

INDEX

V

HIZKUNTZA ETA LITERATURAZ - De Lengua y Literatura

56. Euskal Literatura landuaren hastapenak	225
57. Lehen liburu inprimatuak	229

58. Etxepareren inguruan. "Bake gizonak, ulertzen ahalegintzen garanok	233
59. Ilustrazioaren eragina euskal literaturan	235
60. XVIII. mendeko bitzitza eta ohiturak euskal literaturan	238
61. Teatro zaharra	241
62. Erromantikoen garaia	244
63. Iparragirre (I)	247
64. Iparragirre (II)	252
65. Bilintx (I)	256
66. Bilintx (II)	259
67. Bilintx (III)	264
68. Langileriaren kezka euskal literaturan	267
69. Txirrita bertsolaria	271
70. Azkoitiko idazle ikasiak	276
71. Azkoitiko bertsolari zaharrak	279
72. Emakumeak euskal literaturan	283
73. Euskal "Comic"	287
74. Haurren literatura euskaraz	290
75. Gaztetxoan literatura euskaraz	292
76. Gerraondoko euskal literaturaz	295
77. Gerraondoko euskal liburugintzaz	299
78. Euskal literatura numerotan	302
79. Euskara zientzia bidean?	306
80. Lantegietarako euskara teknika	308
81. Unamuno eta euskara	312
82. Euskararentzat berri hobeak	314
83. San Millan de la Cogolla	317
84. Arabako euskara	320
85. Euskaltzaindia (I)	323
86. Euskaltzaindia (II)	327
87. "Euskera"	331
88. Euskaltzaindiaren nortasunez	334

V

HIZKUNTZA ETA LITERATURAZ

De Lengua y Literatura

EUSKAL LITERATURA LANDUAREN HASTAPENAK

1545ean euskarazko lehen liburu inprimatua agertzea, behar bada, ezta hain harrigarria. Bernat Etchepare euskaltzalea izatez aparte Pizkunde garaiazen hastapenetako semea zen, eta inprenta sortzetik ez hain urrutikoa. Abantaila honek eta ideien iraultzak berakin zekarren herri hizkuntzez baliatzea. Baina gure herrian Etchepare aski soilik aurkitzen dugu. Ingurukorik gabe, eta lehen liburu inprimatua izanarren, ez dugu uste ondorengo mugimenduekin ezer ikustekorik izan zuenik. Beraz, Literatura landuaren mugimendua esatekorik ez zen sortuko XVII. mendearen lehen partera arte.

I. Sarasolak bere *Euskal Literaturaren Historia* deritzan liburuaren 16/17 orrialdeetan egiten zuen galde hura hartu nuen nere pentsa moldez edo ikus moldez saio bat egiteko gaia. Euskaltzaindian protokolo gisa egiten den sarrera hitzaldia egiteko erabili nuena, eta Euskera, XX. zenbakian argitaratua dena. (1)

Nere ustez, erlijio borrokak piztu zuten euskal literaturaren lehen mugimendua. (Otoi, literatura landuarena, zeren ahozko literatura lehenagokoa bai zen). Alemanian Luteroren Biblia itzulpenekin gertatu zenaren antzera.

Hugonoteak azaldu ziren Euskal Herrira. Calvinoren dotrina nahi zuten zabaldu, eta honetarako bidezkoena zuten Nafarroako erregetzaren aurka gerra egin zutenen aurrez aurre jarri. Calvin-ek, bere dotrinen lehen partean, Eliza eta Estadia elkarregandik bereiztea eskatzen zuen, eta ifarraldekoak ondo gogoan zuten Errege Katolikoak Nafarroan izan zuen jokabidea, Leringo kondearekin baliaturik, eta Bidaxuneko Agarramont eta bere inguruko jaunek Juana Albret Nafarroako erreginarengan inguruan bildurik, Calvinoren aldeko bidea hartu zuten. Bere eginkizunetako bat zen lehenengo jauntxoak irabaztea eta gero herri xehea, P. Lafittek ongi zion bezala, eta Leizarragari agindu zioten *Testamentu Berria* euskaraz jartzea. Gainera, erreginak berak argitaratu ere, 1571an. Horrez gainera, Orthez-en Unibertsitate antzerako bat ere sortu zuten eta zuberotarrik gehienak bereganatu zituzten. Baxe-Nabarren ere egin zuten lanik aski, baina herri xehea oso katolikoa zenez gero, nekeza zitzaizen beren ideiak zabaltzea. Gainera katolikoak ere ez zeuden lo.

(1) J. S. M., *Literatura landuaren sorrerako giroa. Axularren garaira arte*, "Euskera", XX, 1975, 195-208 orrialdean.

Baina, ordurako Trentoko kontsilioa egina zen, erlijio hauziak bideratzeko, eta bertan eman ziren herri hizkuntzetara joteko arauak ere. Hugonoteak berandu ari zirelako eta herriaren nahia bestelakoa zelako, kontsilio hartatik etorri ziren arauen aurrean ez zuten ezer egitekorik. Euskal Herria bera ordurako oso zatitua zen eta ez zegoen politika orokor baten kontzientziarik. Ondorioz, Ziburun eta Saran apaiz katolikoak bizkortu ziren eta Calvindarren mugimentu hari erantzunez predikuak eta izkribuak hasi ziren, dotrinak, kankak, otoitzak, aszetika saioak eta abar, laster batean anitz liburu emango zituen mugimendua.

Mugazemendik ez zen holakorik gertatu. Hemen, denak katoliko izatez aparte, Foruen babespean goxo bizi ziren; Gaztela zale bihurturik, eta inork ezer idazten bazuen ere, gazteleraz izaten zen. Hemengo intelektualak gazteleraz idatzia, herri euskaldunak ezin ulertu. Eta honék ezinezko bihurtzen zuen literatura mugimendu bat loratzea. Zaldibia, Garibai, Poza, Etxabe eta abar, euskararen alde apologiagintzan jardun ziren, baina erdaraz; ifarraldean, hainbeste apologiarik gabe euskara hutsean ari ziren artean. Honegatik eskertu zuen Klaberia apezak Joanes Etcheberri honako bertsu hauekin:

*Burlatzen naiz Garibaiez
Bai halaber Etxabez,
Zenak mintzatu baitira
Erdaraz Eskaldunez.*

*Ezen zirenaz geroztik
Eskaldunak hek biek,
Eskaraz behar zituzten
Egin bere historiak.*

*Eskaraz egin dituzu
Etcheberri, zure obrak,
Ohoratu nahiz zeure
Ahalaz herritarrak.*

*Zer errefrau eder baita
Hizkuntza arrotzetan
Hura aditzera ematen
Daroezu beretan.*

IESVS CHRIST

GVRE IAVNAREN

TESTAMENTV

BERRIA.

MATTH. XVII.

*Haur da ene Seme maitea, ceinetan neure atferuin ona
harrgen baltut, huns beha faquize quose.*

ROCKEYER

Pierre Hautin, Imprimeur

1576

ACADIVGD

Ex Legato Cl. Viri PROSPERI MARCHANDI.

*Esker bada eta aithor
Duzula berezia
Zeren xoratu duzun
Herritarren mihia.*

Irakaspen ederra dugu oraindik orain ere, fedea egintzaz betetzea komenigarriagoa baldin bada.

Ifar Euskal Herrian ideologia borrokek bizkortu zuten euskarazko literatura landua. Politika eta erlijioa nahastu ziren eta elkarren arteko norgehiagoka sortu zen lehenbizi; kalbindarrak beren dotrina berriak hedatu nahirik eta katolikoek kontra-kanpaina bat ondorean. Dena izan zen euskal literaturaren bizkortzerako eta pizteko. Horrela, XVI. mendearen azkenaldean eta XVII.aren lehenak sustraitu zuen gure literaturaren hastapena.

Con el renacimiento comenzaron los primeros brotes de la literatura culta en vascuence. Indudablemente, existía la tradición literaria oral, cuya influencia se observa en las obras de Detchepare y de Etcheberry de Ciboure.

La razón por la que el movimiento literario tomó fuerza en una de las zonas económicamente menos favorecidas del país se debe principalmente a la introducción de los hugonotes, que comenzaron a actuar por el Nordeste de Euskal Herria en la segunda mitad del siglo XVI, atrayendo a Juana de Albret, reina de Navarra, y a los señores que se agrupaban en torno a los agramonteses fieles a la dinastía navarra. Entre otras obras, pusieron en vascuence el *Nuevo Testamento* (1571).

Era difícil que prosperaran las ideas calvinistas en un pueblo católico, mas las reacciones del Concilio de Trento pronto se hicieron sentir. De la labor iniciada en oposición y reconquista surgió el movimiento literario, formándose las escuelas en el entorno de Ciboure y Sara, de donde partió la culminación de la obra *Gero*, de Axular.

No ocurrió lo propio a esta parte del país, que vivía un bienestar económico a raíz del descubrimiento de América y bajo el amparo de los fueros. Los intelectuales vascos de la época ensalzaron el idioma, pero escribieron en castellano; y en una lengua que el pueblo no entendía era imposible que prosperase el florecimiento literario. Hecho éste del que se

burló Clavería en unos versos dirigidos a homenajear a aquel escritor tan fértil, Etcheberry de Ciboure.

1976-VIII-23.

LEHEN LIBURU INPRIMATUAK

Aurten betetzen dira bosteun urte Espainian lehen liburua inprimatu zenetik. 1474an Valencia-ko hirian ikusi zuen argia *Obres o Trobes en Lahor de la Verge Maria* izenburuz, katalan hizkuntzaz idatzia zen, eta Lambert Palmart alemana izan zen bere inprimatzailea.

Urtebete lehenago hiru alemanak jarri zuten, edo jarri omen zuten, lehen inprimategia Zaragoza-n, agiriak agertzen dutenez, baina ezta ezagutzen beren liburua inprimaturik. Beraz, egoera honetan, lehenagokorik ezagutzen ez den artean, Valencia-n katalanez argitaratu zena jo behar dugu Espainiako lehen liburua inprimatutzat.

Esan beharrik ez dago liburuak gizonarentzat zelako aurrerapenak ekarri dituen. Egia esan, ezta erraz jakitea aurrerapeneri esker lortu zuela gizonak inprimategia asmatzea, edo aurrerapenen premiak eraginik behartu zuen inprimategia lortzera. Azken batean dena da bat. Eta, dena dela, lehenago eskuz izkrimaturik hain urri eta garesti ziren liburuak inprimatzeaz merkatu eta ugaritu ziren, jakintzaren aurrerapena bizkorragotzeko. Gaur egun, gizonaren zientzia guziaz liburuari loturik aurkituko dugu.

Gutenberg, Fust eta Schoffer hasi ziren, XVgarren mendearen erdialdera, Mainz hirian (Alemania) lehen aldiz letra soltez baliatuaz inprimatzen. Gutenberg-en lantegian argitaratu zen lehen liburua *Biblia* izan zen, 1456an.

Euskal Herrian argitaratu zen lehen liburua, Brocar argitaratzaileak Iruñean 1489an latinez eman zuena da, Nafarroa oraindik bere erregetzaren jabe zen garaian, Iruñeko eliz-nagusiaren esku liburu bat *Manuale secundum consuetudinem ecclesiae pampilonensis* izenez.

Ez dakigu Brocar frantsesa ala alemana zen, baina berak erabili zituen letra formatatik alemanian bere ikasketak egina zela dirudi. XVIgarren mendean Lizarran inprimatu ziren anitz liburu, Migel Egia Lizarra bertakoak eta Anvers flamendar argitaratzaileak emanak. Anvers zelako hau, Lizarratik Iruñera pasatu zen eta 1561ean Sancius Elso-ren *Doctrina...* euskarazkoa argitaratu zuen. Guk dakigunez Euskal

Catálogo de obras
euskaras
Catálogo general
cronológico

de las obras impresas referentes
á las Provincias de

Navarra, Guipúzcoa,

Bizcaya, Alaba,

á sus hijos y á su lengua euskara
hára o escritos en ella, forma-
do en vista de los trabajos de

los **Srs. D. Antonio Gallardo**

D. Brunet Muñoz y

Romero, Alayde Salazar,

J. Vinyo y otros con un índice

de autores por orden alfabético y
notas correspondientes arreglado
para uso exclusivo de su autor

G. de Sarriain:

: Barcelona 1891:

Herrian bertan argitaratutako liburuetatik lehenengoa. Aurretikoak herbestean ikusi zuten argia, hemen inprimategirik ez zenez.

Euskarazko lehen liburu inprimatua Bordelen argitaratu zen Etxeparearena izan zen, 1545ean. Lizarraga kalbindarraren *Testamentu Berria*, *Kalendrer*a eta *ABC* Rochelan argitaratu ziren, 1571an.

Bilbon argitaratu zen lehen liburua, Julio Urkixo-ren iritzi, Mathias Mares inprimatzaileak eman zuena da, G. Ossorio portugesak, latinez idatzi zuen *De Gloria & Nobilitate*, 1578garren urtean. Mares-ek argitaratu zuen Bilbon bertan Poza-ren *De la antigua lengua de las Españas*, gazteleraz, 1587an. Baina Bilbon euskaraz argitaratu zen lehen liburua Ostolaza-ren *Doctrina* izan zen, Cole de Ibarra-ren inprimategian 1596an.

Baionan argitaratu zen lehenengoa, euskaraz, *Tresora* izan zen, 1642an, Bovrdot inprimatzaileak emana.

Gipuzkoan ez dugu aurkitzen inprimategirik XVII. mendearen azkenera arte. Donostian bazen Huarte inprimatzailea, 1672an *Relación verídica* argitaratu zuena, geroago Tolosan, 1696an *Nueva recopilación de los Fueros* argitaratu zuena bera, argitaratze honetan Ugarte bezala agertzen bada ere.

Arabako inprimategiak beranduagokoak dira. XVIII.aren lehen partean sortzen dira. Eta Gasteizen argitaratu zen 1731an Arzadun-en *Cristinaubaren dotrinaren explicacina euskera*s.

Arnaldo Guillermo Brocar, Nafarroako inprenta sortu zuena, 1503rako Logroño-n arkitzen dugu bere lantegiarekin eta urte horretan Lacediera-ren *Liber de oraculo morale* argitaratzen du. Geroago, Brocar, Cisneros kardenalak deitua izan zen *Biblia Políglota* argitaratzeko, eta lan hau Alcalá de Henares-en bete zuen 1514-1517 bitartean. Migel Egia Lizarran inprimeria jarri zuena Brocar-en suhina zen.

Nafarroan nahikoa azkar sortu ziren inprimeriak, Bilbon XVIgarren mendearen bigarren partean, eta gainerakoan, Euskal Herrian, gutti ezagutu da XIXgarren mendera arte.

El presente año se cumple el quinto centenario del primer libro impreso en España; el mismo vio la luz en la imprenta que el alemán Lambert Palmart montó en Valencia. Dicha obra, escrita en catalán, se titulaba *Obres o Trobes en Lahor de la Verge Maria*.

Las primeras impresiones con tipos móviles se hicieron en la ciudad alemana de Maguncia a mediados del siglo XV por Gutenberg, Fust y

Schoffer. Una *Biblia* escrita en latín salió de los talleres de Gutenberg en 1456.

Un año antes que en Valencia, en 1473, se sabe que tres alemanes instalaron una imprenta en Zaragoza, pero no se conoce ninguna obra impresa que preceda en fecha a la aludida obra valenciana.

La primera obra impresa de nuestro país, corresponde a Brocar de Pamplona, siendo Navarra reino independiente. Se trata de un manual de la Iglesia de Pamplona, escrito en latín y publicado en 1489. No se sabe si Brocar era francés o alemán, por los caracteres empleados se cree que hizo su aprendizaje en Alemania. Su yerno, el estellés Miguel de Eguía (1) instaló una imprenta en Estella a mediados del siglo XVI, donde poco después se instalaría también el flamenco Anvers que luego pasó a Pamplona y fue quien imprimió la doctrina de Elso en vascuence, en 1561 y del que hoy no se conoce ningún ejemplar.

El primer libro impreso en vascuence, los poemas de Detchepare, vieron la luz en Burdeos en 1545. Y las obras del calvinista Lizarraga, el *Nuevo Testamento* inclusive, se editaron en La Rochela en 1571.

El primer libro que se imprimió en Bilbao, según Julio de Urquijo, fue *De Gloria & Nobilitate*, en 1578, escrito en latín por el portugués G. Ossorio, por el impresor Mathias Mares. Este mismo fue quien imprimió la obra *De la antigua lengua de las Españas*, del Licenciado Poza, en 1587. Y en el mismo Bilbao, en 1596, el impresor Cole de Ibarra dio a la luz la doctrina en euskara, de Ostolaza.

La obra euskara *Tresora* vio la luz en Bayona en 1642. En Guipúzcoa la imprenta es más tardía. En la segunda mitad del siglo XVII trabaja el impresor Hugarte en San Sebastián y Tolosa, quien imprimió en la capital foral, en 1696, la *Nueva recopilación de los Fueros*. En Alava no encontraremos hasta la siguiente centuria; y en 1731, se imprimió la doctrina explicada, del durangués Arzadún.

Brocar, que introdujo la imprenta en Navarra, fue quien por mandato del Cardenal Cisneros se encargó de imprimir la *Biblia Polígota Complutense*.

1974-VII-8.

(1) Por las investigaciones llevadas a cabo por J. Goñi Gaztanbide, hoy sabemos que Miguel de Eguía era guipuzcoano, hijo de Legorreta, y estaba casado con una hija del impresor Brocar.

ETXEPAREREN INGURUAN

“Bake gizonak, ulertzen ahalegintzen garanok”

“Bake gizonak, ulertzen ahalegintzen garanok” zion Espriu-k bere poema batean. Ezta gutti. Elkar ulertu ezinezko bakeak erraiak mintzen bai ditu. Eta, hizkuntzak eztu jartzen mugarik borondate onez gogotsu elkar ulertu ahal izateko. Honegatik agertu zuen katalan poeta handi honek: “*Diversos són els homes i diverses les parles, i han convingut molts noms a un sol amor*”.

Honegatik, gaurko hontan, gure literaturaren sorreraz iritziak eman dituzten atzerritarrak dakarzkigu, Vinson, Dogson, Schuchardt eta Espriu, frantsesa, inglesa, alemana eta katalana, ordena berean. Bake gizonak, ulertzen lagunduko digutenak, gure Etxepareren inguru.

Vinson, Dogson eta Schuchardt gizon oso ezagunak ditugu euskal literaturaz zerbait arduratu garenontzat. Salvador Espriu-k ere eztu behar gure artean aurkezpenik, zenbait aldiz gure literaturaz eta gure lurrez kezkatu da, baina hala izan ez balitz ere, bere ospea hain handia da. Donostian, nik dakidanik, inoiz eta behin eman den katalanezko teatroa bere *Primera història d'Esther* izan da, orain hiru edo lau urte dela. Poeta bezala ere oso handia da, handia eta sakona. Sakontasun horren hondarrera heltzea ezta gauza erraza. Poeta landua, poeta pentsalaria, era berritutako hizkuntzaz, gogoaren barrendik murgilduaz doana. Hasera batean nekeza egiten zaigu, baina bere gogoari hurbiltzen garelarik, beregana lotuagoko gaitu, behin eta berriz irakurriaz ere azpergaitz egitera arte. Gure egunotakoa dugu, lehenean sustraiturik geroari begira doana.

Herria, gizona, hizkuntza, ingurua, kosmosa, sinboluz nahasirik, zori bidez, jardungo zaigu bere lanetan.

Ez dakit noiztikakoa izango duen gure herriarenganako begirame-na, baina bere obrak hainbeste hizkuntzatara itzuliak dituen poeta honek, noizbait gure herriari ere kantatu dio, “Pais Basc” izeneko poema batean. Poema honek hiru zati ditu: *Ilargia*, *Karlos Ospetsuaren hilobia* eta *Haizea*. Jatorriaz, historia etsipenez eta esperantzaz, noski. Euskaratuak “Egan” aldizkarian argitaratu nituen 1967an.

Egile honen bi poema liburu euskaratu ditut, bata argitaratua eta bestea oraindik argitara gabea, eta hoiek bide, berakin zenbait har-eman izateko aukera ere izan dut; eta jakina, gure eta beren literaturari buruzko solasak maiz erabili ditugu. Bost urte igaro dira Bernat Etxepareren eritziak ere eman zizkidanetik. Aburu jakingarriak gure literaturaren haseretako liburu honi buruzkoak.

Literatura jakintzaz hain hornitua den Espriu katalanarentzat, gure Etxepare ingles poeta zaharren kidekoa da.

Etxeparen poemeri, Vinson-ek frantsez forma aurkitzen zien, Dogson-ek eta Schuchardt-ek euskal kutsua, bertako bertsolaritza eta koblakaritzarena, kanta zaharrak lekuko. Batez ere, koblakari zaharra- goen antza zuela esan behar. Hala ere, euskaldunok ez gara Europatik aparteko zerbait, eta inguruko kulturkidetasuna ezta harritzekoa.

Dogson-ek ez dakit zer neurritan ezagutuko zuen Inglaterrako Erdi Aroko literatura. Behar bada, ez zitzaion gogoratu konparaketa egiterik ere. Dakiguna da, Provenzal literaturak, poesian bereziki, influentzia handia izan zuela Frantsian eta Euskal Herrian bertan (Zuberoako kanta zahar asko ditugu lekuko).

Baina Salvador Espriu-k oso ongi ezagutzen du Provenzal literatura zaharra; eta Etxepareri, inoren antzik aurkitzekotan, esan dugun bezala, Erdi Aroko ingles poetena aurkitzen dio. Jakina, Espriu-k hain ongi ezagutzen ez duena, zera da, Euskal Herriko bertsolaritza eta koblakari- tza. Guk geuk ere, egia esan, ez dugu material zaharretik gehiegirik, behar bezalako konparazio azterketak egin ahal izateko, eta konparazioak egiterakoan geroztiko herri kantekin gehiago baliatu beharra dugu, lehengorik urri dugulako.

Lehendik ditugun eritziez gainera, Espriu-ren hau ere haintzat hartu beharra dugu. Gure Etxepare "Poetagan —poeta handi bat noski, adiarazteko eretan hain lotura borobilak aurkitzen ez badira ere— oraindik Erdi Aroko taxura nabari da; hain zuzen, lehenagoko ingles poeten kidetasuna du, haien pareko izan ez arren; hauxe da, behintzat, nire inprezioa. «Judizio jenerala», «Ezkonduen koplak», «Amorez errekeritza» eta «Amorosen disputa» poema ikusgarriak dira. Liluraga- rriak, «Kontrapaz» eta «Sautrela»; ikaigarria, «Mosen Berbat Etxepare kantua»; oso sinpatikoa, «Emazte fabore», hain ongi azertaturiko hamairugarren bertso horrekin".

Ikusmolde polita benetan. Lehenez gainera argigarri zaiguna. Gainera, oraingo hau, gu bezala herri-minez kezkatu arituz dabilen bategandik, edo kezka honen indarrez bere herriko literaturagintzan goi mailetara heldu dena. Honako hitz hauek esan zituena:

*Itsu zaharrai galdetzen zion izuak
bihar nere herririk izango ote nuen.
Eta ezpainik gabeko ahoak hasi zuen
inoiz bukatzen ez dan irri-barrezko algarra.*

Salvador Espriu, poeta de grandes dimensiones, autor de varias obras teatrales, no necesita de presentación entre nosotros, aunque le citemos en esta ocasión junto a nombres extranjeros muy conocidos en la crítica de la literatura vasca. Espriu, alguna vez se ha ocupado de nuestra cultura y de nuestra literatura, e incluso nos ha dedicado un poema bajo el título "Pais Basc" ("Revista de Occidente", año IV. Seg. ép., núm. 42). A raíz de una traducción suya entablé contacto epistolar del que derivaron comentarios de interés en torno a nuestras respectivas literaturas, particularmente sobre las posibles influencias de la poesía medieval inglesa en la obra de D'Etchepare, autor del primer libro impreso en vascuence, en 1545. Libro de poemas, que son las primicias de nuestra literatura.

Vinson encontraba influencia francesa en la obra poética de D'Etchepare, para Dogson y Schuchardt estaba enraizada en la vieja poesía popular vasca, algunos opinaron derivar de los trovadores provenzales; pero, para Espriu, de encontrar alguna semejanza, la tiene de la poesía medieval inglesa.

Como el país vasco no es ningún cuerpo extraño en el occidente de Europa, a decir por Telesforo de Aranzadi, nada tendría de particular que hubiera un poco de cada corriente. Todas las opiniones son dignamente considerables, sobre todo cuando parten de hombres que han sabido tratar con nobleza y cariño los materiales de otras lenguas distintas a la suya.

*"... homes de pau,
que procurem entendre."*

1974-VI-10.

ILUSTRAZIOAREN ERAGINA EUSKAL LITERATURAN

Lehenago, Pizkunde garaian, ideia berritzeak, inprimerien sorrera eta erlijiozko borroken eraginez Euskal Herriko ifarraldean literatura-gintza hasi zen bezalatsu, Hamazazpigarrenaren azken partean inprimategietan brontzezko plantxak zurezkoen ordeztartzean liburuak apain-garriz irtetzen hasi ziren, lehenago eskuz egin beharrezko hornidurak inprimatuz, eta berritzeok idazkera bera ere aldatuz. Ilustraziogabeko liburuak, ilustratuak bere ederrez adiarazten zuten inguru haren ordezt,

beharrezkotzat zuten idatzitako adiarazpenaren ingurua agertu beharra eta hemendik etorri zen idazmoldeen aldakuntza, baina baita ere ideian berritzeak eurak ere izan ziren ilustrazioaren mugitzaile. Orduan, era berritze honek zer ikusi handia izan zuen Euskal Herriaren hegoaldean, literaturagintzari heltzeko.

Lehendik baziren zenbait dotrina euskaratuak, ahozko literatura ere bere aldetik jarraitzen zen, baina literatura landua esan genezakeana orduan hasi zen. Kulturadunak ziren aurrenengo, baina herriarentzat idatziaz. Seguru asko era berrien eraginak mugitu zuen Larramendi, euskaraz guti baino idatzi ez bazuen ere, hor ditugu hiztegia, gramatika (*El imposible vencido* delakoa), "Corografía" eta abar. Bere inguru, Mendiburu, Kardaberaz eta Ubillos, gehiena erlijio gaiez egin bazuten ere, herria kultur bideetara eramaten ahalegindu ziren, herriari bere hizkuntzaz adiaraziz. Ondorean Enziklopedia zaleak agertuko ziren eta hoiien kutsapenak jarriko zituen alde hontako euskal literaturaren oinarriak.

Behar bada, edo seguru asko, Sor Luisa izenordez Peñaflorida-ko kondeak 1762an agerrarazi zuen "Gabon-sariak" izeneko antzerki erako lanak markatzen du gure egiazko ilustrazioaren sarrera.

Xabier Maria Munibe, Peñaflorida-ko kondeak, Frantziatik haize berriak ekarri zituen, eta lehendik errotzen zetorren euskal literaturaren girora lotu zen, Larramendi eta bere jarraitzaileak, Joanes Etxeberri Sarakoa (1725. urtetik 1749ra arte Azkoitiko mediku zena), Mondragoeko eskribau zen Barrutia, Gernikako de la Gandara eta abar, hemen ziren euskal literaturaz kezkatuak.

Azkoitiko "zalduntxo"en" hasiera bateko giroa oso euskaltzalea izan zen; geroago, zoritxarrez, erdaraz landu zituzten beren gaiak. Dena dela, hor dago "Gabon-sariak" izeneko agerraldia, gure ilustrazioko lehen izpia erakusten diguna. R.S.B. de los Amigos del País deitu elkarte bera sortu baino lau urte lehenagokoa.

Kutsapenezko eraginetan ezta gauza erraza muga zehatzak jartzea, baina mugarik jartzekotan Miserikordiako Sor Luisa-ren izenez agertu zen "Gabon-sariak" jarriko nuke nik. Hala agertu nuen 1974ko abenduaren 27an Azkoitiko Insausti jauregian irakurri nuen txosten hartan (Ikus, "Euskera", XX, 1975, 453/458 orrialdeak).

Teatro antzera egindako obra honek, ikasi batek egindako kanta herrikoiak ditu. Estilo jolaskorra, baina batez ere erudiziozkoa, jakintzaz hornitua, eta hau da hain zuzen ilustrazio garaiko agergarririk bereziena.

Gizarte krisis handien inguruan idatzia da eta bere gogoko gizartegintza berria kantatuko zuen Jesus Salbatzailearen ohoretan.

Behar bada Bergarako Mintegiaren sorrera ideiak bere baitan hasi ziren garaia eta *Testamentu zaharreko* pasarteak gogoan (Isaias, II, 4.):

*Ezpatak, lantzak eta
beste arma guziak
Erositzen dituzte
Errementariak;
Ta alperrikan ez dediñ
Galdu burni hura,
Enpleatzera diaz
Gure probetxura.*

*Atxur, burdiñara ta
Golde bihurturik,
Nekazari langiñak
Ongi giaturik,
Emango digu lurrak
Garia ta artoa,
Gaztaña, sagardoa
Ta ardo nahikoa.*

Idealetan gora joango da eta Paradisu berri baten ametsa ekarriko digu:

*Ez da honezkero esango
Gezurrik batere,
Egia esango dute
Dendariak ere:
Juan da hemendik tranpa
Ta pede gaiztoa
Ia ur bage saltzen da
Tabernan ardoa.*

Honela, Hamazortzigarren mendearen azkenaldirako euskal literatura tinkatzen da mugazemendik, era aski irekian, ondotik etorriko zaizkigu Añibarro, Mogeldarrak, Mateo Zabala, Iturriaga eta abar, Iztuetarekin erromantikoen garaira lotu eta hauegandik gure gizaldira arte.

En la literatura culta, el país vasco peninsular arrancó con dos siglos de retraso respecto al país vasco continental. Al margen de la tradición oral que venía de siglos atrás, el movimiento literario escrito, como tal movimiento en vascuence, se introdujo en Guipúzcoa y Vizcaya por el influjo de las corrientes del Ilustracionismo.

Larramendí, Cardaveraz, Mendiburu y Ubillos fueron los principales iniciadores, sin olvidar a Joanes de Etcheberry de Sara (médico de Azcoitia en la primera mitad del siglo XVIII) y Javier María de Munive, Conde de Peñaflorida. Este último fue quien marcó las nuevas orientaciones de las letras vascas con su "*Gabon-sariak*" (1762), al que le siguió "*El borracho burlado*" (1764). Y que tampoco debemos olvidar a sus contemporáneos Barrutia de Aramayona y De la Gándara de Guernica.

El caso es que, con el Conde de Peñaflorida, tomó un nuevo rumbo la literatura culta; y la continuidad con los Moguel, Añibarro, Mateo Zabala, Iturriaga, Aguirre de Asteasu, Izueta, etc., fue tomando cuerpo, para darle en muy pocos años una perspectiva amplia al desarrollo literario que ininterrumpidamente llega hasta nuestros días.

1976-X-11.

XVIII. MENDEKO BIZITZA ETA OHITURAK EUSKAL LITERATURAN

Literatura, historian zehar, bizitza molde askoren iturria dugu, lan askok jasotzen bai dituzte bere garaiko gizartearen bizi era eta kezkak. Maiz, literaturako obra asko, bere garaiko kronika bikainak dira, eta gaur, historia herrien eboluzioaren aldetik gehiago begiratzen den denboran, beharrezkoak ditugu literatura lanok igaro ziren denboren gizartearen iturritzat. Alde honetatik asko dugu egitekorik eta askok hainbeste aldiz ukatu diguten euskarazko literaturak badu zer eman garrantzizkorik. Bere emaitza hain ugaria ez bada ere, behar beharrezkoa herri bat bere sustraietatik ezagutuko badugu.

XVI. mendean Garibayk utzitako kondairak alde batetik eta errefrau zaharrak (1596koak) bestetik; XVII.ean Oihenart bere kondairakin, errefrau eta poemekin, Joanes Etxeberri Ziburukoa bere *Manual Devotionezcoa* (1627) deitu liburuarekin, bizitzako une larri askotarako otoitzez, bizitza bere agertzen duelarik; Sarako eskolaren pentsamenduak, Hoyarzabal-Etxeberriren nabegazioneko liburua (1677an argitaratu-

tua), eta abar. Lan hauk oraindik ez dira aprobetxatu behar diren neurrian, eta hauek gabe ezin dezakegu egin ganorazko historiarik.

Baina goazen, kontu honetan, XVIIIgarren mendeari lotzera. Hemen material ugariago dugu, eta XIXgarrenean, zer esanik ere ez, askoz ere gehiago.

Behar bada, XVIII.mendekorik ez dugu hain ugari, baina duguna bai biziki ona. Larramendik idatzi zuen *Corografía*-z aparte (1757an idatzia eta 1882an argitaratua), eta G. Humboldt-en ibilaldi ezaugarriak ere alde batera utzirik —ezagunagoak bai ditugu—, bada euskerazko literaturan besterik. Pedro Inazio Barrutiaren antzerkiak (1757) garaiko siniskeriak jasotzen bai ditu ere, gizarte-kondaira aldetik besterik ditugu Juan Antonio Mogel (1745-1804) eta Juan Inazio Iztueta (1767-1845) idazleen lanak, lehenengoa *Peru Abarca*-kin (1881era arte argitaratzerik izan ez zuena), eta bigarrena bere *Guipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira* (1824) —lan honen eraskin bezala, handik bi urtera, *Guipuzcoaco soñu zar eta itz-neurtu*-ak argitaratu zituen—, baina batez ere *Guipuzcoaco provinciaren condaira* (1847) egilea hil ondorean argitaratua.

Hamazortzigarrenaren erditik hondar alderakoa da idazle hauek jasotzen dutena. Gauzak bat batean sortzen ez direnez, gero agertuko dugun bezala, lehenagotik etorren herriko ohiturak jasotze hori. Mogelek, bere *Peru Abarka*-ri elkar-hizketa moldea eta funtsaren ideia Juan Luis Vives-engandik hartu zuen; baina herri ohiturak era horretara jasotzea oso berea du Mogelek.

Peru Abarka-n, euskara biziaren garra adierazteko, Peru eta Maisu Juan-en arteko elkar-hizketan bidez kontaktzen ditu garai hartako bizi-modu erak, horduko ola zaharrak zer ziren, linuaren lanak sorotik hasi eta atorra bihurtu arte, anatomia, bertsolaritza, barberuaren lanak, eta abar. Garaiak giroturik jaso zuen horrela, noski.

Europar, XVIII. mende erdialdetik sortu zen herri ohiturak haintzat hartzea eta letretara jasotzea. Eta, hauek, gaur egun beharrezkoak ditugu herrien bereizkuntzat eta beren kondairak ezagutuko baditugu.

Thomas Percy-ren *Reliques of Ancient English Poetry* lanak, 1765ean argitaratuak, lehenengo Britainiako isletan eta gero, poliki poliki, Europa guzian sortu zuen herri-kanta zaharrak jasotzeko zaletasuna. Ondorean jatorrizko ohitura herrikoien bilketak egitea, kantuez gainera, beste gauza askoren artean, gizarte bizitzara arte. Herrien jatorrizko kultura honi, William John Thoms ingles arkeologoak deitu zion lehen aldiz "Folklore", Londres-ko "The Atheneum" aldizkarian agertu zuen estudio batean 1846an. Jardunak ekarri zuen izena, zeren argi dago mende bat lehenagotik arduratu zirela langintza horietaz.

Europako giro horrek eraginik, bestela ez da ulertzen garai berean —edo zerbait ondoreago— zelan egin zezazken Iztuetak burutu zituen lanak. Iztueta ez zen jakitun handi bat, baina gizon herrikoi zuhurra zenez, argia eta jakintzaz arduratua, bere egoera apaletik ongi bete zezazkean hain agerian zituen ohiturak biltzea. Iztuetaren lehen lanak, dantza, doinu, musikagailu, kanta, bertsolaritza eta beste zenbait jostaketa. Baina bere azken lanak, *Gipuzkoako probintziaren kon-daira-k*, orduan modan ziren zenbait fantasia alde batera utzirik, gure historiako berri jakingarriak dakarzki. Bigarren parte guzia eta hirugarrenaren lehen zatia probintziako bizitza, langintza eta ohituren buruzkoa dugu. Zehatz mehatz ematen du Gipuzkoako herrietan zer zen eta zer egiten zen, estadistika ta guzi, 25. orritik 255. ra bitartean, berri ugariez.

Lan ttipiagoen artean, J. A. Mogel eta J. I. Iztueta-renak ditugu aipagarrienak. Hauek haintzat hartu gabe ez da Euskal Herriko XVIII. mendeko gizarte historia serioa egiterik. Iztueta berak bere hitzez zion bezala:

*Non nekatu badute gizon jakintiak
Eman nahi badituzte hemengo berriak.*

Hauek, etnografia laneri loturik emanen digute lehenaren berri.

XIX. mendean material ugariago dugu, karlista gerrateko bertso-paperak orduko ideen eta gertaeren argigarri baditugu ere. A. Chaho-ren (1810-1858) koronikak, erromantiku kutsuz puztuta daudelako kontuz begiratu behar baditugu ere, berririk aski ematen digute. Eta Hiribarrenek *Eskaldunac* (1853) poeman ere ohitura hoietakoak jasotzen ditu, baina hemeretzigarrenari jarraitzen badiogu luze joan gindezke.

Exponemos algunas observaciones sobre lo que pueden aportar algunas obras de la literatura vasca a la historia del país, concretamente en obras del siglo XVIII. Si bien algunas nos vienen reflejando aspectos de la vida tradicional desde el siglo XVI, diríamos que es sobre todo desde el XVIII de una manera evidente, e incluso siguiendo criterios de las recopilaciones folklóricas, como en el caso de Iztueta. Del siglo XIX ya disponemos de abundante material.

Ahora que las historias se presentan, en su concepción moderna, como una evolución de la conciencia colectiva, desde el punto de vista de su desarrollo social, económico y cultural, los historiadores, etnólogos y

sociólogos prestan mucha atención a la literatura. Y es en este punto donde el vascuence, como vehículo de expresión, es el elemento indispensable para la transmisión de la cultura tradicional.

Sobre vida social y costumbres del siglo XVIII, aparte de la *Corografía* de Larramendi (obra escrita en 1757), hacemos resaltar el valor positivo que encierran las obras de Juan Antonio de Moguel y Juan Ignacio de Iztueta, principalmente, como descripciones etnográficas. Este último, aunque escribió en el siglo XIX, las tradiciones populares que él recoge pertenecen al siglo anterior. Siguiendo las corrientes de la época, Iztueta fue el iniciador consciente de las disciplinas de una especialidad que recogía las costumbres vigentes, y que un año después de su fallecimiento comenzarían a llamarle "Folklore" para distinguirlo de la ciencia arqueológica.

Ambos autores coinciden en ser los primeros cronistas del bersolarismo.

1972-VII-24.

TEATRO ZAHARRA

Euskarazko teatro zaharraz jardutzean nor nahiri bururatuko zaizkio Zuberoako pastoralak, hauek Erdi-Arotik datorzkigun herri teatroak direnez. Pastoralak, izan ere, aparteko teatro jenero berezi bat dira, gure herri literaturari nortasun handia ematen diotenak. Hontaz argibiderik behar duenak G. Hérelle-k RIEV aldizkarian 1907tik 1926ra bitartean argitaratu zituen lan jakingarrietan bilatu lezake.

Gaur hemen ikutu nahi dudana bestelakoa da, egile jakinak molde klasikoagoetan edo beste hizkuntzetan ugari landu den teatro motetakoa. Bere lehen agiri idatziak XVIIIgarren mendearen erdi aldekoak dira: P. Barrutia, Sor Luisa eta X. Munibe egileenak.

Uste dugu garai haretan bazirela herriz-herri erabiltzen ziren edo ibiltzen ziren ahozko teatroak, Bourges-ek aipatu zituen eraakoak. Elémir Bourges-ek Donibane-Lohitzunen ezagutu zituen XIXgarren mendearen azkenaldera eta haietako batetik egin zuen bere *Gonzalve*. Hala aipatzen omen du J. Variot-ek bere *Théâtre de Tradition populaire* lanean P. Lafitte-k *Gonzalve* euskaratzean egin zion hitzaurrean dionez, eta Bourges-ek euskal teatro araberan egindako antzerki horrek teatro español zaharreko "entremés" hoberenen eite handia omen du. Baina ahozko hauek nonbait galdu zaizkigu eta nekez aurkitu lezazke.

Honegatik, XVIII.eko hirurak eman beharko digute zitekeanaren lehen argi laburra. Argi motelegia ezertariko eskola oinharririk jarri ahal izateko, batez ere ezagutzen diren hirurak elkarregandik aski desberdinak direnez gero.

Hiru antzerkiok Auspoa argitaldariai agertu zituen *Teatro zaarra* izeneko liburu batiak bildurik (Auspoa Liburutegiaren 48. zenbakia) 1965ean, G. Arestiren hitzaurrez. Hamazortzigarren mende hortan laugarren bat ere ba omen zen, Joakin Azpiazu josulagunaren *Euskera zaarraren apurtxoak* izeneko hitzaldian agerrarazia (ikus *Bigarren Euskalegunetako Itzaldiak*, 132/134 orr. Euskaltzaindia. 1926) baina geroztik bere berririk ez duguna.

Pedro Barrutia (1682-1759) Aramaion sortua eta Arrasateko eskribauak XVIII.ren lehen partean idatzia utzi zuen *Gabonetako ikuskizuna* (edo *Acto para la Noche Buena*) izeneko komedia bat. Bere egiturak, herri teatroa bada ere, ez du ikustekorik Zuberoako pastora-lekin, ezta geroztik ezagutu ditugun euskarazko komediekin ere. Umoretsua da, pertsonajeak eta teatruarien buruak maiz nahasten dira eta gainera moldeetan ba du gaurko teatrogile famatuen aide bat. Tokiak ere bere erara erabiltzen ditu eta Arrasatetik Belenera, Oinatira haina bide dago. Garaiko sineskera, kuttunak, azti jauna, belar sendagarriak eta abar erabiltzen ditu Gabon eta Jaiotza inguruan. Irudimenari amain emanik doa zein batean hala bestean.

Sor Luisaren *Gabon-sariak* 1762an Azkoitian agertuak dira. Batzuen ustez X. Munibek bere parteia izan zitekean antzerki honetan. Egia esan, bi eskuren lana nabari da, baina gure eritzian batak ere ez du *El Borracho burlado*-ren egilearen antzik, batez ere euskararen aldetik. Sor Luisak egin zion sarrera hitzetan dionez. Martin Beltz izeneko koblakari zahar bat izan zuen bertsogintzako laguntzaile, eta lanari begiratu bat eman ondoren argi asko agertzen da noiz ari den Sor Luisa eta noiz koblakari zaharra, bertsoen molde arauetara begiratzen badugu. Behar bada, gaiak biziagoak ere molde jatorrezkoetan nabari dira. Martin Beltzen ahotik herria mintzo da, ilustrazionismoaren eraginez eta matxinaden ondorean zituen kezka agerrereziaz, eta obraren azkenaldean, koplak jostailuetan, justiziaren alderako ideiak dakarzki mezu erara.

Franzisko Xabier Maria de Munibe e Idiakez, Peñaflofidako Kondea, dugu *El Borracho burlado* komediaren egilea, 1764an Bergaran argitaratua. Erdara-euskara bi hizkuntzak nahasturik umore jarioz egina da. Maiz erabiltzen du bertsoetarako zortziko txikiaren neurria, baina Sor Luisa-renean baino bertso traketsagoak agertzen dira. Beraz, Munibek Sor Luisa-renari ikuturen bat edo konponketaren bat egin

zezakean, komediagile azkarragoa agertzen denezkero, antzerki moldaketaren aldetik, baina ez gainerakoan (1).

Muniberen obra, alaia, jolaskorra eta oso bizia da, herriaren entretenigarri egina. Bere moldez ezeren antzik izatekotan frantsezen Erdi-Aroko *farce* haien kutsua du. Egia esan, Moliere eta Racine-k ere *farce* haietan dituzte beren aide oinharriak eta Munibek autore entzutetsu horiek ezagutuko zituen noski, Frantsian estudiatu zuenez.

Dena dela, euskal literaturan lan bitxiak ditugu XVIIIgarren mendeko hiru antzerki hauek.

Geroztik, joan zen mendearen azkenaldera sortu zuen Marzelino Soroak Donostia inguruko teatro mugimentua, gure literaturan garai berezi bat markatzen duena, eta bere azken jarraitzailerik azkarrenetakoak izan ziren mende honen hasieran T. Alzaga eta A. Barriola.

Del antiguo teatro vasco, aparte de las pastorales, teatro suletino de ascendencia medieval y que para G. Hérelle fueron motivo de meticulosos estudios, solamente disponemos de tres obras de mediados del siglo XVIII. Hubo teatrillos populares que funcionaban de feria en feria con obras que debieron transmitirse por vía oral y que el escritor francés Elémir Bourges llegó a presenciar algunas a finales del siglo pasado en San Juan de Luz. Eran del género de entremeses y en una de ellas se inspiró Bouges para su obra *Gonzalve*. Pero de aquellas piezas teatrales nada escrito ha llegado hasta nosotros.

Referente a las obras del siglo XVIII, de la primera de ellas, Pedro Barrutia (1682-1759) dejó un manuscrito de *Acto para la Noche-Buena*, que debió ser representada en Mondragón en la primera mitad del dieciocho. Obra de desbordante imaginación, donde actores y personajes se entremezclan como en algunas obras de distinguidos autores contemporáneos. El tema se desarrolla en un ambiente popular, donde no faltan creencias mágicas y fórmulas de medicina popular.

Sor Luisa, es la autora de una obra cantada que fue representada en Azcoitia en 1762. Colaboró con ella un viejo trovador cuyas estrofas se destacan por su técnica de bersolarismo y por las ideas de la época que emana a través de sus cantos. Una poesía comprometida, diríamos,

(1) Hala ere, gaur egun badakigu Sor Luisa izenpean Peñafloida-ko kondeak idatzi zuela "*Gavon-sariac*", L. Akesolo eta J. L. Telletxea Idigoras jaunek eman dizkiguten argibideen ondotik. Ikus, neronek Euskaltzaindian aurkeztu nuen txostena: *Euskera*, XX (1975), 453-8 orrialdeak.

dentro del contexto social que siguieron a las revueltas de las "machinadas".

El tercer autor es X. Munibe, el Conde de Peñafiorida, con una comedia bilingüe a la manera de las farsas francesas del alto medioevo. Emplea un humor socarrón, y frecuentemente recurre en euskera al verso de métrica del *zortziko* menor.

Son tres piezas muy originales éstas del siglo XVIII, sobre todo la de P. Barrutia.

Modernamente, a finales del XIX, se desarrolló un importante movimiento en el cultivo de comedias teatrales euskéricas en San Sebastián. Su iniciador fue Marcelino Soroa y, de entre sus muchos seguidores, a primeros del presente siglo, destacaron T. Alzaga y A. Barriola.

1973-X-22.

ERROMANTIKOEN GARAIA

Euskal literaturak XIX. mendean jarri zituen bere erro sendoak. Pizkunde garaian, XVI.lean, Etxepare eta Leizarragarekin ifar Euskal Herrian hasi zen literatura idatzia lantzen, ifarraldean bertan mamitu zen barrokoan (XVII.lean), Saratik Ziburura girotu zen eskola haren buru Axular zela. Alde hontan, aldiz, XVIII. mendearen hastapenetan iratzartu zen, Larramendigandik hasita, ilustrazioaren eraginez eta neoklasiko giroz lehen ekintzak agertuz. Baina bai mugazandik eta bai mugazemendik, literatura mugimendu indartsu bezala lortzea joan zen mendeko erromantikoaren garaitik datorkigu.

Une horretatik abiada handiagoa dakar gure egunok arte.

Erromantiko garai hortan Austro-Hungaro inperioa eroriaz Europako herri asko beren nortasunez jabetu zen. Eta gurean ere izan zen iskanbilarik aski eta baita gudu negargarririk ere. Baina foruak galduaz herriaren nortasuna galzorian jarri zelarik, ondore bezala berbizkunde berri bat loratzen hasiko zen mendearen bukaerara. Horrez gainera industriaketa handien garaia zetorren Labe Handiekin eta gizarte aldaketak geroago eta abiadura handiagoz ariko ziren. Cadiz-ko Konstituziotik lehen abertzale mugimenduak eta lehen langileria mugimenduak hasi ziren arte bada hor historia nahasi eta luze bat oraindik zehatz estudiatu gabe. Egia esan, azken urte hauetan aurrerapen

asko egin da parte hontako historia azterketetan eta lan ederrik ere bada. Guziak aipatzera zerrenda luzea eman beharko nuke. Hala ere, berriz diot, badela hor oraindik zer jorratu.

Gaurkoz, adiarazpen hori utziaz, goazen eragin horren inguru bizkortu zen literatura ikustera.

Erromantikoen garai hura ez zen ernaitu burruketatik bakarrik. Ba zen besterik ere. Aspaldiagotik inglesak folklore bilketaz hartua zuten bide bera hartu zuten kontinenteko herriak ere eta beren nortasunak zuzpertzten hasiak ziren. Gainera, literaturaren balio berriak planteatu zirenez, hau ere mugitzaile bihurtu zen.

J. I. Iztueta dugu aldi berri honen hastapenean, bere folklore bilketaz. Ez dakigu zenbateraino ohartua zen bere baitan, behar bada ekintza berriaz jabetu gabe aritu zen. Nere ustez, ondorioz arduratu gabe lan egin zuen, baina garaiko modak eraginik eta honen jakinaren gain.

Folklorearen sistematikoki biltzen lehen lehena izan zen Penintsulan, katalanak eta gaztelarrak baino lehenagotik noski, Joakin Maria de Navascués-k bere historiagintzan holakorik ez bazekien ere. Eta egunen batean gure Iztuetari eman beharko zaio ohore hau. Bere obrak hor daude, Hemeretzigarren mendearen lehen partean euskaraz idatziak.

Gainera, erromantikoen garai hortan, bereziki, euskal literatura mundutarra indartzen da. Eliz liburuak lehengo martxan jarraitzen dute baina gainerako mundutar gaiak gehituaz hasi ziren, idekiak eta aberastuaz. Lehenagokoekin proportzioen konparaketak egiten baditugu, sekular gehiago aurkituko ditugu. Bertsolaritza ere bizi zegoen berriak baditugu, eta karlisten gerrateetan bertso paperak propaganda-rako zuten balioa ere ezagutzen dugu.

Iztuetaren ondotik kultura urratsen datoz, mugazandik D'Abbadie (1810-1901) euskaltzale paregabea poesia sariak jarriaz herriz herri ibiliko zena eta Chaho (1810-1858) kondairak idatziaz eta lehen euskal politikaren ideiak emanez; mugazemendik Iparragirre (1820-1881) herriaren sentipenez poesiagintzan eta hauek ber-berak gitarraz kantatuz eta Bilintx (1831-1876) maitasunezko kantak era erromantikorik bikainenen egingo zituena. Hauek izan ziren garai hartan herriaren ohitura jatorreri eusten eta hauetan sustraiturik garaian garaia zegokionaren arabereaz era berritzen.

Mendearen hasiera berean Gilen Humboldt alemanaren estudioak ere izan zuten ikustekorik euskal kulturazko lanak zuzpertziaz, eta mendearen erdialdera etorriko zitzaigun Luis Luziano Bonaparte printzea gure euskalkiak ikertzera eta lehen atlas linguistikoa egitera. Eta herri kanten bilketak egiten zituzten G. Borrow, Fr.-Michel eta beste

zenbait arrotzek. Herritarrik ere bazen. Oroi Sallaberryren kanta liburua eta J. Manterolak sortu zuen kanta bilduma aldizkaria.

Jose Manterola gaztetxo zelarik sartu zen euskal kulturako lanetan, Gipuzkoako gida liburu bat idatzi zuen hogetabi urte besterik ez zituenean eta bere barnetik zekarren gogo gartsuari esker, hala bere jakinduriari, Donostiako Biblioteca Municipalaren zuzendari izendatu zuten, eta 1876ko uztailaren batean foruak kentzeko eman zen legearen kontra protesta egin zuelako Institutoko katedratik bota zuten. Baina holako zigorrak gizonari ez diote bere gizentasuna kentzen. Urrengo urtean "Cancionero Vasco" deitu aldizkaria sortu zuen eta handik lau urtera "Euskal Erria" aldizkaria, honen inguru Euskal Herriko intelektuallak lanera lotu eta bultzatuaz.

Manterolaren eraginetik sortu zen inoiz gure artean Donostiako eskola esanez adiarazi duguna, poesia, ipuiak eta antzerkiak argitaratuaz. A. Arzak, M. Soroa, B. Iraola, R. Artola, P. López Alén, S. Baroja eta beste, Karmelo Etxegaraireren belaunaldira arte bazen langile azkarrik euskal idazleen artean.

Erromantikoen eragin hau, azkenean, Bizkai aldera kutsatu zen. F. Arrese-Beitia dugu erromantikoen azken aldi hortan, eta horien gogoa beste maila batera eraman zuten Arana Goirik politikaren aldetik eta Azkuek hizkuntza ikerketa aldetik. Eta, hein batean, nork esan hoiere erromantikoak ez zirenik?

Jakina, garai honen bukaeran inoiz ere ez dugu ahaztu behar J. Vinson zenak bibliografia katalogatzen egin zuen lan handia, ukatu ezezko kultura baten agiri ederra.

Los primeros brotes de la literatura escrita en vascuence surgieron en el reino navarro, en su período final, impulsados por la corriente del Renacimiento, y que fue afianzando sus bases en el barroco con la escuela de Sara-Ciboure que culmina con la obra de Axular.

En el siglo XVIII, dentro del contexto neoclásico y con influencias del Ilustracionismo arranca el cultivo literario a esta parte del país, principalmente en Guipúzcoa con Larramendi y sus seguidores, sin olvidar la valiosa aportación de Javier María de Munive, Conde de Peñaflorida.

Entre los hitos que va marcando el tiempo, el período romántico del siglo pasado es lo más importante y decisivo para el florecimiento de la literatura éuskara. Este gran movimiento se inicia con Iztueta que empieza una recopilación sistemática del folklore, que supone una

valoración del acervo popular, del que los extranjeros Borrow y Fr.-Michel se interesaron de lleno en fecha inmediata al zaldibiarra.

Las guerras carlistas, la pérdida foral, la iniciación del gran desarrollo industrial, transformaron las estructuras sociales del país y mucho tuvieron que ver con la toma de conciencia. Pero sobre todo, D'Abbadie con los famosos concursos de poesía, Chaho con sus ideas políticas, Iparraguirre con sus canciones y Bilintx con sus finas poesías amatorias contribuyeron eficazmente al gran desarrollo del cultivo literario. Marcan, además, la importancia de la literatura profana. Por otra parte, la labor científica del príncipe L. L. Bonaparte también sirvió de estímulo en el despertar, en la larga trayectoria que va desde Humboldt hasta Vinson.

José Manterola que fue director de la Biblioteca Municipal de San Sebastián, que en 1876 fue depuesto del cargo de catedrático del Instituto por su protesta contra la ley de la abolición foral, es el hombre clave del gran movimiento literario. En 1877 creó el "Cancionero Vasco" donde iría recopilando canciones y poesías y en 1880 fundó la revista cultural "Euskal Erria". De esta iniciativa suya surge en San Sebastián de finales de siglo aquel ambiente literario con interesantes aportaciones en poesía, teatro y cuentos, con autores como A. Arzac, M. Soroa, V. Iraola, R. Artola, P. López Alén, S. Baroja, etc. Su repercusión trascendió a otras provincias, sobre todo a Vizcaya, donde hallaremos el último de aquellos románticos en F. Arrese-Beitia.

1976-XI-1.

IPARRAGUIRRE (I)

Euskal poeta erromantikoen artetik foruen alde irten zenik gartsuena Iparragirre zen noski. Herriaren sentipenak kantatuko zituen koblakari berria. Ez zen ez Xenpelarrek desafiaturik baserritar legeko bertsolaritzan plazan bat-bateko bertsoetan arituko zen horietakoa, baina bai alde z aurretik gertatutako bertsoz eta musikaz kanta ederrak sortuko zituena. Era berri bat zekarren bertsolaritzatik baino koblakari-tzatik hurbilago zebilen kantari honek.

Gure poeta hau Urretxuan jaio zen 1820ko abuztuaren 20an. Bost urte zituenerako Zerainen zuten osaba maisu baten etxera bidali zuten eskolak hartzera, eta hamabi urterako Gasteizera bidalia zuten latin eta bestelako estudioak egitera. Gurasoak Madrid-era joan ziren bizitzen,

han gozotegi bat jarriaz eta hamahiru urte kunplitu gabe hara eramán zuten, eta jesuiten ikastetxe batean sartu zuten.

Ikusten denez, gurasoak asko arduratzen ziren mutilaren eskolekin, baina hau nonbait gogaitu xamar edo herri-minez zen. Errege Fernando VII.aren heriotzarekin, 1833. urteko irailaren 29an sutu zen lehen karlistadaren gudua. Jose Mari Iparragirrek 13 urte besterik ez zituen, eta goiz batez, "Ama, banoa eskolara" esanez alde egin omen zuen eta Euskal Herrira jo omen zuen. Zeraingo osaba maisuarengana. Honek apenaz ontzat hartu zuen ilobaren jokabidea, eta Lazkaora bidali zuen konfesatzera. Ez dakigu agindua bete zuen, baina laster ihes egin zuen osabaren babesetik karlisten kanpamendu batera boluntario presentatzeko. Foruen defentzaren deia sentitu zuen hamalau urte bete zituenerako.

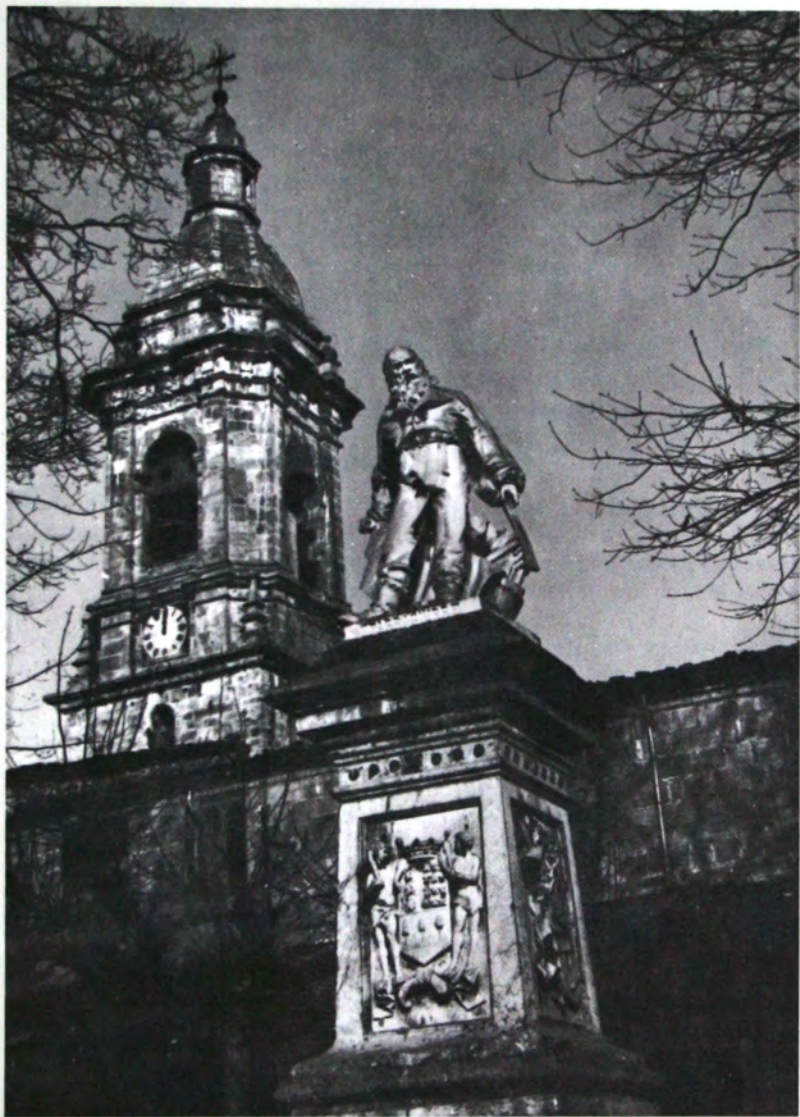
Idurimen argia eta odol bizia omen zuen, eta izakera honen bultzadaz abentura zale. 1834-1839ko lehen karlistadako gerra honetan hiru aldiz zauritua izan omen zen, Bizkaiko Arrigorriaga eta Kastrexanán eta Nafarroako Mendigorrian.

Begarako besarkada hura, Espartero eta Maroto bide, konponketazko akordioa omen zen. Dena dela, Esparterok foruak errespetatzeko hitza eman zuen, baina ondorean saldukeria bihurtu zen. Alde aurretik susmo txarra hartu zutenek ere baziren, eta hauen arteko gure Iparragirre. Eta hauetarik asko herbesteratu ziren eta Iparragirre bera ere han zen desterruko ogi mingotsa jatera.

Buhame bizitzaren hasiera da. Honako kanta hau bururatuko zuen ibileraren hasiera:

*Gazte gaztetatikan
Herritik kanpora,
Estranjeri aldean
pasa det denbora.
Egia, alde guzietan,
toki onak badira,
baina bihotzak dio
zuaz Euskal-Herrira.*

Oraindik hogeí urterik ez zuen. Lehendik handiki baten etxean zerbitzari ibili zen eta han ikasi zuen frantsesa, eta han nonbait sortu zitzaion liburuak irakurtzeko grina, bereziki frantses poetak irakurtzeko. Kanturako baritono abots ederra zuela ohartu zen eta Carolina Duprez izeneko emakumazko batekin teatro eta kantua ikasten hasi zen.

Iparragirreri Urretxuan eraikitako monumentua. (Gipuzkoa).

Kantari hasi zen, teatroetako tauletan eta plazarik plaza. Baina Napoleon III.aren denborak heldu zirenez gero persegitua izan zen, zeren "Marsellesa" kantatzen zuelarik herria azaldatzen omen zen. Gobernariak begitan hartu zuten eta Frantsiatik ospa egin beharra izan zuen.

Munduz mundu abiatu zen, Italia, Suiza eta Alemanian zehar ibili ondorean Britainia Handira jo zuen, bere ondasun guztia abotsa eta gitarra zituela.

*Gitarra zartxo bat da
neretzat laguna;
honela ibiltzen da
arçista euskalduna;
egun batean pobre
beste batez jauna,
kantari pasatzen dut
nik beti eguna.*

Goian zerua eta behean lurra, buhamiarik gorriean ibili ere. Musika ta letrak berak sortzen zituen eta haurtzarotikako kokatu ezinak zeraman itsasuntzia haizeak bezala. Hala ere, bere bihotza non zuen kanta horren azken bertsoak erakusten digu:

*Agur Euskal-Herria,
baina ez betiko;
bost edo sei urtean
ez dut ikusiko.
Jaunari eskatzen diot
grazia emateko
nere lur maite hontan
hezurrak uzteko.*

Egun batez, kantaldi baten ondorean Mazarredo jenerala hurbildu omen zitzaion eta bostekoa eman ondorean bere arazoa konpontzea agindu omen zion, Euskal Herrira itzuli zedin. Eta handik laster eskuratu zuen Espainiako enbaxadoreagandik behar zuen agiri-papera. Honela, itsasuntziz Bilbora jo zuen, hamairu urtez herbesteetan ibili ondorean. Hogetahamabi urte zituen sorterriratu zenean.

Bilbora heldu bezain laster hasi zen kanta saioak eratzten, sos batzuk irabazteko. Ama oraindik Madrid-en bizi zuen, eta laster hartu zuen harako bidea. Gertakariz esan ohi da, kasik hogeitaz urteren buruan

amagana itzuli zenean, honek galdetu ziola: "Ene seme, hau ahal da eskolatik etortzeko ordua?"

Han eta hemen, laster jabetu zen garai hartako giroarekin. Foruen parterik gehiena galdua zen eta gainerakoa galzorian eta herria hontaz kezkatuak zebilen. Madrid-en zeuden euskaldunekin lagun egin zen eta Montera kaleko San Luis kafetegira joaten zen. 1853garren urtea zen, adiskideei aurrez aditzera eman zien euskal kanta eder bat prestatzen ari zela. Gau batean, kafetegiko salan, Altuna durangarrak pianoz lagun-duaz, Gernikako Arbola delakoa kantatu zuen.

Haren hotsa bizkor zabaldu zen gure herrietan, eta Madrid-tik etorri zen hemen herriz herri kantatzera. Arazo hontaz lehendik bero zen herriak ez zuen asko behar sutzeko, eta halakoa izan zen Iparragirren jira. Honegatik, herria sutzen zuelako, Espainiako gobernuak preso sartzea agindu zuen eta Tolosako presondegian eduki ondoren epaiturik, Euskal Herritik hat desterratu zuten. Ordukoa du beste kanta polit hau:

*Zibilak esan dute
bizi egoki,
Tolosan behar dela
gauza hau erabaki;
giltzapean sartu naute
poliki poliki,
negar egingo luke
nere amak baleki.*

Kanta honek bere bukaeran dion bezala, orduan hartu zuen Santander aldera. Santander eta Asturias aldean ibili zen lehenbizi. Galizian, Portugalen eta Andaluzian gero. Bi urte igaro ondorean berriz jo zuen Euskal Herrira.

Herriaren kantari bihurtua zen. Gernikako Arbola ahoz aho zebilen Euskal Herriaren kantarik nagusia bezala. Kanta honen doinua Juan Jose Altunarena zela esan dutenek eta defenditu dutenek ere badira. Baina hontaz ez du merezi eztabaidatzerik. Ostolaza zelako baten gutun hura medio, aski azterketa egin da, baina inork ezin izan du frogatu Iparragirrerena eta ez besterena izan daitekeanik. Fermín Herrán-ek nahikoa garbi utzi zuen 1890ean Iparragirreren omenez argitaratu zuen bilduma hartan. Inazio Belaustegik 1920an argitaratu zuen biografian ere garbi uzten du *Zibilak esan dute*, *Nere etorrera* eta *Adio Euskal Herriari* doinuak egiteko gauza zenaz hobe dugula zalantzari ez jarri.

José María Iparragirre fue el poeta épico del período romántico del país. Su talante aventurero le llevó a enrolarse voluntario cuando solamente contaba los catorce años, en la primera guerra carlista. Su lucha por la defensa foral y su desengaño por el convenio de Vergara, le dejarían marcada la ideología para el resto de su vida. En su primer destierro, en Francia, aprendió el canto y recorrió varios países con su aire estafalario pero atrayente, simpático y cordial, iniciando su gran aventura. El bardo romántico mostró en todo su tiempo lealtad a su tierra y a sus libertades basadas en el derecho foral.

A su regreso, en 1853, en el café San Luis, de Madrid, presentó ante sus amigos el "Gernikako Arbola" que se convertiría en himno a la libertad. Con el que inició un itinerario por tierras vascas y que fue truncado por las autoridades por considerar que alentaba la rebeldía del pueblo vasco. Fue apresado y desterrado. De nuevo vive la bohemia en compañía de su guitarra.

Poeta, músico y cantante que, por los azares de la época, convirtió su vida en una larga aventura. Partícipe y expositor de los sentimientos de su pueblo. Muchas de sus canciones aún se mantienen vivas en la voz popular de Euskal Herria, tal vez porque no ha colmado las aspiraciones cantadas por el bardo urretxuarra.

1976-IX-6.

IPARRAGIRRE (II)

Iparragirre bigarrenez herriratu zenean maitemindurik ibili omen zen eta garai hartakoak ditugu "Zugana, Manuela" eta "Nere maitiarentzat". Bigarren hau lehen bertsoaren hasierako hitzetatik ezagunagoa dugu eta bere doinu atseginarekin gure egunotan ere kantatzen da:

*Ume eder bat ikusi nuen
Donostiako kalean,
hitz erditxo bat hari esan gabe
nola pasatu parean?
Gorputza zuen liraina eta
oinak zebiltzen aidean;
politagorik ez dut ikusi
nere begien aurrean.*

Donostiako ume eder hau ez dakigu nor zen, burua galduarazi zion Manuela hura ez noski. Manuelak bere aldetik ez zion nahi bezala erantzun eta gure kantariak etsipenez beterik adiaraziko zuen:

*Amodioz beterik,
esperantza gabe,
zergaitik egin zinen
bihotz honen jabe?
Zuk esan behar zendun:
Hemendikan alde,
egiaz ez naiz ni
bizardunen zale.*

Baina Iparragirrèk bestelako eragozpenik ere bazuen. Askoren begietarako bizardun buhamea eta aski arlotea izan zitekeanez gainera. Tolosako ostatu batean zerbitzari ari zen Anjela Kerexeta ezagutu zuen, bera baino hemeretzi urte gazteagoa, baina maitasunarentzat mugarik ez denez, elkarganako har-emanean hasi ziren. Bera ikusi gabe ezin zela egon eta Donostiako lengusina baten etxera eraman zuen eta han egin zion ezkontzarako proposamena.

Euskal Herriko apezak paper asko eskatzen omen zioten, herrialde askotan ibilia zenez haietako nonbaiten lehendik ezkondua zen jakiteko. Emazteak hala aitortu zion Grandmontagne idazleari (ikus, "Los inmigrantes prósperos" liburua). Eta honegatik pentsatu zuten Ameriketara joatea, han eragozpenik gabe eskontzeko. Esan eta egin. 1858ko abuztuaren 29an Baionan hartu zuten Buenos Aires-erako itsas-ontzia. Hango euskaldunak ongi-etorri ona egin zioten, Biba Iparragirre! oihukatuz.

Gerratean bere kapitan izan zen ostalari baten etxera jo zuen. Eta Patxiku Mendia zeritzan adiskide honi esan omen zion: "Neskatxa hau andregaia dut, eta uste dut eskonduko naizela honekin". Egun guti barru ezkondu ere, Buenos Aires-ko San Inazio elizan.

Bizimoduan jartzeko proposamendu asko izan zituen, baina ez zen negozio gizona eta azkenean Uruguay-n artzain jarri zen.

Grandmontagne-k jasotakotik dakigu hango ibileren berri. Gitarra joaz kantatu eta ardiak zaindu, hori omen zen bere bizitza. Baina ardiak erraz galtzen zituen, eta emazte kezkatuari esaten omen zion: "Galdu direnok etorriko dira. Itzultzen ez badira, beste nonbaiten hobeto daudelako da; hoiek ere libertadea maite dute, eta nik ardientzat ere beren foruak nahi ditut". Garai hartan, Iparragirrentzat, libertadea eta

foruak gauza bera ziren. Baina era honetara laster galdu zituen bere ondasunak, asiendak.

Montevideo-ra jo zuen eta nafar baten laguntzaz ostatua jarri zuen "Gernikako Arbola" izenez. Eskuzabala zenez, behartsuerei ez zien kobratzen eta itxura denez Montevideo-ko behartsu guzietan ikasi zuten harako bidea. Iparragirre, bere solas eta kantekin bakarrik arduratzen zen eta berriz ere behea jota gelditu zen. Orduan, Arizabalo deiturazko pasaiar batek lagundurik artalde berriaren jabe egin zen eta berriro ere artzai joan zen. Oraingoan urte asko igaro zituen isilik. Hil ote zen berria ere zabaldu zen. Isilik egon bazen ere, ez ordea geldirik. Senitartea ederki gehitu zuen, zortzi seme-alabaz hornituaz.

Bere egoeraren berri jakin zutenean herritar asko mugitu ziren hona ekarri nahirik. Bestalde, une haretantxe jaso zuen euskal foruen galeraren berri eta erotu beharrean jarri omen zen gizona, amorruren amorruz negar egiteraino, egunetik egunera umore txarragoaz, bere baitan gonezinez. Berriz gerra sutzeko ere konforme omen zen.

Buenos Aires-ko "Laurak-Bat" elkarteak egin zituen diru bilketaz ahal izan zuen herriratzea. Gainera, hemengo Diputazioek pensinotxo bat jartzeko ideia eman zuen Becerro de Bengoa arabarrak eta esperantzarik aski ekarri zuen.

Bakarrik etorri zen, gero familia ekartzeko asmoz. Bordeleko kaian lurra hartu zuen 1877ko urrilean. Hendaiara heltzean kantatu zuen "Nere etorrera lur maitera". Hau ere oso ezaguna:

Hara, nun diran mendi maiteak,

hara, nun diran zelaiak,

baserri eder zuri zuriak,

iturri eta hibiak.

Hendaian nago zoraturikan,

zabal zabalik begiak;

hara, España, lur hoberikan

ez da Europa guzian!

O!, Euskal Herri, eder maitea,

hara hemen zure semea,

bere lurrari muñ ematera

beste gabe etorria.

Zuregatikan emango nuke

pozik bai nere bizia,

beti zuretzat, hil arteraiño,

gorputz ta arima guzian.

Euskal Herriko hirietan harrera ona izan zuen. Gabiriko Txapartegi baserria hartu zuen bizilekutzat, amaren sortetxea zena.

Zahartzaroan ere bazituen kanturako animoak eta 1878ko otsailean Madrid-eko Price-n kantatu zuen Kantabria itsasoan ito ziren hirureun arrantzalaren familien alde.

Zahar saria lortu eta hiru hilabetera hil zen. 1881eko apirilaren 6an, Zozabarro-txiki baserrian, pulmoniaz. Lagunarteko afari baten ondo-rean, gau euritsuan berandu xamar jo omen zuen etxe aldera eta Txapartegirako zubia urak eramana aurkitu zuen eta Zozabarroko estalpe batean gaua pasatu zuen, bustita eta hotzez. Eta hemendik sortu omen pulmonia, ustekabean hilobira eramango zuena. Honela bete zen bere desio zahar hura:

*Jaunari eskatzen diot
grazia emateko:
nere lur maite hontan
hezurrak uzteko.*

Poeta kantari hura joan zen, baina bere gogoia guregan dugu, herriagan, oraindik aspaldiko kontu hura zuritu gabe dugunez.

Iparraguirre, después de su primer exilio voluntario, tras la primera guerra carlista, sufrió dos destierros: de Francia fue expulsado por cantar la "Marsellesa" y de su propio país por el "Gernikako Arbola"; ambos inspirados por y para la libertad del pueblo.

En el segundo retorno a la patria compuso las amatorias "Zugana, Manuela" y "Ume eder bat". Por esa época se enamoró de Angela Querejeta de diecisiete años, cuando él contaba con treinta y seis. Se prometieron en casamiento, pero según las declaraciones hechas por Angela al escritor Grandmontagne, tenían sus dificultades: "porque en las Provincias Vascongadas los curas le pedían muchos papeles para casarnos, pues los padres no podían saber si ya se habría casado antes en las tierras extranjeras que había andado". Por esto pensaron emigrar a Buenos Aires, donde se unieron en matrimonio.

En Argentina tuvo ocasiones y ayuda para dedicarse a los negocios, pero su espíritu errante eligió el pastoreo en Uruguay.

Pasaron muchos años sin que se supiera nada de él. Con la total pérdida de los Fueros reapareció, inquieto y deseoso en volver al país. El centro Laurak Bat de Buenos Aires abrió una suscripción para facilitarle

el viaje de regreso. Así partió, con la idea de reclamar más tarde su familia. Y, de pronto, un buen día se presentó en Hendaya, tras haber desembarcado en Burdeos y cantó aquella hermosa composición "Hara nun diran...". Recibió el homenaje de las capitales vascas, y a los pocos meses actúa en el Price de Madrid en pro de los familiares de una catástrofe marinera. Las Diputaciones le fijaron una pensión, de la que poco había de disfrutar, pues falleció a los 61 años de edad, de una pulmonía (y no de envenenamiento de setas, como aseguran algunos).

Se llamó el bardo trotamundos, pero no así su canción que se sigue escuchando de la boca del pueblo, con las mismas aspiraciones de libertad que durante los debates de la cuestión foral.

1976-IX-13.

BILINTX (I)

Gure poeta erromantikoetatik herriaren aurrean arrakastarik handiena izan dutenak Iparragirre eta Bilintx ditugu. Mende baten ondotik ere, oraindik herriak gogotik kantatzen ditu hoiek egin zituzten kantak. Iparragirre herri-minezkoetan bezala, Bilintx maite-minezkoetan maisu genuen.

Aurtengo uztailaren 22an etorriko dira ehun urte Bilintx hil zenetik. Donostian sortu eta Donostian hil zen berrogetabost urte besterik ez zituela. Aditzea dugunez, omenaldi handi bat gertatzekotan dira eta merezimendurik badu Bilintxek inork merezi baldin badu. Ekintzen arteko bat bere idazlanak osorik argitaratzea izango omen da. Betor ordu onean!

Bere merituak handiagoak dira ordurarte ezer apenaz egoala konturatzen bagara. Karmelo Etxegaraik ongi esan zuen bezala, ifarraldeko euskaldunak belaunik belaun bazituzten, garai hartan, beren maisuak, baina alde hontan holakorik ez zen. Hauek ziren Etxegarairen hitzak: "Gizaldi zaharretatik zetorren han euskeraz neurtitzetan idazteko ohitura. Hemen bersolariak besterik etziranean, han baziran Etxepare ta Oihenart, *Argia darizanari* neurtitz samur bigungarriak jarri zizkion gizon jakintsua. Bilintxek etzuen aurrekorik: *Solferinoko itsua*-ren egile Salaberrik bai. Bilintxek erbestekoetatik ikasi izan behar zuen zekiena, batez ere gaztelaniaz idazten zutenetatik".

Hemen Etxegaraik diona, argi gelditu bedi, gaztelaniazkoetatik poesiagintzaren forma edo funtsa zela, zeren bertso egitura bertako bertsolarien eskolatikakoa bai zuen. Egia esan, Bilintx, garai hartarako, bertsolari berri bat zen, bertsolaritza eraberritu zuena. Baina aitortu beharra dugu garai hartakoa zela Xenpelar, bertsolaritzaren mailan jatorragotzat jo genezakeana.

Karlisten gerratea eta foruak galzorian zeudelarik, giro honek kondizionatu edo bultzatu zuen Iparragirre kanta haiek egitera. Garaiko prolemen eragina. Baina Bilintx berak ere bazituen bere barne prolemak maite-minezko bertsoen bultzagarri. Haurtzaroan izan zuen ezbehar batek arpegia oso itxusi utzi zion eta hemendik zetorkion "Moko" goitizena eta neskatxak despreziaturik bizitzea:

*Beti nik damari
loriak ugari!
batez ere zerbait
maite nauenari;
damak herri-z neri,
gezurra dirudi!,
osinez pagatu
lorezko zor hori.*

Despreziatze horri maite-min handiagoz erantzuten zekien Bilintxek, bere maitasuna ase ezinezko egarrira erori arte. Bata bestearen ondorean hartu zituen amoriosko ukapenak, baina ez zuen lotsarik galdu ukapenezko gertakizunok bertsoz jartzeko. Behar bada poesiagintza zuen bere gogoaren irtenbide. Holako ezezko ukapen horietatik politenetako bat "Behin batian Loiolan"ekin hasten diren bertso saila da; hara bukaera:

*— Dama polita zera,
polita guztiz, ai!
baina halare zaude
oraindik ezkon gai;
eskon gaitezen biok!
esan zaidazu bai!
— Ni zurekin eskondu?
ni zurekin? Ja jai!*

Irakurria zen, eta irakurtzeak asko lagundu zion nonbait maite-minezko poemak era egokiz eta hain biribil egiteko. Heine, Bécquer,

Campoamor, Aguilera eta beste zenbaiten lanak ezagutzen zituen. Honegatik, ezta harritzekoa holako poesiagintza landuaz jabetzea. Eta ez zen beti jardun amorio galduei edo ukapenezkoei buruz, ez; bestelakorik ere egin zuen. Maiz, ezinak bultzaturik ari bazen ere, maitasunaren idealisazio batean gorderik jardungo zen, ondore bezala. Orduan, "Joana Bixenta Olabe" edo "Juramentua" bezalakoak idatziko ditu.

Bigarren honen hasiera zein polita den ikusteko, hara hemen lehen bertsoa:

*Begi urdiñak dituzu eta
arpegi zuri gorria,
nere biotzak maite zaituen
aingeru zoragarria;
zumia bezin biguna eta
miia da zure gerria,
estutu gabe hartu liteke
bi eskuekin neurria.*

Era honetako bertsoetarako etorri ederra zuen. Amorearen nahi horrek jarri zion lehen baldintza argi dator "Kontzezirentzat" egin zituen bertsoen hasieran:

*Kantatutzero indar haundiko
desio batek narama,*

Bere indar handiko desio hortatik irten ziren holako maite-minezko poesia polit hauek:

*Dama gazte polit bat
bada Donostian,
berdinik ez duena
zeruan azpian,
biotza mugitzen zait
modu txit eztian,
nere pensamentura
datorren guztian.*

Itxusitasunagatik despreziatzeak maite-minezko poesia sentikorretara behartu zuen, herriko bertsolarietan oinarrituarren, herbesteetako poetegandik ere ikasbiderik jaso zuen. Bere garai haren inguruan hasi

zen, hain zuzen, euskaltzale mugimendu garrantzitsu bat eta inguru girotu hartatik burutu zuen Jose Manterolak bere ekintza emankorra.

Indalezio Bizkarrondo, "Bilintx" bezala ezagunagoa dugun donostiarra maite-minezko poesian euskal literaturan beti betiko toki berezi bat izango duena da. Manterolak "Cancionero Vasco"n 1878an argitaratu zituen kanta eta poemen ondotik Euskal-Esnaleak, K. Etxegarairen hitzaurrez, bilduma polit bat eratu zuen 1911. urtean, geroago Errenderiako Makazagak beste bat, baina bere bertso eta hitz-lauzkoak osorik ez ziren ikusiko Auspoa liburutegiak 1962an *Bertso ta lan guziak* izeneko liburu hura agertu arte.

Maite-minezkoak ez-ezik irri-bertsorik ere badu eta urrengo artikuluan emango dugu hauen berri.

San Sebastián se apresta a rendir homenaje al poeta Bilintx en el centenario de su fallecimiento. Este con Iparragirre son los dos poetas que mejor cantaron en el período romántico. Ambos muy arraigados en el pueblo, aún se siguen cantando.

Fue además uno de los precursores del movimiento literario que se desarrolló en la segunda mitad del siglo pasado en la capital guipuzcoana.

Bilintx tenía la cara deformada a consecuencia de un accidente sufrido en la niñez y por este motivo recibió rechazos amorosos que le impulsaron a componer bellas poesías amoratorias. Algunas sobre sus desengaños, otras inspiradas por su desbordante deseo de amor. A veces son tristes pero la mayoría son delicadas poesías de un hombre muy sensible, hombre de un gran corazón que supo afrontar con serenidad las adversidades de su desdichada vida.

También compuso poesías satíricas, pero el comentario sobre éstas lo dejamos para el próximo artículo.

1976-IV-12.

BILINTX (II)

Bertsolarien eraz hainbeste kanta polit idatzi zituen Bilintx, bat bateko bertsoak egiteko gauza ote zen? Benito Jamar jaunari ber berak aitortu omen zion: "Ni ez nazu maixua. Bertsoak antolatzen ditut

udazkeneko arratsaldetan kupelako lehenengo zizarrarekin kantatzeko modukoak”.

Hala ere, guk, puntu honetan, gure zalantzak ditugu. “Aspaldian Joxepa” izeneko bertsoetan berak bestelakorik ere aitortzen bai du:

*Ni bertsolaria naiz
bainan det aditu,
ez nintzaizula zuri
hala iruritu,
zuk horla pentsatzia
ez da zer harritu,
nere jakinduririk
ez nuen argitu,
zergatikan ez nintzan
premier arkitu.*

Baina, Joxepa zelako hau Hondarribiako emakume bertsolari ospetsua zenez, sail honetako lehen eta bigarren bertsoen adiarazpenez, Bilintxek bertsolari bizita egin ziola dirudi; hala ere, Joxepak bere dudadak agertu zituen nonbait. Auspoa Liburutegiak 1962an argitaratu zuen liburuaren hitzaurrean, baietz dio. Domingo Kanpañari botatakoa, Dunixi zenaren artikulua bat eta “Aspaldian Joxepa” bertsoak lekuko, baiezkotan dago; bigarren hontan Bilintxen desafioa agertzen denez. Baina, baita ere Pepe Artolak kontatu zuenez Bilintx igande arratsalde batean Hernanin bertsolari batekin aritu zelako eta bereala benderatu zuelako. Bestalde, Antonio Peña y Goñi zenak ere hala kontatua. Dena dela, ez dut uste bat batekoan hain habila izango zenik. Domingo Kanpaña zena berakin lankide zenez, behar bada maiz ikusia zuen mando gainean eta alde zurretik pentsaturik izan zitekean, bestela bat batekoan ere bertsolari bikaina izan behar zuen eta ospe handiagoa edo entzute handiagoa helduko zen gure garaira bertsolari eskolaren bidez. Hala gertatu bai zen Xenpelarrekin.

Domingo Kanpañari bota zion bertso honek ez du ez hutsik eta ez betegarririk:

*Mando baten gaiñian
Domingo Kanpaña,
ez dijoa hutsikan
asto horren gaiña;
azpian dijoana
mandua da, baiña,*

*gaiñekua ere bada
azpikua haiña:
Mando baten gaiñian
bestia, halajaiña!*

Jose Mari kalegarbitzailearen zaldiari egindakoak, bertsolari eskolan egokituak dira, Domingo Kanpañari egin zion ziri-bertsoa hainakoa noski, eta gainera bederatzir puntuko neurrian eginak. Honako bi bertso hauek jartzen ditugu "Zaldi baten bizitza"ren adibidez:

*Horra sei bertso kale-
garbitzaileari,
zeiña bere izenez
dan Jose Mari:
erreza lezazkike
hiru Ave-Mari,
indarra etortzeko
zaldi zuruari,
animali hori
urriki zait neri,
falta du ugari
egoteko guri,
kartoiakin egiña
dala diruri.*

.....

*Lan sobra du baiñan
janaria falta,
urrikigarria da
dakarren planta;
gaixoak ez lezake
luzaro aguanta,
flakiarekin ezin
mugitu du anka,
pentzu gutxi jan ta
kalean jiraka,
gaizki bizi da ta
indarrrik ez daka,
ezin karriatu du
karro bat kaka.*

Humorezko bertso ederrik aipatzean ezin ahaztua da "Potajiarena", Oihartzunera pilota partidua ikustera joan zen baten gertatu zitzaionari buruzkoak. Partidu ondorean ostatura joan bazkaltzera eta aurren zerbitzen zen apaiz batek sakia bere esku zuenez, bazkariaren partidua bere alde atera omen zuen, eta ondoko urteetan ez omen zuen ahaztutzeko.

Adiarazpenez, pare bat bertso ekarriko ditugu. Baina lehen bertsoa bera ere merezi du, bertsolarien ohitura zaharrezko klixez egina dagoenez:

*Egunaren izena
ez dakit nola zan,
baiña seiñalagarri
partidu bat bazan
pelotan jokatzeko
Oihartzungo plazan,
nahi det nere orduko
gertaera esan,
urrengoan beste bat
eskarmenta dezan.*

.....

*Nere ditxa guziak
badute ajia,
noski naiz Jaungoikoak
ahaztutzat lagia;
goseak egin nuen
hango hiajia
kulpa zuenarentzat
dakat korajia,
apaiz batek jan zuen
nere potajia.*

.....

*Geroztik ostatuan
sartu ordurako,
galdea egin gabe
ez det nik faltako;
egun hartan apaizik
ea dan harako,*

*ez apaiz jaun guziak
igualak diralako,
baizik batek beldurra
sartu ziralako.*

Izatez, ateraldi onekoa zen gure Bilintx. Arestian aipatu dugun Auspoa Liburutegiak egin zion atarikoan bada exenplu politik, bere bizitzako gora beherak kontazen dituen partean.

Gizon fiña zen nolabait ere eta adarra joaz egin zituen bertsoak ere, beren humore jarioan, zakarkeriarik gabekoak dira. Behar bada maiteminetan uxatua izan zen gaztearen barne tristurak eman zion gizatasunaren araberaz. Bere barne-gogoaren sentipenean ikutua izan zen gaztaroaren eraginezkoa.

Jamar zenari agertu zion bezala, ez zien baliorik ematen bere bertsoeri eta hortik etorri da bere lan asko zokoratzea eta galtzea. Baina, herriak nonbait ez zuen izan iritsi berdina eta beregandik irten ziren bertsoak, liburuetan ez ezik ehundakak bertso-paper argitalpenetan agertuak izan dira. Paperetan argitaratuak eta ahoz aho kantatuak, egileak berak espero ez zuen neurrian.

Como en el artículo anterior tratamos las poesías amorias, en el presente recordamos al Bilintx de las composiciones humorísticas. Las mismas encajan perfectamente en el estilo más ortodoxo del bersolarismo tradicional.

Algunas referencias nos ponen en la pista de haber alcanzado capacidad en la improvisación, según consta en la introducción a la obra completa, publicada por Auspoa en 1962. No obstante, ese no era el fuerte de Bilintx. El escribía, sirviéndose de las técnicas empleadas en el bersolarismo.

Su sano sentido del humor y su agudeza a la hora de componer, se perfilan, sobre todo, en "Domingo Kanpaña", "Zaldi baten bizitza" y "Potajiarena".

Por lo que el autor manifestó en su día a Benito Jamar, sabemos que él no valoraba sus propias composiciones; sin embargo, algunas han sido publicadas innumerables veces y cantadas por el pueblo en el transcurso de cien años. ¿Qué mayor gloria para un poeta?

BILINTX (III)

Bilintx, bere bizitzan zoritxarreko izan zen. Berak aitortu zuenez: "Bizitzak makillazoka erabilli nau, asto bihurri baten gisa". Eta nork esango zuen heriotza tristeagoak eramango zuenik? Dohakabea!

Indalezio Bizkarrondo "Bilintx", Donostian jaioa zen 1831ko apirilaren 30ean. Eta Donostian bertan hil zen 1876ko uztailearen 22an. Auspoak argitaratu zuen liburuaren hitzurrean ongi dion bezala, Madriden euskal fueroak kentzeko agindua firmatu zen egun berean.

1976ko urtarrilaren 20an, San Sebastian egunaren arratsaldean, karlisten tropak Donostia inguratuz zuten tokitik artilleriaz bota zituzten granadetako batek jo zuen eta hil zorian jaso zuten Bilintx gizajoa. Oraindik sei hilabete bizi izan zen, ohean etsipenez, minez eta oinazez. Zauriturik erori zen goiz berean *Diario de San Sebastián*-en argitaratu omen zuen bere azken bertsoa:

*Nik hau pentsatu nuen
behin zu ikusita,
hori bai dala guztiz
neskatxa polita;
nahi balu nere izan
gaude eskongai ta,
maiteko nuke nola
ama eta aita,
nere bizia baiño
gehiago're baita.*

Bilintxen esku-izkribuetan, Auspoaren argitalpenak 143. orrialdean dionez, bertso honek J. Manterolaren oharra omen zuen, Bilintxen azken bertsoa hau dela esanez, baina Auspoaren ohargileak bere zalantzak jartzen ditu. Egia esan, gartzaroan idatzia dirudi eta behar bada Manterolaren esan nahia azkenen argitaratua izango zen. Manterolaren esan nahiakin bat bai dator Curros Enríquez gailego poetak kontatu zuena.

Manuel Curros Enríquez poetak "La canción de Vilinch" izeneko poema bat egin zuen, eta bada bertan poetak berekiko hartzen dituzten lizentzia horietakorik Bilintxen heriotza adiarazteko. Honegatik, Karmelo Etxegaraik 1911ko *Neurtitzak eta neurri gabeko itzak* liburuari egin zion hitzaurre hartan uste zuen Curros Enríquez-ek ez zekiela Bilintxen heriotzaren berri askorik. Puntu hau neronek argitu nuen "Egan"

aldizkariko lantxo batean (ikus, "Egan", 1970eko 1-3 zenbakiaren 100garren orrialdean), eta ongi dagit orduan esanak berriztatzea.

Gailego poeta Euskal Herrian ibili zen Madridedeko "El Imparcial"-eko kronista eta San Sebastian biharamunean idatzi zuen kronikan adiarazi zuen Bilintxi gertatua, goizean "Diario de San Sebastián"en poesia hura eman zuena arratsaldean hil zorian erori zela, eta bertso bera ere osorik argitaratu zuen bere kronikan (euskaraz ez jakitzearen huts bat edo beste nabari badira ere). Kronika horretan laudoriorik aski egiten dio Bilintxi, eta Cirilo Latierra adiskideak lagunduta bizitatu omen zuen bere etxean, Portu kaleko bosgarrenean.

Anka biak zeharo puskatuta gelditu omen zen, sufrimendu bizioan heriotzara arte. Lehen, haurtzaroan erorita aurpegia itxuragabetua zue-
nez eta neskak baztertzen zutelako hainbeste sufritu bazuen ere, beste askoren artean honako bertso honek argi dion bezala:

*Triste bizi naiz eta
hilko banintz hobe,
badauzkat bihotzian
zenbait atsekabe;
dama bat maitatzen det
baiñan... haren jabe
sekulan izateko
esperantza gabe.*

Sufrimendu handiagorik ezagutu zuen azken txar hartan. Txarragoa izan zen gainera hainbeste desio zuen emakumezkoagandiko maitasuna ezagutu eta maitasun horren ondorioz hiru frutu izatetik laster hil beharra.

Behar bada emazte izatera heldu zenari kantatuak ziren bertso honekin hasten zirenak (heriotza ondorean argitaratuak bai dira):

*Loriak udan intza bezela
maite det dama gazte bat,
hari hainbeste nahi diotanik
ez da munduan beste bat;
iñoiz edo behin pasatzen badet
ikusi gabe aste bat,
bihotz guztira banatutzen zait
halako gauza triste bat.*

1869. urte inguruan ezkondu zen bera baino hamabosten bat urte gazteagoa zen Nikolasa Erkizia izeneko azkoitiar batekin. Bost urte soilik eramango zituen ezkondata eta bi seme eta alaba bat utzi zituen. Bere ogibidez arotza zen. Teatro zaharraeko konserje egin zuten baina ez zuen utzi arozgintza eta horrez gainera, emaztearekin, dendatxo bat ere jarri omen zuen. Badirudi maiteminezko penak garaitu zituela eta bizimodu hobe batean sartua zela, eta hara hor berrogeta bost urtekin era horretan hil beharra.

Berak bere poesia baliozkotzat ez bazuen ere, inguruan izan zuen bestelako ustea zuenik ere. Curros Enríquez-ek euskararik ez zuen jakingo, baina jasoak zituen iritzirik ezin hobeagoak ziren. Manterola bera ere konturatua zen Bilintxen poeta nortasunez eta 1870ean edo 1871an hasi omen zitzaion eskeka, bere *Cancionero Vasco*-n dionez, eta eskerrak honi salbatu ziren bertso asko ta asko. Gure egunotan Auspoak mezedo ederra egin zigun *Bertso ta lan guziak* bilduma batean agertzeaz.

Cuando el poeta Bilintx contrajo matrimonio a los treinta y ocho años de edad, parecía haber superado sus desdichas amorosas que tanto le habían hecho sufrir en su juventud y nadie se hubiera imaginado que sólo le quedaban cinco años de vida. Durante el sitio de San Sebastián, en la segunda guerra carlista, justo el día de San Sebastián de 1876, fue alcanzado por una granada que le hirió mortalmente destrozándole las dos piernas y falleció tras una larga y dolorosa agonía que duró seis meses.

El poeta gallego Curros Enríquez, a la sazón cronista de "El Imparcial" de Madrid en el país vasco, autor del poema "La canción de Vilinch", le dedicó una bella semblanza con fecha del día 21 de enero de 1876, que tan pronto tuvo noticia del suceso se personó en su domicilio acompañado de Latierro, amigo de Bilintx. He aquí algunos párrafos del distinguido poeta gallego: "Hay en San Sebastián un poeta eminentemente popular: hijo de este país, escaso de instrucción, pero dotado de privilegiadas luces, de una imaginación viva y fecunda y de un corazón lleno de entusiasmo y de elevados y puros sentimientos; este poeta es en estas provincias una especie de Ossian, cuyos cantares, inspirados en el más noble concepto de la libertad, ora son repetidos con entusiasmo por los defensores de la honra nacional de estas montañas". Y seguiría más adelante: "¡Es tan triste decir que agoniza un poeta! ¡Es tan triste decir que el que ayer por la mañana escribió para el *Diario de San Sebastián*

esta melancólica balada: 'Nik hau pentsatu nuen / behin zu ikusita / ...' caía por la tarde mortalmente herido de una granada al lado de su esposa y de sus tiernos hijos! Nada más cierto, sin embargo. Cuando lo supe, anoche mismo, yo, que conocía al nobilísimo Vilinch por varios de sus cantares y por referencias, acompañado de su buen amigo don Cirilo Latierro, fui a su casa, calle del Puerto número 5, y lo que entonces sentí aún lo recuerdo ahora con dolor".

Este fue el trágico fin del gran poeta donostiarra.

1976-IV-26.

LANGILERIAREN KEZKAK EUSKAL LITERATURAN

Literatura konprometitua deritzen zaio era berriko gizarte gaien problematikaz oinarriturik langileriaren alde agertzen direnei; konprometitua baino taxuzkoagoa iduritzen zaigu, kezkatua. Idazleak, poetak edo bertsolariak, gizarte egoera baten lekuko, justiziaren alde kezkatu-rik egiten duen literaturagintza bait da.

Egia esan, koronika mailakoa lehendik erabiltzen zen. Baina koronikaren barna, langileriaren kezka egiten dena, mota bereizi bat da. Gure artean, batzuk ezetz uste bazuten ere, era honetakorik egin da.

Etxahunen "Oi laborari gaxua!" bera ere mota hoietakoa dugu. Eta, era berean, Euskal Herrian egin denik protesta kantarik kartsuena ere bai noski.

Gizarte arazoa, beharraren bultzadaz, kezka eraginez, poeta bihotz-minduak bazerabilten beren gaietan. Dibarrartek erabili zituen gaiok, baina *humanisme* mailatik ez zen pasatu. Lehen hastapenetan hala izan bai zen. Adibidez, era hortakoa dugu Elizanbururen "Lehen eta horai" poema ere.

Agiriok nekazaritzakoak ditugu, baina industria langilerian ere aurkituko ditugu. Mikel Ugaldek bere *Langileria Historian zehar* (1971-1973) bi tomoetan gai honi buruzko materialik aski jaso baditu ere, literaturatikakoarekin ezta asko baliatu. "Egan" aldizkarian (4-6 zenb., 153 orr., 1969) A. Zavala-ren *Lexo bertsolaria* aipatzean egin nituen hontaz zenbait ohar. Lexo bertsolaria, langilea zen aldetik, bere garaiko ekintzak eta borrokak bizi zituen. Bertsolari honek, 1894an, boto emateari eta huelgari buruzko bertso paperak atera zituen. Hara bederatzi puntuko bi azken bertsoak:

*Guregandik ibilli da
ainbeste komeri,
batzuek ez diote
utzi lanari;
kargarik ez diot bota
kulpa gabiari,
pazientzia eskatu
denan Jabiari;
bengantza ugari,
egin digute guri,
saltsan enaiz ari,
egia da ori...
penarik dubena bada
kejatu beri.*

*Motigua orrengatik
sartu gabe preso
eskatuko al da
Juan Jose Lezo?
gure gañera dator
amaika eraso,
alare ez gabiltza-
estutuak oso;
egun animoso
izan kurioso,
paperak eroso
nai duenak jaso,
bi soseian badira
amalau bertso.*

Juan Jose Sarasola, Lexo bertsolaria, Lezon sortua zen 1867an, eta Errenderian lana egin zuen bere gaztaroan. Hordukoak ditugu bere langile kezkatu-uriko bertsoak. 1903an, zortzi orduko lanaren alde agertu zen bere bertsoetan. Nonbait, urte hortan jarria baizen Donostian langileak zortzi ordu-egiteko gora lanik ez egiteko:

*Aurten mudantza berria
Donostian da jarria:
ordu-egiteko neurria;
zortzi orduan irabazten da
jornaleruen ogia;*

*argitu zaigu begia;
au ez da txorakeria,
bazan zerbaiten premia!*

Eta bertso paper honetan oso borrokalaria agertzen zaigu, hondoko honetan ikus dezakeguz:

*Agintzalleak keجاتو
ezin dirala bajatu,
audienera jokatu;
langillearen izerditikan
zenbaitek nai du zupatu;
bere legiak ukatu,
oponiuu trukatu,
ori ez al da pekatu?*

Urrengo urtean, 1904an, igandeak jai egitearen alde ere bertsoak atera zituen:

*Milla beatzireun eta laugarren
urtian gera gertatzen,
oraingo fiesta dominikalen
ordenak errespetatzen;
etsai gaiztuak asiagatik
noizian ta bein tentatzen,*
.....

Baina, lastima, lehen bertsoa bakarrik ezagutzen da; gainerakoak galduak dira.

Jose Manuel Lizarralde, Urkiolegi bertsolaria, Azkoitian sortu zen 1872an. Jornaleru bezala Azkoitian bertan lan egin zuen, eta langileen sindikatuak indartzen ibilia zen, ikus berak bere buruari "sindikalista" deitzen zion hau:

*Sindikalista danai
eiten diet erregu,
txarrak ez du balio,
onez biar degu:
errespetoz ibilli
iñola al badegu,*

*langillien asuntua
zuzenduko degu.*

Ber-berak, 1920an abarketagiñak izan zuten huelgari buruzkoak egin zituen, nagusiak eta agintariak salatu zituen, beren justiziarik ezagatik, eta eskirolei, langile "enbasterueri" ere bere parte emanaz.

Bertsolarien kantetatik aparteko batzuk ere kantatzen ziren Eibarren nere haurtzaroan, "Forjarien kantak", abanera doinuz. Oso kanta gogorra da, bere ideia egitura, utopiazko sozialismo garaikoa da. Itxura danez, kantok ez ziren Eibarren bertan sortuak, baizik lehenago beste nonbait erabiliak eta Eibarko gertakizunetarako hartuak.

Langileriaren kezka hauek, ez dira lehen aipatu ditudan Etxahun, Dibarrart eta Elizanbururen kupidaz erakoak, ez; hauek justiziaren aurrez aurre, eginberraren bideak markatuz doaz, langileriaren elkartasun bidetik.

Herriko poetek, poeta langileek, beren garaiko giro edo problemen lekuko agertzen zaizkigu, historiaren kronikagile. Poeta landuak, gure olerkariak, geroago agertuko zaizkigu. Beste herri batzuetan ere berdina gertatu da. Eta, gure herriko poetetan, nik dakidanez, edo besterik aurkitzen ez den artean, Lauaxeta dugu lehenbizikoa, *Arrats-beran* (1935) liburuko "Langile eraildu bati" poema politarekin. Gure egunotan, literatura mota hau asko landu da. Baina oraingoan iratzarpena oso berandukoa izanda bertsolari zaharrak eta Lauaxeta kontuan izaten baditugu.

La literatura comprometida se viene cultivando desde época reciente. Tema que los poetas de expresión vasca han desarrollado considerablemente desde primeros de la década del sesenta. Pero, sin embargo, en la literatura popular vasca no era un tema extraño desde finales del siglo pasado. Al margen de los poemas de Etchahun, Dibarrart, Elissamburu, etc., que tocaron motivos sociales en defensa de los más humildes, una literatura comprometida, con una verdadera concienciación de solidaridad obrera en defensa de sus propios intereses, no encontramos hasta finales del siglo pasado y primeros del presente.

Esta literatura comprometida, surge desde el bersolarismo, del obrero bersolari. Lexo, en 1894 alentó las huelgas, en 1903 compuso pro la jornada de ocho horas, en 1904 por la fiesta dominical, etc.; y Urkiolegi, en 1920 cantó los avatares de una huelga en Azcoitia y propagó la unión

sindical. En Eibar, en 1913, se cantaron "Gaur forjariak", cuyo texto completo di a conocer en la revista "Anaitasuna" (1).

Los poetas cultos se mantuvieron desconectados de la inquietud popular. Y es Lauaxeta quien en su libro *Arrats-beran* incluye un sentido poema al obrero muerto en una manifestación.

Con el presente artículo he querido testimoniar la existencia de una "Crónica" de literatura popular muy considerable para un estudio de los movimientos obreros.

1975-VIII-18.

TXIRRITA BERTSOLARIA

Txirrita, Bertsolari famatua hauxe, baldin famaturik bada. Bere azken bertsotetako batean zion:

*Gazterik asi nintzan da
oraĩndaiño bitartian,
zenbait umore eder jarri det
Kantabriako partian,
pixka batian ez naiz aztuko
sartuagatik lurpian,
nere aitamenak izango dira
beste larogei urtian.*

Ez zitzaion arrazoirik falta, bestela ez genuen oraingoan berari buruz luma hartu beharrik.

Hernaniko Latze-zaar baserrian sortu zen 1860an, eta bere egizko izen deiturak Jose Manuel Lujanbio Retegi zituen. Bere gaztaroa eta zahartzaroa San Markos mendiaren azpikaldean dagoen Txirrita baserrian igaro zituen eta hemendik zetorkion "Txirrita" izenordea.

(1) "Anaitasuna", 212 zenbakia (1971-V-30, 14 orrialdean).

Según las diversas opiniones recogidas, estas canciones fueron empleadas en las huelgas de 1913, pero otros remontan a la huelga general provocada por los gremios armeros contra la fábrica Quintana Hermanos, en 1897. Las circunstancias que concurrieron a ella podemos consultar en las obras *Viaje por el país de los recuerdos* de Toribio Echevarría (México, 1968), pp. 23/25 y *Eibar. Síntesis de monografía histórica* de Pedro Celaya (San Sebastián, 1970), pp. 60/62.

Ogibidea, hargintza zuen. Baina, diotenez, apenaz omen zuen lanerako grinarik, ondorengo ateraldi honek adiarazten duenez. Lan bila ari zen batean, lantegiko nagusi bati galdetu omen zion:

—Aizu, nagusi jauna: lanik bai al dezute neretzat?

—Lan gutxi zeukagu —ihardetsi zion nagusiak, eta Txirritak berealakoan erantzun ere:

—Lan gutxi aski det nik bada.

Egun batean, markes bat alderatu eta begira jarri zitzaion lana nola egiten zuen. Orduan Txirritak bertso hau bota zion:

*Txikitandikan artua nuen
argintzan afiziyua,
beñere aprendiz ibilli gabe
ikasi ofiziyua;
eman ezker materiala
gaiñera despaziyua,
denborarekin egingo nuke
Markesen palaziyua.*

Bere langintzako beste ateraldi bat honako hau da. Errenderiako elizan lanean ari zela, erretoreak (bikarioak) arrantxua litro erdi ardorekin ekarri zion. Eta Txirritak esan zion:

—Bai al daki edateko gogorik badedan ere?

—Argiñik ez da izaten edaten ez duenik.

Erretorak hala uste bazuan ere, Txirritak laster bueltatu zion berea, esanaz:

—Bai, jauna, bai; argiñik izan daiteke, baiñan apaizik ez.

Ateraldi bizkorretan ez zion inork urrik ematen gure bertsolariari, naiz bertsoz edo naiz hizlaxoz.

1936ko ekainaren hiruan hil zen Errenderiako Txirrita baserrian, anaiarteko gerra krudela ezagutu gabe. Baina lurpean sartuagatik bere aipamenik ez zela ahaztuko beste larogei urtean, Auspoa Liburutegiak egiztatzan digu Txirrita zenari eskainiak dituen hiru liburu ederrez: *Txirrita* (bizitza ta bat-bateko bertsoak) 1962an argitaratua, eta *Txirritaren bertsoak* bi liburuetan, 1971an argitaratuak. Guziak Antton Zabala langile trebeak bilduak.

Hemen bertso askorik ematerik ez dugunez, bere dohainaren adiarazgarri ziri-bertso labur batzuk agertuko ditugu. Honetan, Pello Errotarekin elkarri botatakoak izango ditu politenak. Izan ere, hain gogoko zuten elkar zirikatzea. Hara hemen bazkari batean Pello tentatzen kantatu zuena:

*Zenbat platera beteta ekarri
ainbeste ustuta bialdu,
dudarik gabe gizon flakuak
jaten geyago biar du,
matrail-ezurak gelditu gabe
pasatu dituk bi ordu,
amaika artoa egingo intzan
beti orrela jan bau.*

Pellori, bere aldetik, Txirrita mutilzaharra zen aldetik tentatzea gustatzen zitzaion. Bein batean puntu hau jarri zion:

*Txirrita, ezkontzeko
xoxak bear dia.*

Eta Txirritak erantzunez osatua:

*Ni saiatzen naiz baiña
ezin det ordia,
interesa ez bada
gaztetan gordia,
zartzian joan biar
miserikordi'a.*

Beste behin, noiz ezkonduko zen galdea egin zion norbaitek:

*—Txirrita, ezkontzeko
ez al dek iderik?
—Andregaiarengana
ez dakit biderik,
ez det nererik beirik
ain gutxi iririk;
alaba agindu dit
amona piririk,
baiñan ez dit sartuko
orlako ziririk.*

Bertso saio batean, nonbait, Zapirainek puntu zaila eman zion estuasunean sartzeko ustean, baina hara "bist" puntuari nola egin zion "txist":

—*Nai nuke baneukake
zuk dezun ainbat bist.*
—*Guk badegu txakur bat
deitzen zaiona List,
atiaren gaiñetik,
iju eitian pist,
azpiko zulotikan
azkar sartzen da txist.*

1935ean Donostian egin zen bertsolari txapelketan, hizkuntzaren garbizaletasuna modan egoan garaian, bertsolarien herri euskara apenaz zen guzieren gogoko, eta gaitzat hizkuntza goraltzea agindu zitzaenez, hara Txirritaren bertsoa:

*Larogei urte gaiñean ditut
nago anketako miñez,
Donostiara etorria naiz
erren aundia egiñez,
bi bastoirekin txit larri nabil
pausorik eman eziñez,
euskera iya aztu zait eta
erderarikan jakiñ ez,
maixu batekin eskolan laster
asi bear det latiñez.*

“Albaiteruena” deitzen zitzaion taberna batean xoxak gastatu eta hala ere juerga batean dantzatzuz jarraituaz txorkatila bihurritu zuenez, bestek etxera eraman beharra izan zuten eta bere esplikazioa holakoa izan zen:

*Albaiteruen sala
demoniño ortan
demoniñozko estropozu bat
egin nuen bertan,
demoniñuak emen,
demoniñuak an,
demoniñuak beti
gorputzaren bueltan,
demoniñuak sasoi zeukaten
demoniñuetan.*

Hemen ordea berebiziko onduen dantzatu zuen hizkuntza; erraz erabiltzen ez duenak holakorik ezin bete.

Baina dena ez zen irriparra eta festa, bertso seriorik ere egin zuen Txirritak. Hala dira Pello Mari Otañori eskainiak, Diostegi artzaiari eginak, eta beste asko. Epiko erakoak ere baditu, "Gure aurreko guraso zaarrak" eta "Orain bi milla urte" Ernion erromarrekin izan ziren ustezko gudaketeri buruz eta abar, adibidez.

Baina, bere bertsorik maiteenak, seguru asko, Txirrita ber berak 1930ean bilduak izango dira, Errenderiako Makazagak 120 bertso-dun liburuxka batean argitaratuak Txirritarren testamentua izenez. Izan ere, nork ez ditu gogoratzen, zerbait bertsozale denak: "Neska-zar bat tentatzen", "Nagusia ta maizterra", "Ijituak", "Atso gezurti bati", "Zeruko Aita, marka itzazu...", eta chundaka tituluak eta milaka bertsoak, irudimen biziarekin eta etorri azkarrez emanak. Larogei urtean ez ezik euskara bizi den arteraino jendearen oroitzapenean gordeko direnak.

Orraitiok, bertsozalaritzan eman zituen frutuetatik juzgatu behar bagenuke gizon hau, ezin esan alperra zenik. Buruzko alperreria izan balu ezituen egingo horrenbeste bertso sail. Berezko etorria bazuen ere, ez zen burua nekatu gabekoa. Bere egiazko langintza, bertsozalaritza, asko eta ongo landu zuen.

El bersolari Txirrita adquirió tal fama en vida que él mismo preconizó, en una composición improvisada, que no se le olvidaría aún después de ser enterrado en otros ochenta años. Transcurrido la mitad del tiempo señalado, aún se le recuerda como a uno de los más grandes poetas populares del país. Como humorista, Txirrita era inigualable. Los aficionados al bersolarismo cuentan anécdotas y cantan estrofas de este gran genio improvisador de versos.

Txirrita, de talante bohemio, tenía fama de vago. Esta fama le puede encajar en su profesión laboral de cantero, al que el poeta popular estaba obligado por el sustento, pero no así de su vida de bersolari, donde compuso miles y miles de estrofas, y por cierto no todas humorísticas, si bien destacó más en éstas, sino que también cuenta con buen repertorio de poemas sentimentales y épicos.

Nació en el caserío Latze-zaar de Hernani en 1860 y falleció en el caserío Txirrita de Rentería, donde vivió la mayor parte y de donde le venía su apodo.

En 1930 él mismo preparó una breve antología que tituló *Txirrita'ren Testamentua*. Antonio Zavala, por su parte, ha reunido su desperdigada obra para publicar en tres tomos de la colección "Auspoa", constituyendo un éxito editorial.

1975-X-13.

AZKOITIKO IDAZLE IKASIAK

Lehenguneko artikuluan agertu nituen Azkoitiko bertsolari zaharrek, eta herri honetan euskal idazle bikainak ere eman direnez, herriaren sorrerako 650 urteburu hontan, idazle aipagarriok ere agertu nahi nituzke. Gure egunotan ere bada azkoitiar idazle bikainik baina guziak adiarazten luzeegi joango nintzake eta hil zirenei soilik oratuko diet.

Joanes Etxeberri Sarakoa 1725ean Azkoitira mediku etorri zen eta bertan bizi 1749an hil zan arte. Lan askoren egilea eta euskaltzale burrukatua zanez, seguru asko bera izango zen herrian euskaltzaletasuna zabaldu zuena, edo gutienez euskaraz idazteko ohitura.

Azkoitian agertu zen lehen lana, *Gabon Sariak*, 1762an, Luisa Miserikordiakoak gertatua, Azkoitiko eliza nagusian kantatzeko egin. (1).

1748an, bertako seme Altuna, Munibe eta Egia jaunak (Padre Isla-k burlaz "Los tres caballeros de Azcoitia" deituko zituenak, eta geroago Menéndez y Pelayo ospetsuak bere *Historia de los Heterodoxos*-era eramango zituenak) Sociedad de Amigos del País elkartearen sortu zuten, akademiaren gisa. Beren zientzia eta kultura gaien artean haintzat hartu zuten euskara ere. Eta, hoietako batek, Xabier Maria de Munibe, Peñafloredako Konde jaunak, *El borracho burlado, ópera cómica en castellano y vascongado* idatzi zuen 1764an.

Vicenta Mogel, Juan Antonio-ren iloba, Azkoitian sortu zen, bere aita herriko mediku zen artean, 1782an. Esopo-ren alegiak euskaratu zituen eta 1804an argitaratu *Ipui onak* izenez.

Jose Franzisko Aizkibel (1798-1865), hemen sortu zen eta Erroman bizi kanonigo bati laguntzen bere gazarorik gehiengan. Han hartu zituen ikastaroak. Geroago, Duque de Granada-ren sekretario izan zen eta

(1) Luisa de la Misericordia Peñafloredaren izenordea omen zen. Ikus: B.R.S.B.A.P., XXII, 157 orr. Tellechea Idigoras eta egile bera "Papeles viejos", 193 orr.

honekin Europako bazter askotara heldu zen. 1833an Euskal Herrian zehar ibili zen. Ulibarri-rekin har-emanak izan zituen eta honek euskarazko liburu asko eman zizkion hiztegi handi bat egiteko asmoetan ebilela jakin zuenean. *De la Bibliografía y Literatura Bascongada y de sus diferentes dialectos*, esku-izkribuzko liburu bat utzi zuen, berrehunen bat libururen berri ematen zuena. Euskaldunok, euskara eta euskal liburuak behar haina ez maitatzeagatik mindurik aurkitzen zen. Bere azken urteetan Toledo-n bizi zen eta bertan hil 1865ean.

Aizkibelen obra nagusia, zera zen, *Diccionario Basco-Español titulado Euskeratik Erdarara biurtzeko Itzestia* (Tolosa, 1885). M. Larramendiren Erdara-euskarazkoa oinharritzat harturik egina. Baina, Larramendirenari Paris-en ber-berak Pouvreau-ren hiztegi argitaragabetik eta Amigos del País-eko zen Azpitarte, Gasteizen bizi zen elgoibartarraren hiztegi (hau ere argitaragabea) ere aprobetxatu zen.

Aizkibel izan zen *c*-ren ordez *z* eta *k*, eta *qu*-ren ordez *k* sartu zituena, idazteko norma bezala. Lehenago Hiribarrenek ere *k* maiz erabili zuten *Eskaldunak* izeneko poeman (1853an argitaratua). Donostiako kazetari famatu batek oraindik oraintsu zion, Sabino Aranak sartu zuela "la disturbante K", eta Euskaltzaindiak berak ere onartua duela.

Jose Ignacio de Arana, S.J. (1838-1896), "Arantzazuko" kantaren egilea ere herri honetan jaio zen. Euskal Literatura eta bibliografia ongi ezagutzen zituen, eta "Euskal Erria" aldizkarian maiz idazten zuen. Bere obra: *San Ignacio-ren bizitza* (Bilbao, 1872), euskaraz eta erdaraz egile izenik gabe. *Bai, pekatu da liberalkeria* (Baiona, 1888), Sardá y Salvany-ren *El liberalismo es pecado*-tik itzulia. San Ignacio-ren bizitza liburuaren bukaeran euskararen laudorioak eta euskaraz idazteko zenbait erregela dakarzki. Nonbait, *k* letra ez zuen Aizkibelek haina maite. Bere asmoetako euskal ortografia batua, 1890ean argitaratu zuen *Disertación sobre la ortografía Euskara* izeneko lan batean eta berak sartu zituen zenbait letra gangordun, ahozkeraren garbiago bati jarraitu nahian.

Aita Aranak Bonaparte printzearekin har-emanak izan zituen, eta Aita Uriartek gipuzkeraz jarri zuen *Testamentu Berria* eskatu zion, gutun batean esanaz: "Ori guzia liburu eder lodicho bat bacarrean argitaraturic, euskalerrri guziraco baña batez ere apaiz jentearentzaco prochuric andienecoa litzaque".

Ignacio María Mancisidor ere jesuita genduen (1907-1961). Comillas-en Filosofia estudiatua, doktoradutza egin arte. Euskaltzaindiaren laguntzailea. Zenbait aldizkaritan idatzi zuen euskaraz, "Deya" izenekoan San Mateo-ren Ebanjelioa euskaratu eta Fray Luis de León-en zenbait pasarte. Horrez gainera bost liburu idatzi zituen bere herriko

euskara jatorrean oinharriturik. Beren artetik aipagarrienak: *Jesukristo' ren bizitza* (1953) eta *Santu Bizitzak* (1958-1959). Beren euskara samurratetik gomendagarri dira euskarazko irakurketan ohitura hartze-ko.

Hilak bakarrik aipatzean, libururik argitaratu ez bazuen ere, Trino Uriar-ekin gogoratu beharra dugu. Igaz hil zen eta liburu hauek utzi zituen euskarara itzuliak: Omar Kayan-en poemak eta *Cantar de los Cantares* Vulgata-tik eta Renan-en adizioetatik itzulita. Horrez gainera Azkoitiko euskararen antologia bat gertatzen ari zen.

En un artículo anterior me ocupé del bersolarismo en Azcoitia, con motivo del 650 aniversario de la fundación de esta villa guipuzcoana y en el presente reseñaré los escritores cultos de la misma. Limitándome únicamente a los finados.

Los primeros brotes literarios vinieron a partir de Joannes de Etcheberri de Sara, siendo éste médico titular de la villa entre los años 1725 y 1749.

Luisa de la Misericordia publicó en 1762 una representación cantada de motivo navideño.

Uno de los "caballeritos" de Azcoitia, Xabier María de Munibe, publicó en 1764 la ópera cómica bilingüe *El borracho burlado*.

Vicenta de Moguel, sobrina del autor de *Peru Abarka*, hizo la traducción de las fábulas de Esopo, que fueron publicadas en 1804.

J. F. Aizkibel, que dejó una bibliografía manuscrita, es el autor del importante diccionario vasco-español, publicado en Tolosa en 1885. Recientemente dijo un periodista guipuzcoano que "la disturbante K" introducida por S. de Arana fue también aceptada por la Academia de la Lengua Vasca. Pero, quien introdujo la K, como norma, fue Aizkibel; pues antes la habían utilizado algunos autores sin considerar como regla; por ejemplo, Hiribarren en su poema *Euskaldunak*, en 1853.

José Ignacio de Arana fue otro innovador de la ortografía al emplear las primeras letras con tilde. Lo que hace que fueran dos azcoitianos los que implantaron reglas ortográficas que algunos han atribuido a un personaje posterior. El jesuita J. I. de Arana, además de una obra con normas ortográficas, escribió una biografía de San Ignacio que fue publicada en 1872. Mantuvo relación epistolar con L. L. Bonaparte.

El escritor contemporáneo, Ignacio María Mancisidor, jesuita doctorado en Comillas, entre otras obras, publicó una sobre Cristo y otra sobre la vida de los santos.

Trino de Uría, fallecido el pasado año, cronista oficial de la villa, que yo sepa no escribió ningún libro (sí colaboró en revistas culturales); sus traducciones de los poemas de Omar Kayan y del libro del *Cantar de los Cantares* permanecen inéditas.

En nuestros días y entre nosotros contamos con muchísimos escritores eúskaros azcoitianos. Esta villa se puede vanagloriar como pocas por el número y calidad de sus escritores en vascuence.

1974-XI-11.

AZKOITIKO BERTSOLARI ZAHARRAK

Aurten, Azkoitiko herriak sorrerako 650 urteburua ospatzen du, eta, ospakizun hau medio, Kultur Hamabostaldia antolatu dute. Antolakizun honen barnean eman nuen hitzaldian bertako bertsolari zaharren jatorrasuna agertu nuen, eta gaurkoan gai hau ikutu nahi nuke herri honen ohorez.

Nere hitzaldian argi utzi nuen bezala, Azkoitiko bertsolari zaharrak, herri literaturan bi gauza dira oso nabarmen utzi dizkigutenak, bertako humore joria eta kronikagintza berezia.

Luisa Miserikordiakoak XVIIIgarren mendean aipatu zuen Martin Beltz bertsolaria beste baterako utziko dugu eta joan zen mendeko eta gure mendeko lehen partekoak soilik aipatuko ditugu. Gainera, batzuk aipatu besterik ez.

Antonio Zavalak, Auspoa liburutegian, hiru liburu argitaratuak ditu Azkoitiko bertsolariei buruz. Beraz, aski material dugu esku artean bertsolari hoién joeren berri jakiteko. Lehena, Juan Mari Zubizarreta izan zen. Bost urte dira argitaratu zuela. Bigarren liburua, *Atano ta Estrada*, urte bete geroago argitaratu zuen; Atano anaiak, Juan María eta José María-renak eta Estradarenak biltzen dituena. Hirugarrenean, *Azkoitia'ko zenbait bertsolari* izenezkoa bederatzi bertsolariren antologia polita da: Kortazar, Uztarri, Sokin, Muno ta Otsolarre anaiak, Lorenzo Garate, Urkiologi, Patxi Laja eta Balentxi. Gehienok izenordeak dira.

Azkoitiarren humorearen agergarri hoberik nekez aurkitu genezake. Uztarriren "Bertso berriak Bizkaiko txerriari", liburuaren 39/44 orrialdeetakoak, aspalditik ezagutzen ziren bertso barregarrien arteko. Baina,

ezagunenak utzita guti ezagunetara joko dugu. Gaztaina sasoiaren badator eta Otsolarrek gaztaina janari jarritakoak aipatuko ditugu, azkoitiar euskera jatorrean:

*Toki guzietan iguela da
gaztaña orren errenta
egosita ere zerbait badu
ala geiago erreta?
Bat ere ez dute balio
idukitzia gordeta,
ori dabillen tokian dantzau
biarko dek korneta.*

Otsolarre zenak, negu gogor batean, abereentzat nahikoa janari ez zuelako ahoz ukuiloa arintzeko, bere astoa Erlo aldeko larre gorrira atera zuen eta han txabola ondoan abandonaturik utzi, esanaz:

*Eztaukezu zailla
ondo izatie;
euria eiten badu
emen txabolie;
egunez otie ta
gabien kōstie,
nai dezun aña ja'izu,
baukezu astie!*

Holako bertsoak sailean jasotzen dira liburuan. Balentxi zenaren ahotik ere bada humorezkorik, hauzi bati buruzko "Bertso berriak" agertzen duten grazia berezia paregabea bait da. Tratante batek bei esneduna saldu zion Balentxiri, baina etxera orduko antzua zen eta ondoko egun batean lekukoekin hauzitegira jo zuen eta hauzia bere alde epaitu zen. Orduangoak dira bertsoak, eta hemen zati adigarri bat besterik ez dugu emango:

*Bi abogadù liburutatik
txandan artikulu letzen,
gogor saiatu bakoitzak bere
aldia defenditutzen;
sekretaiuak ordu bi pasan
jardun zuan eskribitzen,*

*jueza ere an zeuan baña
ez nintzan asko bildurtzen.*

.....
*Txorakeriya etzan izaten
bei ura jaizten astia,
modu artako animaliyak
gustagarriyak ezta;
ostika baten jotzen ezpanindu
aundiagua bestia,
kalte aundiyak egiñ ziztan nei
nola zan fubolista.*

Bertso berriak deitu paperak, beren bete beharrik nagusia berriak ematea zuten, kronikagintza. Karlista gerrateko "bolanderak" ere horrela ziren. Horrela zirenez "Zubizarretak kasoak agertu nai ditu" deritzanak. Bere humorean ere, hala dira Balentxirenak, gertakizunen berri emaile direnez. Balentxik, bere garaiko egoeraren arabera, langileriaren alde eta pobreen alde ere bertso politak osatu zituen. Bederatzi puntukoetan jarri zituen bertsoetako bat hau da:

*Esango det langille
jendiaren traza:
irabazten danakin
miseriyan pasa;
mundu guztian dago
jire aldrebesa,
urtetiken urtera
gareziitu gauza;
alkarrentzat nobleza
eztago erreza;
Jaungoiko jueza,
begiratu beza:
errukarriya dago
kaleko pobreza.*

Urkiologik ordea, hitz soiletatik eta errequetatik guti espero zuen, eta "sindikalistan soziedadeko pertsona batek jarriak" kantatzen duen bertsoetan, langileen batasunerako deia egiten du, 1920an Azkoitin izan ziren greba gogorretan. Ikusten denez, bertsolari hau makinisten sindikatokoa zen. Egoera gogor hari bertso gogorrez erantzun zion Urkiologik:

*Justiziyaren kontra dijuaz
agintariyen ordenak,
ezer esan da uts egitia
sufritzen bizi geranak.
Diruarekin alperrik galdu
arrazoiaren almenak,
guardiak ainbat kulpa badute
ori eragin dutenak.*

Eta ondorean jartzen dituen zortziko txikikoak ez dira ahulagoak. Bertsolaria gaiaren mamiak darama, inoiz puntu axolakabeak eta potoak egitera arte:

*Sindikalista danai
eiten diet erregu,
txarrak ez du baliyo,
onez biar degu:
errespetoz ibilli
iñola al badegu,
langillien asuntua
zuzenduko degu.*

Gainerakoetan ere, Urkiologirenak aski pobreak dira puntuen aldetik, baina indar handikoak gaiaren aldetik. Hara hau azken adibidez:

*Arrazoietan jarri
gaitian begira:
pabrikarako atiak
zertan itxi dira?
Orrelakorik etzan
justuak balira,
goseak errenditzen
pobriak ai dira.*

Hori da bertsolariaren kronikagintza nabarmena, bere garaiko gertaerak, kezkak eta prolemak adiaraziaz. Maiz, prolemok gizona gizon danetikakoak badira ere. Gure historiagintzarako bada hor materialik.

Con motivo del 650 aniversario de la fundación de la villa de Azcoitia y la celebración de la Quincena Cultural en la misma, saco a consideración del lector euskaldún la literatura popular del bersolarismo a través de los tres libros que lleva publicados la colección Auspoa, con material recopilado de viejos bersolaris de dicha localidad. Selecciono muestras fragmentadas de tres autores, como ejemplo.

En primer lugar, pongo de manifiesto la idiosincrasia azcoitiana, con su peculiar sentido del humor; y en segundo lugar, vuelvo a insistir, una vez más, en la importancia de la crónica en el género del bersolarismo. Un claro ejemplo son los versos compuestos durante las luchas de clases a primeros de siglo, con las huelgas de 1920, que motivaron las agudas estrofas de Urkiolegi. Un material digno de tener en cuenta por los historiadores del país.

1974-XI-4.

EMAKUMEAK EUSKAL LITERATURAN

Euskal literaturagintzan, zoritxarrez, emakumezkorik gutti izan dugu. Bai lehen eta bai orain, emakume idazleak oso gutti aurkitzen dira gure literaturan. Urritasun hau nabarmen agertu zuen Mari Carmen Garmendiak *Hegatsez* izeneko hitz-lauzko bilduman. Bilduma honetan bertan ere, hirurogei idazletatik hiru bakarrik dira emakumezkoak.

Aurten, ONU-k nazioarteko emakume urtea izendatu duanez, gure lagunkide emakumezko idazleak gehituko balira, ez legoke gaizki.

Emakume euskal idazleak, beren urritasunean ere, aspalditik aurkitzen zaizkigu. Hasteko, XV. mendeko hiru ezagutzen ditugu eresigintzan. Andra Milia Lasturko, Peru Garzia de Orenen emaztea haurgintzan hil zelarik eta senarrak une berean lehendik adiskide zuen Marina Arrazolakin ezkontzea pentsatu, andre Miliaren aizpak Mondragoeko hiletetan bedonek jarritako eresiak kantatu omen zituen. Eresi hoietatik lau bertuko koplak ezagutzen ditugu, poesiaz ederki jantziak. Aski hedatuak daude "Zer ete da andra erdiaren zauria? / Sagar errea eta ardao gorria..." hasten direnak. Hirugarren bertsoetik ikus genezake beren egitura:

*Iausi da zerurean arria,
Aurkitu dau Lastur-en torre barria,*

*Edegi dio almeneari erdia.
Lastur-era bear dozu, Milia.*

Miliaren aizparen bertso hauek ez ziren gelditu ihardespenik gabe. Gainera, erantzun ere, emakumezkoak erantzun zion. Andra Santxa Hortiz, Peru Garzia de Ooren arrebak. Bere lehenengo bertsoa, honela da:

*Ez dauko Peru Garziak bearrik
Ain gatx andia apukaduagatik,
Zeruetako mandatua izanik,
Andrariok ala kunpli jasorik.*

Beste bat gehiago ezagutzen da, Milia bizi zen artean ohorez kunplituia izan zela agerraraziz. Miliaren aizparenak ere gehiago ezagutzen dira, guregana heldu ziren zatiak baino ez badira ere. Azken bertsoan beste bi andra ere aipatzen ditu, Mondragoen gaizki hartuak izan zirenak, eta jakingarria dugu emakumezkoaren berdintasuna XX. mende hontan oraindik lortu ezinik gabiltzanean:

*Mondragoeri artu deusat gorroto,
Giputz andraok artu ditu gaxtoto:
Iturriotz kalean andra Maria Balda-ko,
Arte kalean andra Oxanda Gabiola-ko,
errebalear andra Milia Lastur-ko.*

Eta ez da hau garai hartako kasu bakarra. 1464an, Ibarretan Martin Bañez Artazubietako hil zutenean, bere emazte zen andra Santxa Otxoa Ozaetakoak, kronika zaharrak diotenez, honako eresi hau kantatu omen zuen:

*Oñetako lurrau jabilt ikara,
Lau aragiok berean berala,
Martin Bañez Ibarretan il dala.
Artuko dot esku batean gezia,
Bestean zuzi iraxegia,
Erreko dot Aramayo guztia.*

Bere indarrean bertso biribila benetan. Poesiagintza ongi benderatzen zuten adiarazgarriak ditugu hamagosgarren mendeko hiru andra horienak.

Ondoko urteetan, herri kanta batzuetan emakumezkoak eginda-koak nabari badira ere, batez ere haurrak lotaratzeko sehaska kantetan, hutsune handia dugu. Azkoitiko *Gabon sariak*-ren egiletzat genuen Luisa Miserikordiakoa ere (batzuk Sor Luisa-tzat erabili dutena) baztertu beharra dugu, Xabier Maria Munibe Peñafloridako kondearena dala zihur jakitera heldu garanez.

Hau hola delarik, Azkoitian bertan sortu zen Bizenta Antonia Mogel dugu lehen emakumezko idazlea euskal literatura. B. A. Mogel, Juan Antonio apaizaren iloba eta ikaslea, 1782ean jaio zen eta 1854an hil. Esopo-ren ipuiak itzuli zituen eta *Ipui onak* izenez argitaratu, 1804an. Azken urteetan, Bilbon bizi zalarik (Abandon, hobeto esateko), Paulo Ullibarriren adiskide izan zen eta honen eskariz nonbait, Gabon-kantak idatzi zituan, Julio de Urkixok RIEV aldizkariaren lehenengo eta hirugarren tomoetan argitaratu zituenak. Bizentak, Juan Jose izeneko anaia bat ere euskal idazlea zuen. Bere bizitza ta laneri buruzko zertzeladak *Ipui onak*-ren hirugarren argitalpenari egin nion hitzaurrean ematen nituen. Ikus, Auspoa (28), 1963an argitaratua. Ipuiak gipuzkeraz daude —joskeretan zenbait huts baditu ere, badu zer irakatsi—, eta kantak zein alegiak, bere gisara bertsoz osatuta, bizkaieraz.

Beste mende bateko isil-unea gorde zuten (edo gordearazi zitzaien) Euskal Herriko emakumeak. XIX. mendearen azken partean Rosario Artola, Ramonen alaba eta Peperen arreba, hasi zen poesiagintzan, 1889an “Euskal-Erria” aldizkarian, eta 1918an hil zan arte jarraituaz.

Beste idazle baten iloba eta ikasle zen Rosa Bustintza (Kirikiñoren iloba eta ikasle) mende honen partetik ipui eta alegiak idazten hasi zen.

Gaur bizi direnen arteko zaharretakoak ditugu Julene Azpertia zumaiarra hainbeste artikulu, ipui, irrati-saio eta abar idatzia. Bere bizitarik gehiena Bizkaian irakasle pasatu du, 1920an gastronomiazko liburuxo saritu bat argitaratu zuen, gero haurrentzako irakurgaiak. *Amandriaren altzoan* eta *Zuentzat* izenekoak ditu argitaratu dituen liburuetan garrintzitsuenak. Aspaldiko urteetan Euskaltzaindiko lagun-tzailea dugu.

Eta Tene Mujika debaarra, adin berekoa *Miren Itziar'i idazkiak eta olerkiak* lan saritua 1923an argitaratu zuena, *Gogo-oñazeak* eta *Gabon* antzerkiak ere sarituak izan zituen, 1935ean argitaratuak; eta *Joan Joxe* bakarrizketak ere saria jaso zuen.

Oraindik hoiek baino urtebete zaharragoa dugu Marie Aritzia saratarra, 1887an sortua, mugazandiko aldizkarietan maiz izkribatzen duena, *Amattoren uzta* (1934) liburuaren egilea eta herri-ipuien biltzaile eta argitaratzailea, *Laburditar ipuñak* (Anuario de Eusko-Folklore, XIV, 1934).

Gazteagoak aipatzeaz bide lerragarrietan erori gindezke. Gaur egun, idazle gazteagoetarik, nahi haina ez bada ere, anitz bada. M. K. Garmendiak *Hegatsez* liburuan jartzen du zerrenda labor bat. (Bertako M. Hegiaphal ez da emakumezkoa, gizonezkoa baizik.) Baina literatura-gintzan lanik sakonena egiten ari direnak aipamen berezia merezi dute: M. J. Minaberry, antzerkiak eta haurren ipui eztsuak izkribatu dituen; M. L. Iriondo ere bide beretik arituz antzerki eta ipuin egilea; A. Lasa eta A. Urretavizcaya poesiaren arloetan hain naro ari direnak.

Euskal literaturaren alorrak langintzarako hain dira zabalak, oraindik lan asko dugu aurrerantz eramateko, ikastoletan andereñoak bezala, idazle arloak ere gehituaz bete beharrak ditugu, eta urte honetan emakumezkoaren integrazio aldera egiten diren lanak beste asko langintza honetara behartzeaz poztuko ginake.

La escasa participación de la mujer vasca en el desarrollo de la literatura lo dejó muy patente María Carmen Garmendia, en su interesante aportación a la antología de prosistas contemporáneos *Hegatsez* (1971). Y en este año internacional de la mujer queremos volver a tocar el tema.

Del siglo XV se conocen a tres autoras de endechas, poetisas de extraordinaria calidad a juzgar por las composiciones. Por las mismas se adivina que las endechas eran un género muy desarrollado en dicha época y sin duda habría muchas más cuya memoria no se ha conservado. Un lapso de tiempo de siglos separan aquellas poetisas tan remotas.

En el cancionero popular encontraremos composiciones anónimas donde se vislumbran poetisas, sobre todo en las canciones de cuna. Pero la primera escritora conocida es Vicenta Moguel, que tradujo las fábulas de Esopo, y fueron publicadas en 1804, y que asimismo compuso algunos villancicos. Vicenta, sobrina y discípula de Juan Antonio, el autor de *Peru Abarka* y hermana del también escritor Juan José, se encuentra sola en su tiempo y había de transcurrir un siglo más hasta que surgieran otras escritoras. Estas corresponderían a las comprometidas al movimiento iniciado a raíz de la pérdida del derecho foral, que son: Julene Azpeitia y Tene Múgica, que con las mismas coincide en edad Marie Ariztia. Son las mismas, autoras de varias obras y están muy próximas a cumplir los noventa años de edad. Desde las mismas arranca una lista ininterrumpida de escritoras eúscaras, sin abundancia por cierto. M. C. Garmendia las menciona en el trabajo aludido.

En nuestros días, por su labor constante y el contenido de sus obras, destacan: J. M. Minaberry y M. L. Iriondo en teatro y cuentos; y A. Lasa y A. Urretavizcaya en poesía.

Con las campañas de promoción de la integración de la mujer, esperamos y deseamos se incremente la relación en el quehacer literario.

1975-II-24.

EUSKAL "COMIC"

Hasi berri dira "Anaitasuna" eta "Zeruko Argia" aldizkariak hamabosteroko komika orria zabaltzen. J. K. Egillior eta B. Barandiaranek elkar lanean egingo duten "Krisket" eta "Popolo" komikia eta X. Kintana eta J. M. Gómez de Umaranek osatuko duten "Aimar" nafar kondairaz. Iraunarazteko, Jainkoak urte askoan gordeko ahal ditu, betozko belzdun triperre jainkotiarrik ere kontra izango dutenez.

Antton Olariagak, bere aldetik *Eta abar* izeneko komikiazko liburu bat argitaratu digu oraintsu, eta 1973garren urtearen bukaeran, Donostiako Auñamendi argitaldariak "*Txiki*" marrazkilari ta umoredun liburua, Matxin Labayenek bildua bere aitaren sarrera aurkezpenez zuela.

Egoera honen aurrez-aurre, nornahik esango luke euskal "comic" delakoaren berbizkundera dela. Hala bedi.

Euskaraz, literatura ilunik aisago egin da, komikarik baino. Baina gure gai ilun asko komikagarri direnez, ondoko urteetan komikiak gairik izango dute.

Euskal "comic" delakoaren historiarik egin behar bagenuke, lehen lehen aztu izenezkoa genduke John Zabalo "Txiki" (1892-1948). "Comic" delakoa Ifar-Ameriketan sortu zen joan zen mendearen bukaeran eta handik Britainia Handira zabaldu. Gure "Txiki", Donostiar gurasoegandik Manchester-en jaioa eta lehen ikaskuntzak bertan egina. Honegatik, bere dibujugintzak inongo antzik badu, hangoa du. Hala ere, gogoz hemen hezi zenez, hango hazia hemen erein eta heldu zuela ezango genuke.

"Argia"ren egutegi azalik gehienak, 1926tik 1936ra bitartean, Txikik eginak dira. Baina 1922an egutegia sortu zenetik etorren bere barnean biñetagitza, eta noizpehinka izkirikiriak ere bai. Ordurako "Euskal-Herriaren alde" aldizkarirako zenbait biñeta eginak zituen. Hozie z gainera "El Pueblo Vasco" eta "El Día"ko dibujugilea zen.

Auñamendi argitaldariak atera duen bilduma hortan, guztia jaso ez bada ere, bere lanik onenak agertzen dira. Bere ahalmena adiarazten digu. Batzuetan lastima izan da bere komikarik hoberenen sekuentzia guztiak ez jasotzea, "Txomin Arlote"rena, esate baterako. Etenda dagoenez baliorik aski galtzen du 2, 3, 9, 11, 12 eta 13garren dibujoak falta diralako. Zeren osorik egotera ez zuen testu beharrik ere, behar bezala konprenitu ahal izateko. Dena dela, liburu honetatik garbi ikus genezake Txikiren ahalmena eta nortasun paregabea. Txikik amaika liburu jarri zituen edergarriz, *Garoa*-ren bigarren argitalpena, I. Lopez-Mendizabalen *Umearen laguna* (1920), *Xabierto* (1925) eta beste zenbait.

Garai hartan, Txiki kendu ezker, komikarik gutxi egin zen. Inoiz herbestekoenak harturik hemen argitaratu ziren. 1935eko Argia-ren egutegian Peter B. Kyne-ren kondairazko ipuia, euskaratua. Aurreko zenbait egutegitan ere izkirimirren bate edo beste ikusten dira, gehienak ingles jatorrikoak edo hango kutsuzkoak, nabari denez. Gerra aurrean euskarazko TBO-ren bat ere egiten omen zen. Haurtzaroan zer bait ikusia ere banuen, baina ez dut beren berri zehatzik.

Liburuak maiz azaltzen ziren komikazko edo kondairazko edergarriekin. Inoiz garaiko artisten laguntzaz. Hala, Bermeoko arrantzaleen bizikeraz R. Ortuzarrek argitaratu zuen *Oroigarriak* liburua Julian Tellaetxeren edergarriz egin zen 1925ean. Pisarrin-ek 1922an B. Garitaonandiaren *Ipuin laburrak*-ri egindako dibujotxoak aski pobreak ziren. Della Croce-ren *Bertolda eta Bertoldin*, Otxoluak euskaratua, 1932an, italiarretik hartutako komikiak zituen. Ander Jauregibeitiak, J. Altunak euskaratutako Grimm anaien *Ipuñak* argitaratzeko dibuju politik erantsi zizkion, 1919an, beren klasikotasunean ere komikien erakoak sartuaz. Era berean, Legoadiren itzulpenean, 1930. inguruan, Hermes-en dibujoak ditu. Eta gerra aurretikorik "Gaztetxu" zeritzan haur aldizkari bat bezala badakigu, bere xehetasunik nik neuk ezagutzen ez badut ere.

Zenbait aldizkari eta liburutan baziren Tillac, Goiko, J. Guinea eta abarrek apaingarri edo lagungarri eginak. Hoietarik zer bait bada Azkueren *Euskalerraren Yakintza* liburuetan.

Geroztik, M. J. Minaberryk bere haurrentzako ipuietan *Itchulingo anderea* (1963) eta *Xoria kantari* (1965) liburuzketan Henri Laulhé-ren irudi politik dakarzki.

Garai hortan sortu zen "Pan-pin", Charrittonen ekintzaz, eta hemen ere egin zen komikarik, herbestetik hartuak eta hemen sortuak, Julen Zabaletarenak bezala. Gero, "Kili-Kili"n J. A. Retolazak 1966tik haurretzat eta gaztetxoentzat komika ederrik egin du. "Zeruko Argia"n,

J. A. Letamendiak "Neuk" izenez bere-bereak egitean eta "Geuk" izenez beste norbaitekin har-emanean sortuak. Baita ere, astekari honetan, Jon Zabaletak gauza politak argitaratu ditu eta azken bolada honetan Antton Olariagak. Iruñako Etorkizunakoak haurrentzako egiten duten aldizkarian, 1972tik hasita, lan ederra egin dute, batez ere ipui klasikoak hain eder argitaratzeaz. Hauek ere herbestetik hartuak dira, baina uko ezinezkoa bertakoaren pizgarri ez direnik.

Gauzak zehatz agertzea beti da nekeza, baina liburuen arteko komiketan kontuan izan beharrekoak izango ditugu Kaxildo Alkortaren *Giza zirriborroa*-koak zein ikastoletako hurrek argitaratu dituzten liburuxketakoak. Hauen artean komikagintza gehiago hedatzea ez litzake lan txarra.

Las publicaciones "Zeruko Argia" y "Anaitasuna" han comenzado a distribuir dos hojas quincenales de "comic" como suplemento a dichas revistas y A. Olariaga ha dado a la luz un libro de este género.

Los comics, historietas gráficas de humor, se pusieron de moda en Norteamérica al final del pasado siglo, y, por los años veinte, J. de Zabalo "Txiki", los introdujo en las publicaciones vascas.

Zabalo era un extraordinario dibujante, difícilmente superable en el humorismo. Machin Labayen ha tenido el acierto de recopilar sus trabajos en una antología y hace año y medio dio a la luz la Editorial Añamendi bajo el título "*Txiki*" dibujante y humorista.

Estos últimos años, el comic, aunque se haya desarrollado más en las publicaciones infantiles, está siendo cada vez más solicitado por el sector adulto y algunas revistas prestan especial atención, por la sal que aportan, intercalándolos en los textos o destinándoles un espacio en la publicación.

Y lo que en toda publicación se está prodigando era lógico que en vascuence tuviera cada vez más aceptación. En el texto en vascuence hago algunas anotaciones descriptivas a considerar en una historia del comic en la literatura vasca.

1975-V-26.

HAURREN LITERATURA EUSKARAZ

1974. urteko liburuak aipatu orduko konturatuta nintzan euskaraz haurrentzako egiten den literaturaz. Inoiz baino lan gehiago egiten da, baina haurrentzako liburu eta liburuxkak zabalkunde kaxkarra dute, ikastoletatik landa. Eta ikastoletan bertan ere ez dute ematen den guzaiaren berri.

Gaurko hontan, arrazoi hoiegatik berri labur batzuk eman nahi nituzke, zabalkunde lagungarri.

Haurrendako literatura hau, gehien gehiena, hamarren bat urtera artekoekin pentsatuz egina da. Goragoko maila batean, gaztetxoenean ere, sail ederrik bete da. Beste egun batean arduratuko gara hontaz.

Haurren literatura lanetan, gudate ondorean, Txarriton hasi zen "Pan-pin"-ekin, orain dela hamabosten bat urte. Gero, 1966an multikopiaturiko orrietan eta 1968tik inprimaturik, Jose Antonio Retolaza izan da "Kili-kili" aldizkariaren sortzaile eta eusle. Geroztik bere inguruan sortu zituen Lan ta Lan (1972) kuadernuak eta gipuzkerazko Txeru (1973). Euskal alorreko fruturik gehienak izerdi asko kostatakoak dira, batez ere haurrentzako aldizkarigintzan, eta honen berri ondo daki J. A. Retolaza jaunak.

Lehen pauso haien ondotik, gauza berezi eta bitxirik ere sortu da. 1970ean, Donostiako Plan, S.L. argitaldaria, I. Beobide banatzaile duela, ipui klasikoak argitaratzeari ekin zion, *Peter Pan*, *Tom Sawyer*, *Pinoxo*,... eta beste zenbait. Edilik ere antzerako langintzari heldu zion, eta hala jarraitzen du Eva eta Oyarzabal ipui laburren sailekin. Cinsa-k ere ipui laburrok argitaratu izan ditu. Bilboko Ediciones Laida-k ere irudiz aberats atera ditu klasiko hoiek.

Bertako idazleak sortutako ipui edo irakurgarrik ere etzaigu falta. *Balearen arrantza* eta *Amazonetako indioak* argitaratu ziren 1971an, Etxabururen *Txolintxu* urrengo urtean, eta *Txuri eta gorri eta kikirriki* M. Lekuonak 1973an. Ordurako aurrerapen handia egina zen *Tintin*-en obretarik hiru argitaratzeaz. Eta urte berean argitaratu zen liburuxkarik bitxienetako bat, *Iruzkariaren abestia*, Assis-ko Frantzes sailduaren bizitza, J. M. Satrustegik euskaratua, Joan Redorta zeramikagin famatuaren irudiz. Lehenago itzultzaile berak gertatu zigun J. M. Sánchez-Silva-ren *Ardo ta ogi, Martxelín*.

Ipui klasikoetan, beren irudien eder eta ugaritasunagatik, Etorkizuna argitaldariaren Panpina sailekoak datoz guzietatik jantzienak. Greg, L. Carrol, Hoffman... egileen ipui ezagunak emanez bere lehen frutuak agertu zituen.

Gordailukoak, haurren irakaskintzako liburuxketatik aparteko irakurgai asko atera dituzte. Eta egin dutenik gauzarik politenetakoa, ikastoletako haurrak berek egindako ipui, kondaira eta abar, beren marrazkiz argitaratzea. Haurrari sorketarako eman lezaiokeen aukerarik bikainena dugu hau.

Kardaberaz taldeak ere, bere eginkizuna hau izan ezarren, zerbai egina du alor honetan, *Euskalerrri zaarreko jainko txikiak* aparte, gimnasiatzko liburuxka bat, *Ume txikienezako soinketa*.

Oso gogozko izango nuke azken urteetan Plan, S.L. - I. Beobide, Gordailu, Edili, Cinsa, Kardaberaz, Iker, Etorkizuna, Ed. Laida (Editorial Fher, S.A.), eta abar, haurren literaturaz hain arduratsu saiatu direnen lan guziak jasotzen. Baina ezinezkoa dugu, Tamalez uzten dugu irakurlea zehatzago iformatzeke, baina argitaldariaren izenetatik liburu-dendetara joaz behar dutena aurkitu lezake.

Bukatzeke, haurren literaturaz egin den aurrerapenaren adierazpenez, 1974an argitaratu diren lanik ezagugarrienak aipatuko ditugu.

Iruñako Etorkizunak, bere Panpina sailari jarraituz, Grimm anaien *Hansel eta Gretel* eta Sayrach-en *Gudu garratza* argitaratu ditu. Aurretikoak bezala, irudi ugari eta kolorez ongi hornituak. Haurren-tzako egina, haurren mentalitate berak ongien epaitzen duenez, gure haurren eritziz orain arte euskaraz irakurri dituztenetan gogozkoenak dira. Ezta guti esatea.

Cinsa eta Gordailu ditugu igazko urtean ipui eta irakurgaiz liburuxkarik gehien argitaratu dituztenak, hogeiren bat ale gutziz. Irakurgai hoietako gehienak gauzak irakasteko dira. Horrez gainera, Bilboko Iker izango dugu irakaskintzarako libururik gehien argitaratu diguna. Eta Cinsa-Iker elkarren artean, X. Mendigurenek hain eztiki eta jator itzuli dituen *Zaldi hegalaria*, *Sindbaden ibilerak* eta *Hiru anaien larrialdiak*, A. Montilla-ren irudi politez.

Gaur egun, ezin dugu esan haur euskaldunak zer irakurririk ez dutenik. Gainera, lanetarik asko bi edo hiru euskalkitan; beste asko euskara batuan. Gure egoera honetan, gure herrigintzan, guzietarik behar dugu eta guziak dira errespetagarri. Kritika zitalak baino ekintza isila hobe, burua jasoko badugu.

Nagusien setakeriaz haurrak guti ohartzen dira, hauek ikasketarako eta irakurgaitarako materiala behar dute.

En el número del mes de enero comenté la producción literaria de 1974, siguiendo la misma norma de años anteriores. Pero hasta la fecha

no me había ocupado de la literatura infantil en vascuence. En aquellos años difíciles de la postguerra comenzó la revista "Pan-pin", y bastante más tarde "Kili-kili" (éste último, con sus cuadernos derivados, sigue manteniéndose gracias al esfuerzo personal del señor Retolaza). Las dificultades, estos últimos años, se vienen superando por varias casas editoras, algunas de ellas especializadas en publicaciones para la infancia, bien sean obras didácticas, lecturas o cuentos.

Se han publicado traducciones de autores clásicos: Hoffman, Grimm, Collodi, Stevenson, Twain, etc., más fragmentos de *Las mil y una noches*, además de otros autores más modernos como son Sayrach, Hergé, Greg, etc.

La cosecha propia en cuentos infantiles es escasa. Sin embargo, destacan las publicaciones de cuadernos confeccionados con narraciones, cuentos y leyendas compuestas por los propios niños de ikastolas, con ilustraciones inclusive. Contribuyendo con éxito a un desarrollo eficaz de la imaginación, impulsándoles a la capacitación creativa.

Entre libritos y cuadernos, algunos artísticamente ilustrados, se habrán publicado más de cuarenta obras durante el pasado año de 1974. Mas, aun siendo una producción importante, ello no colma la capacidad devoradora de los niños. Pero, actualmente, tampoco podemos decir que los niños euskaldunes no disponen de lectura.

1975-II-10.

GAZTETXOEN LITERATURA EUSKARAZ

Igazko liburueri buruzko artikularen ondoren haurren literaturari buruzko bat agertu nuen, eta honek bedonekin eskatzen du gaztetxoeneri buruzkoa ere. Hemen, gaztetxoak esatean, hamalau urte ingurura heldu direnak ditugu gogoan. Irakurleak ondotxo daki adin guztietako gogoak, pentsamenduz, ulertzez, gustoz eta abar, ez direla berdinak, eta adin bakoitzak bere mailarako gaiak eta erak eskatzen dituela. Honek ere ez du esan nahi beti horrela denik, zeren inoiz gertatzen baida *Mila ta bat gauetako* zati batzuk edinean helduak gogozago irakurtzen dituela, baita ere Saint-Exupéry-ren *Printze txikia* edo Tagore-ren *Erregeren karteroa*. Honegatik, urteen galga hau ez da hain estua.

Timun Mas, S.A.-k argitaratu zuen *Margo Ederdun Enziklopedia* aurrerapen oso handia izan zen gaztetxoentzako liburugintzan. Baina,

hala ere, gure hutsunerik handiena gaztetxoentzako liburuetan dugu. Hamairu hamalautik hogeit hamar urtera artekoentzako literaturan.

Didaktika saila pizkabat hornituago daukagu. Ikastola liburutegiak baditu lan monografiko politak: Ogia, Erleak eta eztiak, Olentzaro, Onddoak eta abar. Zientzia sailean osterak: Haizeak, euria eta klima, Uraren indarra eta abar.

F. Zabala eta J. A. Iglesias-ek 1971an *Euskal-Herriko historiaren laburpena*, ikaskaiak eratzeko modu egoki batean argitaratu zen, eta honek bere lagunkideko du J. Erzibengoa eta P. Ezkiagaren *Euskal Literatura*, 1972 eta 1974 bitartean hiru tomo agertuak dira baina oraindik ez da bukatu.

1971-72 bitartean Walt Disney-ren zuzendaritzapean antolatua zen *Gauza harrigarriak* izeneko enziklopedia ederra agertu zen. Zazpi tomok osatzen dute Itsasoko gauza harrigarriak, Animalien bizitza izkutua, Jendeak eta bizilekuak, Izadiaren gauza harrigarriak, Oihaneko gauza harrigarriak, Mundu berdearen gauza harrigarriak eta Txorien gauza harrigarriak.

Antoine de Saint-Exupéry ospetsuaren *Printze txikia*, egile beraren marrazkiekin, Salvador Garmendiak itzulia, abantaila ederra izan zen urte gutxi dela. Gaztetxoentzat liburu paregabea denez.

Lehentxoago, adin honetara hutsuneak bete nahirik eta bide batez bertako herri ipuien zabalkundez, J. M. Barandiaranek bildutako ipuien antologia argitaratu zuen Aingeru Irigarayk, eta nik nere aldetik, era berean edo antzera, R. M. Azkuek jasotako ipui hautatuez; lehena *Euskalerriko ipuiñak* eta bigarrena *Aintziñako ipuiñak* izenez Zarauzko Itxaropena argitaldaria agertu zituen.

Donostiako Plan S.L. etxeak eta I. Beobidek, urte gutxi dala, oraindik salgai dauden liburuxka klasikoak argitaratu zituen: Stevenson-en *Altxorren isla*, Collodi-ren *Pinotxo*, *Peter Pan* eta Mark Twain-en *Tom Sawyer-en ibilerak*.

Hergé-ren *Tintin-en gertaera arrigarriak* hiru tomotan Etor-ek argitaratu zituen.

Adin maila honetarako bezalakoa da Sánchez-Silva-ren *Ardo ta ogi, Martxelin* ere.

Gehienok, ikusten danek, itzulpenak ditugu. Esan bezala, gaztetxo-en literatura gutxi landu da, eta itzulpenok gutxi badira ere, oraindik gutxiago dira euskaraz sortutako orijinalak. 1973an agertu ziren lan polit batzuk, beren arteko Lurdes Iriondoren bi antzerki *Martin Arotza eta Jaun Deabrua* bata eta *Sendagile maltzurra* bestea, eta autore berak urte berean *Hego-haizearen ipuinak* irakurgai atsegin bezala.

Gaztetxoan literaturaz, gure produzioa hain bajua dala ongi markatzen digu igazko liburu kontaduriak. Eta, estadistika hutsezko kontaduria hontaz zertxobait argitu nahi nuke. Errespontsabilitate gutxiko batzuk, aldizkari baten bidez aditzera eman dute, nere datoak ez direla gauza zihurra. Ez dakit holakorik nondik atera dezakeen, zeren "Hoja del Lunes"-ean liburu guziak aipatu ezinez, aipagarrienen adiarazpen laburra egiten dut, baina euskal literaturaren inguruan dabilenak ondotoxo jakin behar luke liburuen zerrenda osoa, titulu, egile eta argitaratzaile, 1968tik honuntza "Egan" aldizkarian argitaratu izan dudala. Estadistikaren araberez ateratako konklusioak ere, ikus atera berri den 1974-ko "Egan"en 124garren orrialdean.

Baina, ganorarik gabeko uste nahasleak alde batera utzirik, goazen igaz gaztetxoan mailan argitaratu zenaren berri ematera. Maila honetan ere sartzekoak dira lehenago aipatutako "Txinpartak" sailekoak, X. Mendigurenek itzuliak A. Montilla-ren irudiz: *Zaldi hegalaria*, *Sindbaden ibilerak* eta *Hiru anaien larrialdiak*. Era honetako liburuxkak inoiz ez ditugu sartu urteko liburu zerrendetan. Zerrenda hoietarako, gutienez, berrogetahamar orrialdetik gorakoak bakarrik izan ditugu kontuan, UNESCO-ren normatibari jarraituaz.

Igazko itzulpenen arteko libururik aipagarriena, eta itzulpenetan liburu bakarra (gaztetxoan mailarako), Bernardo Atxagak euskaratutako Daniel de Foe-ren *Robinson Crusoe* izan zen. Bilboko Cinsa-k argitaratu zuen, eta inprimeriako huts bategatik X. Kintana agertzen da itzultzaile bezala.

Gipuzkoako Aurrezki Kutxak, aurreko urteko Irun sariak argitaratu zituen eta hauen arteko *Ipuiak* (bost ipuiren bilduma), beretatik batzuk gaztetxoentzat bezalakoak dira.

Poema zahar berritu bat izan da urteko libururik politenetakoa, Arturo Campión-en "Sancho Garcés", Erdi-Aroko historian oinarritua, Jesus Mari Arrieta itzulia eta era berritua, euskara atsegingarrian jarria gainera, Gero argitaldaria Kimu sailean emana.

Gaztetxoan mailako literatura euskaraz hornitzen oraindik lan handia dugu. Haurren literaturan eta nagusientzako egiten denean, proportzioz, askoz ere aurreratuagoak gaude. Literatura aurreramen honek, ondorioz, maila guzietara hedatzea eskatzen du, eta era berean zientziak euskaraz gehiago lantzea. Eta, zientziak aipatu ditugunez, esan beharrean aurkitzen gara, igazko urtean Donostiako ingineru gazteek "Elhuyar" izeneko zientzia aldizkari bat euskara hutsean argitaratzen hasiak direla.

La mayor laguna de nuestro desarrollo literario está en las obras destinadas a la edad juvenil. Las enciclopedias traducidas de Timun Mas, S.A. y del equipo de Walt Disney han ayudado bastante en este campo.

Existen otras traducciones de obras de los autores Saint-Exupéry, Hergé, Stevenson, Collodi, Twain, Sánchez-Silva, etc., pero aun así constituye un material insuficiente.

Se han escrito unas pocas obras de teatro y cuentos originales, entre los que destacan los de María Lurdes Iriondo. Y antologías de cuentos populares seleccionados de las recopilaciones de Barandiarán y Azkue.

Entre las obras publicadas en 1974 merecen mención especial *Robinson Crusoe* de Foe, traducida por Bernardo Achaga, la antología de cuentos Premio Ciudad de Irún 1973, y *Sancho Garcés* (Antso Gartzreiz) de A. Campión, traducción con adaptaciones por J. M. Arrieta.

Respecto a los datos proporcionados sobre nuestra producción literaria, hay quienes han mostrado alguna desconfianza. Pero, sepan nuestros lectores, que desde 1968 en la revista literaria "Egan" del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" se vienen publicando las listas íntegras de los libros editados en vascuence, salvo obras didácticas.

La escasez de obras literarias para las edades juveniles es un hecho evidente. Pero la noticia grata que nos ha deparado el año 1974 es la del lanzamiento de una revista de ciencias bajo el título "Elhuyar", acogida a la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País y por iniciativa de un grupo de jóvenes ingenieros donostiarras.

1975-III-17.

GERRAONDOKO EUSKAL LITERATURAZ

Gaur egungo euskal literaturak duen indarra, gerraondoko belaunaldi berri eta berezi baten ondorena da. Belaunaldi harek bazuen lehenagokoekin zer ikusirik, mende honen hasierako mugimendurekin, autore zaharragoekin eta baita ere herri literaturarekin. Baina ekarri zuen mezu berria, Europako literaturaren haize berrietara joaz garaian garaiko mailara eramatea izan zen, egungo sentipen eta pentsamenen araberez jardutzeraz. Eta gai honi buruzko ohar batzuk markatu nahi nituzke gure literaturaren historiarako.

Mugazandiko Ipar Euskal Herrian hasi zen literatura lantze mugimendua, 1944garren urte inguruan, "Herria" astekaria sortzeaz,

honen inguruan. Zenbait liburu ere argitaratzen hasiak ziren, Charritton-en *Eskualdunak* (1943) eta L. Leon-en *Jesu-Kristo gure Jaunaren Ebanjelio Saindua* (1946) eta abar.

Desherrituak ere zenbait lan argitaratzen hasi ziren, T. M.-Olasok *Urrundik* (Mexico, 1945), poema liburua, eta tolosar Irazustak eta Eizagirrek eleberriak, *Joañixio* eta *Ekaitzpean* (Buenos Aires-en, 1946 eta 1948an), Lontzi Abaren alegiak Txilen (1947-1948) eta abar.

Hego Euskal Herrian, Salbatore Mitxelenaren *Arantzazu, euskal poema* (1949), Orixeren *Euskaldunak* (1950) eta Yon Etxaideren *Alostorrea* (1950) izan ziren liburu argitaratzeen hastapenak. Eta Zarauzko Itxaropenak Kuliska Sorta izeneko euskarazko liburu sailari ekin zion 1952an. Hasiera motel harek ondore hobeak ezagutu zituen.

Garai haretako eraginik onurakorrena Jokin Zaitegi 1950. urtean Guatemalako puntan sortu zuen "Euzko-gogoa" aldizkaria izan zen. Kultura mailazko aldizkaria euskara hutsean egina. Gerraondorengo idazleen belaunaldi berria han hasi ginen idazten. Guatemalan argitaratu zen 1950-1955.etan eta Miarritzen 1956tik 1959an suntsitu arteraino. Han eman genituen gure ahaleginak eta ez dakit inoiz behar den neurrian eskertuko dugun hainbeste lagundu zigun Zaitegi jauna. Gabriel Aresti bera ere han hasi zen bere lehen olerkiak argitaratzen, 1954an.

Donostian Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País-ek sortu zuen "Egan" izeneko literatura aldizkaria. Bere lehen partean erderazkoa izan zen, baina euskarazko lanak ere onhartzen hasi zenean, hauek gehiturik, 1953tik euskara hutsean hasi zen, eta oraindik ere hala jarraitzen du R. S. V. Amigos del País eta J. Urkixo Mintegiaren babespean.

Orduan aritu ginen Kixote guti haiek ez ginen ondo ikusiak eta urte latzak izan ziren euskal idazleentzat. I. Sarasolak bere *Euskal Literaturaren Historia*-n "Kontinuitateko generazioa" deitzen du, eta Nikolas Alzolak oraintsuko "Zeruko Argia" batean "Katakunbetako belaunaldia". Hain isilean egindako lan harentzat bigarren hau egokiago dator.

Garai hartan inoiz biltzeginenon artetik oraindik euskarazko lanetan aritzen garenak: Y. Etxaide, Aurre-Apr aiz, N. Alzona, A. Irigoyen, Txillardegi, Aresti eta abar. Abar honetan guti batzuk gehiago izango dira, orain oroitzen ez naizenak. Lehenagokoak ere inoiz inguru genituen, N. Etxaniz, Gaztelu, S. Onaindia eta abar. Bestalde, Arantzazun bertan bazen talde berezi bat, S. Mitxelena, E. Agirretxe, Aztiri (Alustiza) eta beste, eskola berezi bat ere sortu zutena, eta hemendik etorri ziren B. Gandiaga, A. Bilbao, J. Azurmendi, J. Intxausti eta beste zenbait.

ZAITEGI eta PLAZAOLA tar IOKIN'ek, Ph. D.

PLATON'EN EKO
ΛΤΑΡΙΑΝ

Jon Mirande eta Iratzederrek, bestaldetik, Europako haize freskoak ekarri zizkiguten, bereziki poesia egiteko moldez edo eraz, eta baita gaiak berritzeaz ere. Egia esan, Europatik gu baino hurbilago zeuden. Honegatik, ezjakin batzuk esan digute kanpoko haizeak etxe barnera sartu genituela. Baina ideiak kanpoan sortzen direnean, zein industria-gintzan, hala kulturean, hartu beharrezkoak dira egungoari lotuko gaituen dinamikaz jarraitu nahi badugu. Gainera, gauza bera egin zigun Lauaxetak, gauza bera Orixek, gauza bera egin ziguten bezala aintzinakoek ere.

Katakunbetako belaunaldiaren gogo asmoetakoa izan zen idazle izen handidun eta bitxieri jaramon gutiago egitea eta talde lana zabaltzea. Gure euskararen egoerak hala erakusten zigun, autore soila gutiago baliatu eta orokortasunaren bila jarraitu. Idazle taldea gehitu, egunean egungo gauzeri eta prolemeri begira literatura berri bat sendotuaz herria bera iratzartzeko. Bestela gureak egina zuen. Hala jotaku ezik jai zegoen.

Gainera, literatura zaharra baliatzen erakutsi ziguten L. Mitxelenak, F. Krutwing eta L. Villasantek.

Garai hartako fruturik helduenetakoak izan genituen Y. Etxaideren *Joanak joan* (1955) eta *Amasei seme Euskalerriko* (1958), Txillardegiren *Leturriaren egunkari ezkutua* (1957) eta *Peru Leartzako* (1960), G. Arestiren *Maldan behera* (1960) eta *Harri eta Herri* (1964). Gainera, azken honek teatroa berritzeko ahaleginak egin zituen. Ez zuen lortu, baina bai lortu zuen euskara errazago eta irekiago baten bidezko eraginez idazle berriei bidea markatzea.

Ahazu ezinezkoak ditugu J. A. Loidiren *Amabost egun Urgain'en* (1955) lehenbiziko polizi eleberria, N. Etxanizen eta E. Erkiagaren poesiak eta liburuak, Orixek, Mitxelena eta Lafitteren aburuak, S. Onaindiaren aldizkarietarako bilketak eta lan bildumak. Eta, gero, gogo berriak bultzaraziz, "Jakín" aldizkariaren eragina Arantzazutik.

Ohar hauek zerbait osatuagoaren beharrezkotzat jotzen ditut eta aipamena merezi duten asko aipatzeka utziko ditudanez, barkamena eskatzen diet.

Recientemente ha dado a la luz la nueva casa editora eúskara Kriselu un libro de I. Sarasola bajo el título de *Euskal Literatura numerotan* (la literatura vasca en números). Obra que me incita a una serie de anotaciones sobre la literatura de postguerra, fuente donde se incrementó la producción literaria cuyo nivel se eleva progresivamente.

La entrega a una labor silenciosa, por imperativos de la época, de un grupo reducido de escritores fue decisiva para el renacer de un movimiento dinámico.

La literatura vasca de postguerra se reanudó en torno al semanario "Herria" allende la frontera, en 1944. Poco más tarde se hicieron importantes ediciones de libros en Sudamérica, y la reacción no se hizo esperar. A esta parte del país se inauguró con la obra de Salvador Michelena *Arantzazu, euskal poema* en 1949, a la que siguieron otras obras, entre las mismas el gran poema *Euskaldunak* de Orixe, en 1950. Seguidamente, la Editorial Icharopena, de Zarauz, comenzó la colección Kuliska Sorta y las ediciones de libros vinieron poco a poco creciendo con la ampliación de casas editoras.

"Euzko-gogoa" y "Egan" fueron las primeras revistas en cuyas páginas colaboraron los escritores de la nueva generación, con ideas renovadoras, y cuyos frutos no se hicieron esperar en novelas, cuentos, poesía y teatro.

1975-XI-10.

GERRAONDOKO EUSKAL LIBURUGINTZAZ

Martxoaren 27an Donostia eta Loiolako Herri Irratiak hain bikain antolatu zuten "24 orduak euskaraz", ez dago dudarik ondore ona izan duela eta euskararentzat esperientzia ederra izan zela. Irratilarien ahalmena eta herriaren erantzuna erakutsi ziren, eta ezta guti egoera hauetan agertzeko. Batzuen ekintzak asmo hutsetan gelditzen diren garai honetan, Euskal Herriko bi irratiok holako ekintza burutzea ezta txantxetakoa. Egia esan, aspalditik datoz irratiok beren eguneroko eskaintzaz, oraingo hontan espero genituen mugak baino gorago joan badira ere. Txalo zuei!, ibiliaz egiten den bide-zola lortu duzutelako.

Besteak beste, liburu argitaldarien mahai inguruan utzi zidaten alki hartara huts egin nuen, ordu berean beste toki batean lotua nintzalako. Baina nere gaia hain ximplea zenez, ni gabe ere banekin ondo eramango zena, argitaldaria osatzeaz informazio zehatzagoa eta seguruagoa eman zezakeenaz, nik eman nezakeena baino.

Orduan emango nituen zabalkunde ximpleak ekarriko ditut gaurkoan, huts haren nolabaiteko osagarritz.

Gerraondoko euskal liburugintza (euskara soilean esan nahi dut) Salvatore Mitxelenaren *Arantzazun*, *euskal poema*-rekin hasten da, 1949an. Handik laster, 1950ean argitaratu zen Orixe-ren *Euskaldunak* poema handia, 1935erako idatzirik zuena nonbait, baina gerragatik argitaratzerik izan ez zuena.

Ifar Euskal Herrian bost edo sei urte lehenago hasiak ziren eta herbestean ere bai, hemendik ihesik joan zirenen ekintzaz. 1942an, Madrid-eko Espasa-Calpe-k Azkueren *Euskalerriaren Yakintza*-ren bigarren tomoa argitaratu zuen, baina gerra aurrean ekin zion lanaren jarraipenezkoa zen eta ez ekintza berri batetik sortua. Honegatik jartzen dugu mugatzat 1949ko *Arantzazu*, *euskal poema*.

Sail edo kolekzio berezi batekin liburugintzari lehen lehenik heldu ziona Zarauzko Itxaropena argitaldaria izan zen, "Kuliska Sorta"rekin, 1952an. Eta bere ondorean, 1961ean, A. Zavala bertso liburu eta literatura arruntez sortu zuen Auspoa liburutegiarekin. Zenbait urtean bi argitaldariok izan ziren euskal liburugintzan aritu ziren bakarrak, han hemenka ateratzen ziren zenbait liburu soilez aparte. Egia esan, beste sail batzuk ere hasi ziren, Euskaltzaindia bere "Len eta orain"ekin bezala, baina bizitza laburra izan zuten. Irakurlerik eza zen prolema nagusia eta argitalpenean eralgitako dirua partzea oso gauza nekeza izaten zen. Gainera, harpidedun asko, laguntze alderakoak izaten ziren; irakurlerik urri.

Ondoko ekintzaz, Jakin hasi zen 1965ean, izen bereko aldizkariaren inguruan; baina sail bereziarekin 1971an.

Ordurako, 1969an, alde batetik Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, S.A. hasi zen, geroago eta motelako etorri bada ere, eta bereziki Lur Editoriala, bost urteren buruan berrogeiren bat liburu argitaratu zituen.

1971an Etor hasi zen urtean hamar liburu argitaratuaz, baina 1973an holako etendura izan zuen eta Etor izenez jarraitzen duenak lehen baino gutiago argitaratzen du, eta etenduratik sortu zen Gero argitaldaria (bere "Kimu" gaztetxoentzako sail bereziarekin) lehengo ritmo hura jarraitzen du, urtean gutienez hamar liburu haina argitaratuaz.

Urte berean sortu zen Kardaberaz bilduma ere, hastapenetan ekintza tipiagoa izan bazuen ere, azken aldera geroago eta gehiago ari dena.

1975etik, igaztik noski, hamar liburutik gora argitaratuaz datorkiguna Kriselu du.

Beste argitaldari berririk era badugu, baina ez hain ugariak: Iruñean Idatz izenekoa, Durangon Leopoldu Zugaza izenekoa eta beste.

Besterik ere badugu lehenagotik, hain ugariak ez direnak, Ikas, Edili, Ezkila, Cinsa, Iker, Hegosa eta abar. Hoiez gainera noizbeinka

elebitara (euskaraz eta erdaraz edo erdaraz eta euskaraz) liburuak argitaratzen dituztenak ere badira, gehienok erdarazko ekintzari lotuak badaude ere: Ed. Auñamendi, La Gran Enciclopedia Vasca, Sociedad de Ediciones y Publicaciones eta abar. Horiez gainera, zenbait Aurrezki Kutxak ere argitaratzen dituzte.

Tarteka euskarazkoak argitaratzen dituztenen arteko, beste honako hauek ere sartu beharrezkoak ditugu: Buenos Aires-ko Ekin, Baionako Editions Gure Herria, Arantzazu argitaldaria, Editions Herria, Donostiako Txertoa eta abar.

Editorialetatik aparte, egile asko diran liburuak beren kontura ateratzen dituztenak, zabalkunderako etxeren bat hartuaz edo beraiek zuzenki zaltzeko.

Bestalde, gaztetxo eta haurren literaturaz gauzarik berezienak soilik aipatuko ditugu: Timun Mas, S.A. argitaldariai urrats handia eman zuen "Margo ederdu Enziklopedia" argitaratzeaz, 1968tik 1971ra bitartean. Eta ondorean, Walt Disney-ren "Gauza Harrigarriak" izeneko enziklopedia, 1971tik 1972ra bitartean. Eta Hergé-ren "Tin-tin"en hiru tomo Etor-ek 1972an.

Geroztik hainbat itzulpen eta etxeko idazleengandikoak sortu dira. Etor, Gero, Iker, Gordailu argitaldariai egin dizkigute eta eskaintzen ari zaizkigu liburu ederrik, bai irakurgai bezala eta bai E.G.B.-rako testu liburuz. Ikastolak hauei esker lortu dute eskuartean behar beharrezko zituzten material didaktikoak.

Euskarazko liburugintzaren abiadura honela etorri zaigu, 1963garren urtetik —otoi: kontu honetan ez ditugu sartzen ikastoletarako liburuak, ez liturgia liburuak eta ezta ere euskararen irakaskintzakoak, baizik literaturaren ingurukoak, itzulpen eta birargitalpenak barne direla—. Hara: 1963an 25 liburu, ondoko urtean hiru gutiago eta 1965ean 33ra igo zenetik goraka dator 1968ra arte; eta urrengo urtean, 1969an, beste gorakada bat egin zuen 50era heltzeaz; goraka aritu zen 1972an 57ra igo arte, baina geroztik maila hortan mantentzen da, guti gora-behera.

1950etik 1960ra bitartean, 500etik 800 alera bitarteko argitalpenak izaten ziren; gaur ordea, 1.000tik beherakorik ez da, eta gehienak 1.500dik 2.000ra artekoak izaten dira eta maiz hemendik gorakoak.

Azken urte hauetan, esan beharra dago, E.G.B. eta irakaskintzako irakurgaiak askoz gehituaz datoz eta 5.000 aleko argitalpenak izaten dituzte. Haur eta gaztetxoentzako liburuak ere ugariago egiten dira eta hoiengandik ere ikastola testuen hainakoak dira, gehienetan.

Baina, bukatzeko, literatura sorketazkoari begira ohar bat eginen dut: poesiak 1964/70rako goiak hartu zituen, eta bat edo beste izan ezik, lehengoaren errentaz bizi dela esango genuke. Saiaera da azken urte

hoietan gehien landu dena. Eleberria, poliki, baina aurrerantza doa. Ipuiak gutiegi idazten dira. Antzerkia geldi samar dago. Beraz, produzioa gehitu da, baina kalitaterik ezta ikusten saiaeratik kanpo.

La producción de libros en vascuence, en postguerra, en el país vasco de Francia comenzó en torno al semanario Herria, en 1944, y con obras de exiliados en América en 1946. A esta parte de la frontera arranca con la publicación de *Arantzazu, euskal poema* de Salvador Michelena en 1949, y seguidamente con el poema *Euskaldunak* de Nicolás de Ormaechea "Orixe" en 1950. Pero el primer paso serio hacia una producción de obras literarias lo dio Itxaropena, de Zarauz, con la creación de una colección (Kuliska Sorta) en 1952. Con una producción más profusa nos vino Auspoa en 1961, y desde aquellas fechas se ha venido incrementando ininterrumpidamente.

Lur en 1969, Etor, Jakin y Kardaberaz bilduma en 1971 vinieron a marcar nuevos hitos a la creciente producción. Sus ritmos productivos han sido desiguales. Y en fechas más próximas, Gero en 1973 y Kriselu en 1975, nos han aportado nuevos avances en la producción de libros en vascuence.

Existen otras casas editoras con menor producción, como son Ikas, Edili, Ezkila, Cinsa, Iker, Hegosa, etc., más otras que publican normalmente ediciones bilingües, Ed. Añamendi, L. G. E. V., S. G. E. P. S. A., etc.

De las 25 obras literarias de 1963 se ha pasado a las 57 de 1972. Además de otras obras didácticas, litúrgicas y de literatura infantil, aparte de la producción señalada. Y las tiradas de ejemplares se han duplicado desde 1960 a 1972.

1976-IV-5.

EUSKAL LITERATURA NUMEROTAN

"Euskal Literatura numerotan", hala titulatzen da Ibon Sarasola adiskidearen azken liburuetariko bat. 1975ean sortu den Kriselu izeneko argitaldari berri batek emana da, eta urte honen barnean, nik dakidanik, hamar liburu argitaratu ditu argitaldari berri honek.

Ibonen lan guziak bezala, aztergai eta argibide ezagugarriak dakarzki. Batez ere gure literatura, euskaraz argitaratzen diren liburuen bidez, zientzia gisa aztertzeko metodologia berri bat dakar; ez teoria hutsez, baizik xeheki landutako liburu honen bidez. Euskal irakurleen artean harrera ona izan duela iduritzen zait eta bakoitzari zer pentsa ematekoa da. Nere aldetik gorezmenik kartsuenak merezi ditu liburu honek.

Era honetako lehen liburua denez gero, zer esanik ere ez, hutsen bat edo beste izango du, baina hutsok tipiak izango dira bere on askoren ondoan.

Hasteko, tipikerizko ohar bat egingo genioke, urrengorako kontuan har dezan. Bederatzigarren orrialdean, liburu hautapeneri buruz dihardualarik, Unesco-ren arabera jarraitzeko 48 orrialdetik gorakoak hartu behar direla oinharri, eta kontuak zehatz eramateko "Depósito Legal" haintzat hartu behar dela. Haserako puntu hau eta ondorean I.N.L.E.-ren estadistikari lotzeak ez ditu egileak hain argi azaltzen. Zeren nondik atera ditu mugazandiko liburuen berriak? Haiek ez dute ez "Depósito Legal" ik ezta bere antzerakorik ere, eta I.N.L.E.-ek bere katalogoetan ez ditu jasotzen Ifar Euskal Herrian argitaratzen diren liburuak. Beraz, handikaldekoen berriak atera dituen iturria ere ezagugarri izango zen. Gainera, ez dakigu liburuetan begiratu duen "Depósito Legal"-en argitasuna ala alderantziz, errejistroko agirietatik liburuak aurkitu dituen. Holako lan batean hasierako argitasunak zehatzago behar zituen.

Liburu produzioa aztertzeko hara nola mugatzen duen bere lana: Gerra aurrekoak 1934-1935 urteak (hobeto esan, bien urte erdiak, 1934.aren azken sei hilabeteak eta 1935. lehen sei hilabeteak) eta gerraondoko 1962-1963 eta 1972-1973. Muga bi horietan ere sei hilabeteak zatituaz.

Hortik abiaturik anitz helburutara jotzen du. Hemengo produzio estadistikak Espainiakoarekin konparaketaz jarriaz eta Espainiakoa Europako zenbait naziokoekin. Estadistikok kuadroak eginaz agerraraziz. Estadistika horietatik lehen golpean argi ikusten duguna zera da, besteekin egiten den konparaketan, gerraondoko 1962-1963koa euskarazko produzioa beheraxeago dagoela. Baina hau argi dago mugazemandik 1937tik 1949ra bitartean dena galerazia zegoela ikusirik. Eta berriz hastean lehengo idazle askoren hutsuneaz aparte belaunaldi baten hutsa nabari dela, non eta nola jarraitu ezinezkoaren kontua. Honegatik, gerraondoko hasierak latzak izan ziren bizkor joan ahal izateko. Geroztik goraka datorrena da euskarazko liburuen produzioa eta ez zait iduritzen goi muga batera heldu denik. Parte batean I. Sarasola berak bestelako iritzia agertzen du, goi maila batera heldua dena, baina

ikastolak eta alfabetatze kanpainak goraka doazen artean ez dugu ikusten produzioa gelditzeko arrazoirik.

Populazio edo biztanleez katalanen produzioa baino zerbait handitxoagoa dugu, baina Islandiakoarekin konparatzeko oso urruti gaude. Hizkuntzaren ofizialtasuna izanen dugu etorkizunean goraka igotzeko garrantzitsuena, eta hau ez zaigu erregaluz etorriko, ez horixe. Azken politika erabagiak oraindik ere ez digute erakusten agintarien borondate onik, eta behetik gorako ekintzak bakarrik irikitzen digu esperantza bakarra, herriaren gogoia sendotuaz handituko dena. Beraz, egoera hau hain itsua ez denak egun hobeen argia ikusiko du. Gure artean geroago eta gehiago dira konturatzen direnak hizkuntza maite ez dutenek ez dutela herririk maite eta gizon zintzorik ez dela ezkontzen maitatzen ez duenarekin.

Produzio estadistika horiei, zenbat liburuko argitalpenak direnaren argi bidea falta zaie. Euskarazkoetan, batanazbeste 1.000-tik 1.500 alerakoak izaten dira. Katalanez 3.000tik 5.000 alera artekoak nonbait. Beste hizkuntzetakoak zenbatekoak? Gaztekeraz badira 50.000 alekoak ere, gehienak hiru edo lau mila doi doi badira ere. Honek garrantzi handia du ekonomiaren aldetik. Hala ere, gure hizkuntza bezalakoarentzat, ekonomia gora behera hau az da azken hitza. Sarasolaren liburuaren 22garren orrialdeko agiriak lekuko, islandesarekin gertatzen dena ikusten badugu, laster konturatuko gara hizkuntzaren ofizialtasunetik gure kultura bideak eta irakaskintzak eskuratuaz noraino joan gindezkean. Ez dugu itxaropena galtzerik.

Ondorean, Ibonek, euskal liburugintzaren klasifikazioari heltzen dio, materiak banatuaz eta hauen eboluzioa adiaraziaz, azterketarako gai hartu dituan liburu guzien tituluak eta egileak, argitaratze lekua eta urtea. Aurrez mugatutako urte horien barneko liburuak dira. Gero, gaiak numeroz kuadroetan jartzen ditu. Beste kapitulu batean idazlegoaren estruktura epez-epe agertzen digu. Epe bakoitzeko grafikoak agertzen digutenez, gerraondoko lehen epean euskal liburugintzan ari ziren gehienak, diferentzia handiarekin, elizgizonak ziren (1962-1963 epean), baina azken epean sekularrak ari dira goitik. Beraz, 1972-1973 epean, sekularrak gehiago izateaz aparte adinez gazteagoak dira. Arrazoi biologiko honek erakusten digu etorkizuna nondik joan leikean.

Azken kapituluaren euskararen batasunaren egoera ikutzen du, 1972-1973 epea aztertuz. 27. eta 28. kuadroak ikusi ondorean (99 eta 100 orrialdeetan) hara zelako aldiak nabari diren: sekularrak, 27 batasunaren aldekoak eta 7 batasunaren kontrakoak; elizgizonak, 16 batasunaren aldekoak eta 12 batasunaren kontrakoak. Agiri hauen aurrean, beste honako bereizketa egiten du egileak, sekularrak eta apez edo elizgizonak

aparte harturik: elizgizonetatik oro, % 57,1 batasunaren aldekoak; eta sekularrak orotara, % 79,4 batasunaren aldekoak. Diferentzia hoién aurrean, proporzioz, elizgizonen atzerapena nabari da, eta bukatzeko, adinari begiraturik, 50 urtez beherakoén artean batasunaren aurka dauden lau idazleak apaizak direla. Hemen ere zer pentsa agerrarazten digu.

Eraskinezko kapitulu tipi batean euskal literatura zaharreko liburugintzaren xehetasun batzuk ematen ditu, 1545etik 1879ra bitartekoak, era orokorrez.

Azter lan ederra Ibon Sarasolaren liburu hau, euskal literaturaren ekintzaren lagungarri.

Ibon Sarasola, con su obra *Euskal Literatura numerotan* introduce una metodología práctica para someter la literatura eúskara contemporánea a un análisis científico, para ver la perspectiva general desde varios ángulos. Comienza con una estadística de la producción tomando por base el último y el primer semestre de los años 1934-1935, 1962-1963 y 1972-1973. El primer capítulo trata escuetamente de la producción general; en el segundo capítulo clasifica los temas de dicha producción y su evolución. Además, en este segundo capítulo muestra la relación general de autores y títulos de las obras de los años referidos, y por último presenta en cuadros estadísticos la producción clasificada en la materia correspondiente según la normativa de la Unesco. En el tercer capítulo trata de la estructura de los escritores en cada época, y el cuarto capítulo, en torno a la situación de la unificación del euskera escrito en la época 1972-1973. Un 70,3 % de los escritores siguen la normativa recomendada por la Academia de la Lengua Vasca en 1968, y el resto están diseminados en distintos dialectos, según los datos estadísticos del señor Sarasola. Y finalmente contiene un apéndice con datos generales de la producción literaria en vascuence desde 1545 (fecha del primer libro impreso en vascuence) hasta 1879 (fecha en que comenzaron los premios de poesía instaurados por D'Abbadie a este lado de la frontera del país).

Es un libro que no tiene desperdicio y que ayuda a comprender la evolución de la literatura vasca a través de los tiempos y, sobre todo, el desarrollo alcanzado en época contemporánea. Además, en el primer capítulo, el autor, ha tenido el buen cuidado de establecer tablas comparativas de las producciones españolas, francesas y de otros países de Europa.

1976-I-12.

EUSKARA ZIENTZIA BIDEAN?

Edozein hizkuntza literaturagintzan heldutasun batean sartzen denean, berehala zientzia lanetan sartzen da. Euskarak, edo euskal idazleak, gogoak aspaldikoak ditu baina oraintsu ekin dio aspaldiko nahi horretan abiatuz. Injineru eta ekonomista gazteak elkarturik eta R. S. V. Amigos del País-en laguntzaz eta babesez "Elhuyar" izeneko aldizkaria sortu dute. XVIII. mendean, Peñafloredako kondearen zuzendaritzapean sortu zen elkarteak Bergarako Mintegian irakasle eta ikertzaile izan zuen Fausto Elhuyar errioxarraren oroimenez.

Egun guti dela "Elhuyar" aldizkariaren bigarren zenbakia zabaldu da: Matematika, fisika, biologia, hidroeletrika, eta zientzia eta teknika-rako hizkuntzaz dira orain arte erabili dituen gaiak.

Bat-batean nekeza egiten zaigu holako aldizkari batek euskaraz bizi-bidea izan lezakean uste izatea ere. Baina gogoaren ahalmena nekez da neurtzen. Lehenago ere euskaldunok egin dugu holakorik. Eta hau aitortzean 1950ean Guatemala-ko puntan sortu zen "Euzko-gogoa"kin gogoratzen naiz. Orduan eta han sortu bai zen euskaraz inoiz izan zen kulturazko aldizkaririk hedatuena. Eta, garai hartako egoeran nork uste izango zuen bederatzi urte luzeetan biziko zenik? Literatura, historia, linguistika eta beste zenbait jakintza era orokorrez erabili zituen, eta gaitan ez-erik gerra ondorengo bideak irekitzean lagundu zuen. Eta oraingo hau urrats handia dugu.

Zientzia gaiak apenez landu dira euskaraz. Liburu banakaren bat bada. XVII. mendean Nabegazionekeo liburua idatzi zuen Piarres Etxeberriek. XVIII. garrenean J. A. Mogelek idatzi zuen *Peru Abarkan* ere bada anatomia eta teknika gaia, eta Justo Garateren iritzi literaturaz zaharrea euskaraz idatzi diren liburuen artean bikainena da, zientzia alderditik begiraturik. Fisika eta Kimika G. Jauregi aramaioarrak egin zituen. Lakoizketak landaren hiztegia hornitu zuen. Telesforo Aranzadi berak ere, perretxikoak eta landarak eta arrainak estudiatzean beren euskal izenak jaso zituen. Bouda eta Baumgartl jaunek hortaz baliaturik tesis bat osatu zuten. Azkue eta Lhande-ren hiztegieta bada gairik estudio horietan baliatu ahal izateko, eta Barandiaranen bilketa lana ere aipagarria da. Aranzadi Zientzia Elkarteak ere lan ederrik egin digu hiztegi osatzen, eta berari esker Ediciones Omega delakoak txori, perretxiku, arbola direlako esku-liburuetan arkitzen dira hiztegiok. Olabideren anatomia hiztegiak oinarritzat zerbitu zion A. Goenari bere *Giza-bizia* hornitzeko. Bere eraginez medikuntzakoak ere euskarazko lanetara zerbait behartuak omen dira. "Elhuyar" aldizkariaren bigarren

aleak bere 36/48 orrialdeetan ematen digu orain arte zientziaz euskaraz egin denaren zenbait berri, M. Zalbiden bibliografia oharrez.

Eta oraingo hau aurreramen izigarria dugu lehen egin denaren gainean. L. Bandres, Tx. Peillen, E. Erguin, J. M. Goñi, J. R. Etxebarria, A. Sagarna, G. Larrañaga eta aipatutako M. Zalbideren lanak argitaratzen dira bi zenbakiotan

Gure giroan izango dira hiztegi jatorrez baliatzen ez diren usteak, baina uste hau ederra da txukunkeriaren trukez ezer egin gabe gelditzeko. Baina hizkuntzak, biziko bada, plazara irten beharra du, eta plazaratzeko hitz abstraktoak bereganatu beharra, nondikakoak direnari jaramonik egin gabe. Elizak berak bere garaian horri begiratu balio, behar bada gaur ez genun euskararik; baina elizak bere garaian latinetik bezala, guk ere teknika hitzak nonnahitik jaso beharra dugu. Eta, honetarako ez da biderik egokiena non zelan sortu zen aztertzea eta haren etimologia jakin ondorean guk gurera berria asmatzea. Hala ere, bere muinean hango ideiakoa izango bait da, eta ideiaaren itzulpena bera ez da asko hobia.

“Elhuyar”koak, txikikeria hoietan gehiegi arduratu gabe, gaiaren funtsa lotuak datoz, euskara alor berrietara ekarriaz, ekin eta eraginak bideak irekiko dituen uste garbian.

Oraindik urte gutxi dela, ez genuen horrelakorik espero. Gure mende honen lehen partean Euskal-Esnaleakoak “Itzaldiak” sailarekin jakintza bideari zabalera berri bat eman zioten, baina oraingo hauek askozaz haruntzago doaz beren asmo eta ekintzetan, “Elhuyar” aldizkaria lekuko.

Prueba evidente de la madurez de la literatura euskara en nuestros días es la revista de ciencias, enteramente en vascuence, que ha aparecido bajo el título de “Elhuyar”, como suplemento al Boletín de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, en San Sebastián, por iniciativa de un grupo de jóvenes ingenieros de diversas especialidades.

Es muy escaso, por no decir escasísimo, el material que se dispone en vascuence en temas científicos. Algún libro que se ha tenido como pieza rara, como un manual de navegación del siglo XVII y otras obras que sin ser muy técnicas hayan descrito o tratado estos temas. Es el caso de *Peru Abarka* de Moguel, en forma de una enciclopedia, escrito en el siglo XVIII. Sobre esta obra dijo el Dr. Justo Gárate en 1936: “Si me

OHARRA: Ekintza honen ondorenez, 1976an argitaratu zen Arantzadi Elkarteko talde baten egin zuen *Natur Zientziak. Hiztegia*.

preguntaran: "¿Cuál cree usted que es el libro vasco cuya traducción es más interesante desde el lado científico?", yo elegiría sin vacilar "*Peru Abarka*".

Euskal-Esnalea hizo un sano intento, a primeros de nuestro siglo, en elevar a la cultura moderna el vascuence escrito con su colección de conferencias "Itzaldiak". La creación de una revista cultural titulada "Euzko-gogoa" en Guatemala, en 1950, constituyó otro nuevo avance; pero el lanzamiento de una revista científica no tiene parangón en la historia del vascuence escrito.

Matemáticas, física, hidroeléctrica, biología, etc., son las materias tratadas en los dos primeros números de la revista, con aportaciones de L. Bandrés, J. M. Goñi, D. Peillen, E. Ergüin, J. R. Echebarria, A. Sagarna, G. Larrañaga y M. Zalbide.

Las recopilaciones de aquellos infatigables Aranzadi, Lacoizqueta, Azkue, Lhande, etc., prestarán un gran servicio a estos jóvenes animosos a lo largo de su empresa por elevar la vieja lengua del pueblo a las técnicas más modernas de la cultura occidental, de la que, a decir de Aranzadi, nuestro pueblo no era ningún cuerpo extraño dentro de este mundo cultural del occidente europeo.

Deseamos larga vida a la revista "Elhuyar" y vaya nuestra sincera felicitación a los jóvenes promotores por su gran lección en la fe con obras.

1975-V-5.

LANTEGIETARAKO EUSKARA TEKNIKOA

Gure gurasoak, zertan ziharduenik gabe jardun ziran egunean egunekoa betetzen, hizkuntza eurengan sustraitua zegoenez kultura eta teknika gaiak be euskeraren bidietatik eroiezen. Ha ez zan herrigintza, herri bizitza baiño.

Ofizialtasunik barik, eurenari guttietsirik, ahulduaz jua zan usterik barik eguneroko ekintzatic gerokoari emotea. Era honetan, poliki poliki beste kultura baten bendeko bihurtzen jua ginan, mendeak zihar hauzoko kulturatic zetorrenaren morroi bihurtzen, kasik konturatu barik.

Gaur, morroitza horren bendetik urtengo badogu, bihar biharrezkua dogu sustrai jatorretatik geure herrigintzara jotea. Lehengo emaitzak ahortu ziranez, iturburu barriak zabaltzen egin gehinke gure herrigintza.

Bide hau hain argi ikusten ez dabenak be badira eta horregatik ezkribitzen dot gaur eibartarrez, gainerako gipuzkoarrak konturatu daittezen euren txokoko euskara baino zabalaguaren biharren garela herrigintza honetan burua alzatuko badogu. Gainera, lantegietarako euskara teknikora beste inungo herrik ez dabelako emon guk haina. Badakigu kaleko zaldiari be mendikoari legetxe zaldia edo zaldixa deitu bihar geuntsagula, kaballua deitu biharrian. Baina baita badakigu telefonua jatorragoa dala urrutizkiña baiño. Euskara tekniko gintzan beste ezertan baiño gehiago daukagu besteetatik datozen aurrerapenak datozen moduan hartu biharra. Teknika hiztegietan lege bihurtu da joera hau eta guk pe mundu guztian moduan jokatu biharra daukagu. Baiña baita be badakigu gure geuriak ditugunak be gorde ez-ezik erabili bihar ditugula.

Gozoko asmuok bideratzeko, argitaratu barri da “Zortzi urte arteko Hiztegia”, Euskaltzaindiak preparatua eta Gipuzkoako Diputaziñuaren laguntzaz agertu dana.

Pozarren ikusi dogu Elgoibarko Danobat, S. Coop. lantegiak atara daben liburutxo, “Tecnico-industrial Hiztegia” (Erdara-Euskara) izen-ekoa, baiña pozgarriago izan da guretzat Eibarren jasotako hainbat hitz bertan irakurtzea. Gure gurasuak trebiak izan ziran benetan teknikazko gauzak euskeraz erabiltzen. Eta alde honetatik ezin uka Euskal Herriko kulturagintzaren pizkunderako zerbait emon ez dogunik. Danobat lantegiak Elhuyar taldekuen laguntzaz egin daben liburutxo horretan argi dagoan gauza da.

Nunbait oso aspaldikoa dogu eibartarrok euskara teknikoaren zaletasuna. Eibarren bertan jaio zan Juan Antonio Mogel, “Peru Abarka” liburuaren egillea. Mogelek, liburu horretan, hamazortzigarren mendeko bizitza erak eta ohiturak jaso zituan, eta liburuaren laugarren parteko alkarrizketan aitziniako ola-zaharretako langintzak eta bertako erremintak zehaztasunez jaso zituan. Berari esker dakigu gaur, XVIIIgarren mende hartako olak zelakuak ziran. Toribio Etxebarria berak egin eban “Lexicón del euskera dialectal de Eibar” (1965-66) liburuan be teknika hitz asko jasotzen da. Baiña nik nere aldetik luzaroko ekintza izan neban Eibarren erabiltzen ziran hitz teknikoak jasotzen eta bihar zan moduan ordenaturik Euskaltzaindiko “Euskera” aldizkarian argitaratu nituan 1958 eta 1959an. Beste hiztegitxo bat eratu eban Jabier Zubiaurrek, ola-zaharretan (ferrerietan) erabiltzen ziran hitzez eta “Euskera” bertan argitaratuak dira 1960an; honek, gehienak Larramendi eta Moglegandik jaso zituan, erdal itzulpenak ipiniaz. Euretatik ikusten da, bertako eta kanpokoz, eibartarrok euskera teknikorako ze bihar ederra burutu dogun.

Eibarko burdiña lantegietan erabiltzen ziran hitzez berrehunenbat fitxa hornitzen dira, eta bada bertan gauza politik. *Barautsa* nundik eta zelan hartua edo asmatua dan jakitzea ezta gauza erraza, baiña bertatik dator *barauts-etxe*, erderaz "portabrocas" deitzen dana; era berian ditugu *hortz-etxe*, "portacuchillas" eta *epaiki-etxe*, "portasierra" edo "arco de sierra". Gaztelerara herbestetik sartu barri dan "agripar" edo "gripar" hitzarentzat be guk aspalditik geunkagun *alekia*. Materialetan be jatorrago gorde ditugu gure hitzak, beste leku batzuetan aspaldi galdu ziranak; esate baterako, "plomo", *beruna* gorde dogun legetxe.

Armagintzan barriz zer esanik be ez. Erderatik etorritakoeri be bertako forma emoten jakin eben gure gurasuak. *Kaiñogiña*, *txispagiña*, *kaxagiña* eta *aparejugiña*, hor ditugu sasoi bateko gremio zaharren agiritzat. *Baskulagiña* berandukoa dogu, arma zaharrak baskularik gabiak ziran, baskula geroago asmatua zalako. Europako lehenengo gerratian sartu ei zan *txantxilloia*, frantseseko "échantillon"-dik hartua.

Berbak, hitzak, gauzen izenak, betikoa izan da hizkuntza batak besteari hartzea, hizkuntza biziak lege izan dabe alkarren artian, eta gurean ezin zeikean beste era batera izan.

Baiña batutako hitz teknikoetan gehien harritu ninduana, tenplean erabiltzen ziran hitzak dira: *galda*, *gori*, *iraotu*, *suberatu*, *urebagi*, eta abar. Hitzok gure teknikako aurrerapenetan aspaldikotasuna erakusten deuskuenak dira, eta bertatik neurtzen da gure gurasuak galtzairuak tratatzeko ohituretan be aittuak ziran.

Aurtengo otsailaren 16an, Madrid-eko Ateneo-an eibartar batek emon eban euskarazko hitzaldi eder eta jakingarri bat, "Euskara teknikoa" gaiaz. Han izateko aukera izan neban eta pozgarri izan jatan ehundik gora entzulek zelan jarraitu eben ikustia. Eibartar hizlaria Jose Ramon Etxebarria izan zan, Bilboko Unibersidadeko Facultad de Ciencias-eko irakasle dana. Han bertan agertu eban historian zihar gure euskara teknikoa zelan etorri dan, bai ederto azaldu be aurkitzen diran problemak eta euron bideratzeak nundik eruan, gaur eguneko egoera zertan dan eta euron ondorioa etorkizunari begira. Gure herrigintza honetan nundik nora jua bihar garan argi eta garbi erakutsi zeuskun Jose Ramonek. Ikusten danez gure herriko esaera zaharra ondo tajutua dauka: atziak erakusten dau aurria zelan erabili. Eta gaurtik geruari begira goiazan artian ez goiaz gaizki.

Aurrerantzien be jarraituko ahal dau Eibarrek era honetako frutuak eskintzen. Hala bedi.

OHARRA: Urte honetan argitaratua izan da *III Semana de Antropología Vasca*, bi tomatan, teknikeri buruz, eta hortik ere bada aipatzen dugun hiztegitxo honi zer itsatsi.

Adecuar al presente con miras al futuro, es la problemática que se le presenta al vascuence, para acomodar su terminología técnica. Tarea normal de toda lengua en su proceso evolutivo. Es el fin que persigue el diccionario *Zortzi urte arteko Hiztegia*, dividido por materias, preparado por la Real Academia de la Lengua Vasca y editado bajo el patrocinio de la Excmo. Diputación de Guipúzcoa para su aplicación en las escuelas para los niños comprendidos hasta los ocho años.

Por esta razón hemos visto con agrado el vocabulario técnico-industrial editado por Danobat, S. Coop. de Elgóibar, preparado con la colaboración del grupo Elhuyar de San Sebastián. En esta nomenclatura nos ha sido muy grato a los eibarreses el ver que han sabido sacar provecho al vocabulario técnico que tradicionalmente se ha utilizado en nuestra villa.

La aportación de Eibar y los eibarreses a la terminología técnica en vascuence, en lo que respecta a la metalurgia, ha sido un caso insólito en nuestra historia. Juan Antonio Moguel, el autor de "Peru Abarka" era nacido en Eibar y en la cuarta parte de los diálogos, dicha obra recoge, además de las formas de vida y del trabajo en las ferrerías, un vocabulario completo de las máquinas y herramientas usadas en aquellas ferrerías del siglo XVIII. Toribio Echevarría, por su parte, en su obra "Lexicón del euskera dialectal de Eibar" recoge, asimismo, considerable repertorio de la terminología armera y metalúrgica. J. Zubiaurre codificó los términos usados en las ferrerías, con sus equivalencias en castellano. Y el que suscribe, compuso un extenso vocabulario técnico de la metalurgia, publicado en "Euskera" (1958 y 1959), órgano de Euskaltzaindia.

Esta propensión le es tan suya a Eibar, que el 16 de febrero del presente año, a un eibarrés le correspondió pronunciar una conferencia en vascuence sobre el euskera técnico en el Ateneo de Madrid. Este ilustre eibarrés es José Ramón Echevarría, profesor de la Facultad de Ciencias de la Universidad Autónoma de Bilbao. Tuve la fortuna de asistir a su conferencia por coincidir aquellos días en Madrid y me alegró muchísimo presenciar a más de un centenar de oyentes euskaldunes, residentes en Madrid, que siguieron la conferencia con muchísima atención, a juzgar por los numerosos diálogos sostenidos al final de la exposición del señor Echevarría.

1976-V-31.

UNAMUNO ETA EUSKARA

Oraindik orain ere, euskararen kontra datozen argudioak Unamunok aspaldi eman zituenak besterik ez dira. Duela hile batsuk, guraso hizkuntzeri buruz berbiztu ziren eztabaidetan ere hala ikusi genuen. Badirudi bajoitzak bere gogorako onduen datorkionari heltzen diola.

Beti izan naiz Unamuno zale pentsamenduzko saiaeretan, batez ere esistentzialismoko aburuetatik hainbeste eta hain sakon jardun zen Migel Unamunokoarena. Gaur, jakintzak geldirik ez daudenez, Unamunoren pentsamenduak errebizio zehatza eskatzen du, eta askoz gehiago hizkuntzari buruzko gaietan.

Kulturaren izenean euskararen etsai agertu direnen arteko dugu *Indice* aldizkaria, Unamunoren esanak ahotan harturik. Baina Unamunok 1902. urtean argitaratu zuen *La cuestión del vascuence* saiaeraren geroztik ur asko pasatu da zubipetik. Geroztiko hizkuntzalariak, soziologoak eta pedagogoak eurak bestelako usterik agertu dute. Egungo munduko erakunde nagusiak zer bide hartu duten ikusi besterik ez dugu. Kontu hauetan, jakin nahi duenak badaki; jakin nahi eztuenak irauen du itsu.

Salbatore Mitxelenak argitaratu zuen *Unamuno eta Abendats*-en nahikoa maitasun azaldu zuen bilbotar pentsatzailearen alde, baina euskararen kontuan ez zetorren bat. Geroago, Martín Ugaldek *Unamuno y el vascuence* izeneko beste saiaera liburu bat, prolemaren haritik hildoz jarraitzen duen liburua, 1966an argitaratu zen, gazteleraz gainera, baina *Indice*koak ez dira enteratu eta lehenagoko topiko zaharrerri jarraitzen diote. Bapo!

Hauzi hontaz neronek ere zerbait idatzi nuen eta berriz helduko diot gai berari, askoren enteragarri. Gai hau *Euskararen inguruan* izenez 1969an argitaratu nuen saiaeraren lehen kapituluan erabili nuen eta bertako zati batzuk hartuko ditut, Unamunoren *La cuestión del vascuence* ber-beraren hitzetatik arrapostuaz. Berak zion: "Cada pueblo ha ido asentando en su lenguaje su concepción abstracta del mundo y de la vida, y en la extensión y comprensión que da a cada vocablo va implícita su filosofía" (M. de Unamuno, *Obras completas*, t. III, pág. 765). Eta berak euskarari gunik aurkitu ez bazion, ez zen euskararen errua, bere euskararekiko ezjakintasunarena baizik.

Gure ahoak farre egiten eta gure begiek nigar egiten euskararekin ikasi genuenontzat, gauzak besterik dira. Beraz, zergatik ez euskaldun irauñ? Zer da gure gunetikakoa? Unamuno berak gaztelerarentzat esan zuen honako hau ez ote?: "La lengua, he de repetirlo una vez más, es la sangre del espíritu" (*Obras completas*, t. III, pág. 1.081). Gure diferentzia

bakarra, berak gazteleran aurkitu zuen guna, guk euskaraz aurkitzen dugula. Berak gaztelerarentzat aurkitu zituen arrazoi berdinak zergatik ez guk euskararen baitan? Hainbeste hitz egin da aspaldiko urteetan kulturaren eta aurrerapenaren izenean gure hizkuntza baztertu dezagun, Unamunok eskatzen zuen bezala, ia geure buruak ere ezagutu ezinera arte, eta iritziak ere bere errotik atera ditugu.

Gainera, azken batean, euskararen arazoan, Unamunoren helburuak eta gureak ez dira berdinak, eta bere atzoko usteak ez dira gure gaurko iritzietarako baliorik dutenak. Gaurko munduak bestelako ikus-molderik du. Unibersoa guztiok osatzen dugun zerbait da, eta unibersalismoaren aurkakoa da osatzen dutenetarikoren bat baztertzea.

Egia da, "euskaldun zertako?", arazo honetaz egin den galderarik sakonena da, noski. Bere denboran indarra zuena, baina gaur egungo ikus-moldeetara lotzen ez dena.

Baina Unamuno berak hizkuntzaren balioaz erabili zituen hitzak aski ditugu bere tesis hura botatzeko. Arestian aipatu dudan nere saiaera horren (*Euskararen inguruan*) lehen kapituluaren helburua hori izan zen.

Baita ere, esan beharra dago, Unamunok ez zuela aurkitu ezer merezigarririk euskal literaturan. Dena ezagutu ote zuen? Nik ezetz uste. Unamunok, bizkaiko euskalkiz, zerbait idatzi zuen, eta bere euskarazko izkribu horiek eta euskarari buruz agertzen dituen iritziak ditugu lekuko. Bere jakintzak ez zuen ahalmenik euskara ongi irentsi ahal izateko. Bestalde, herri literaturarenik ez zekien ezer. Geroago eta gehiago baliatzeraz datorren herri literatura ez zuen inondik ikusi.

Baina euskararekiko eta euskal kulturarekiko huts horiek ez dira arrazoi bakarra. Eskubidetasunaren arrazoiak ere badira. Munduan gizon bakoitzari bere eskubidea errespetatu behar zaion bezala, herri bakoitzari ere bere errespetua zor zaio. Euskaraz hezi eta hazi ginenontzat zergatik ez besteak haina eskubide?

Gaur, zorionez, gizarte arazoak eta linguistika berriak bestelako bideak daramazkite. Estrukturalismo jakintzak, hizkuntzeri itsatsirik, bestelako arrazoirik ematen digute.

Baina arraina ahotik hartzen denez, betor Unamunoren irakaspenetarikoa bat: "Adueñarnos de nuestra habla es cobrar tierra, independencia y libertad espirituales" (*Obras completas*, t. VI, pág. 957). Hitzok biribilago ezin dira etorri gure alde. Beraz, euskaldunok, iratzar lo-zorrotik.

Urteak igaro ondorean ere, Humboldt jakintsuaren zentzuzko esaera hari arrazoi eman beharrean gara: hizkuntza bakoitzak barruti liluragarri bat markatzen duela, mintzatzen den herria bere gisa inguratzen duena.

Aquella tesis de Unamuno, "La cuestión del vascuence" presentada en 1902, si en su día era muy discutible, hoy resulta desfasada. Recurrir a la misma para menospreciar al vascuence, como en ocasiones se está haciendo, ya no tiene sentido en nuestros días. Además de que sus argumentos están superados, hemos de tener muy en cuenta que a Unamuno le surgieron considerables antítesis. Si alguna parte de sus pensamientos merece revisión, en lo que respecta a la lengua apenas le queda base que lo sostenga. Varios autores han debatido aquella tesis unamuniana, aparte de que los derroteros modernos de la sociolingüística están marcando otro rumbo en el Universo. Y, por último, en 1966, M. de Ugalde publicó un libro muy documentado y bastante definitivo sobre el tema. Pero, además, los conceptos sobre el valor de una lengua que fueron emitidos por el propio Unamuno en trabajos posteriores, contrarrestan rotundamente sus argumentos anteriores. Los mismos me sirvieron para rebatir su propia tesis en uno de los capítulos del ensayo que publiqué en 1969 en torno al vascuence (*Euskararen inguruan*). Para ejemplo, cualquiera de los tres párrafos transcritos de sus obras (que van intercalados en el texto en vascuence) atestiguan cuanto digo.

1975-X-27.

EUSKARARENTZAT BERRI HOBEAK

Irakaskintzarako lege berriak leiho bat ireki digu. Euskararentzat berri onak? Ez deritzagu hainbestearino. Hala ere urrats handia da, eta esan genezakegu: Euskararentzat berri hobeak.

Agustin Kardaberazek 1761ean argitaratu zuen *Euskeraren berri onak* izeneko liburua, eta bere 16 eta 17. orrialdeetan, hau zion: "Emen guraso ta maisuak falta andi bat erremediatu bear dute, ta gure euskerari orañdaño baño mesede geiago egiñ. Gendeen artean beste linguajerik euskera baño ditxa gabeagorik ezta ikusi, ta, gure jatorrizko edo jaiotzako izkera ez baliz bezala, ta euskaraz itzegitea pekaturik aundiena baliz bezala, giza artetik kendu ta lurpean ondatu nai dute, ta eskoletan sortija edo siñaleakin, azote ta kastiguakin, eragotzi nai dute. Zer erakeria itsuagorik au baño? Euskaldun prestuak, ez arren orrelako ofensarik zuen lehengo ta beti bear dezuten euskerari egin. Zuen juizioa non da? Euskalerrietan nola gauza onik izan da?"

Foruen garaian hori gertatzen bazen, foruak galduz gero zer espero zezakean gure euskarak? Carlos III.ak 1768an eman zuen Real Cédula hartan eskoletan gaztelera behartzea eskatu zuen eta denborarekin euskara ere honen agindupera erori zen. Era honetara, historian zehar, gure hizkuntzak, egun onak baino maizago izan ditu egun txarrak. Orain, atertu gabeko zigorra, baretu dela dirudi. Autonomiaren garaian argi izpi bat ezagutu zuen, eta oraingo lege berriak egunsenti berri baten esperantza dakar.

Egia esan, oraingo hau, borondatez eskatzen dutenei ikasbiderako erraztasunak ematea besterik ez da. Hala ere gauza handia da, Espainiako Estaduaren lehen urrats hau, eskoletan haurreri euskara irakasteko.

Arao honetan Europa guziak abantaila handiak egin ditu azken urte hauetan, herrien Europaren aldeko politika ideiak geroago eta aurrerago ari dira eta nolabaiteko eragina zabaldu du bere lau aldeetara. Espainia hartzen ari den bidea bera, UNESCO-k azken urteetan nazioeri eskatzen ari zenari erantzun egoki bat ematea da. Esan ditekete lehen muga jartzen zigun hizotz hura eten dela eta bidea urraturik dugula. Izan ere, UNESCO-k hizkuntza guzientzat errespetua eta laguntza eskatzen bai du, munduaren bake biderako.

Antonio Tovar-ek *La lucha de lenguas en la Península Ibérica* (1968) lanean zionez: Mundu modernoan era modernoak bakarrik salbatu lezakeala hizkuntza, eskolak lehen mailakoak ez ezik maila nagusieta-koak ere bai, radioa, telebista eta abar, beharrezkoa direla hizkuntza salbatzeko.

Eskoletan euskara ikastetik, denborarekin, euskararen bidez ikastera ere jo beharra izango da. Orain gurasoak beren aldetik antolaturik eta beren lepotik ordaindurik mantentzen dituzten ikastolak betetzen dutenaren arabera, Estaduak ere bereak dituen herri eskola ofizialetan horrenbeste egin beharko du. Dena dela, berriz ere esango dugu, lehengo ezer ezetik urrats onuragarri hontara heltzea guziok poztekoa dela.

Administrazio ofizialetan ere, euskarak lekua izango du. Ordua zen. Zeren, izan ere, lotsagarria zen jatorrizko hizkuntza naturalak gauza ofizialetan eskubiderik eza. Garena ukatzea bai zen. Oraindik orain ere, egiazko hizkuntza ofizialtzat geroztik sartu zaigun hizkuntza bakarrik dugu. Kontu honetan, zapalketarekin bukatuko badugu, beharrezkotzat jotzen dugu lehenbait lehen berdintasun batera heltzea. Hau bai da gutienik eskatu genezakeana, eskubide berdinak izatea.

A. Kardaberazek bezala salatu zituen J. A. Mogelek ere Euskal Herriko irakaskintzan euskararen kontra egiten zen diskriminazioa. 1829an, Yose Paulo Ulibarrik egin zituen ahaleginak Gernikako

batzarreak euskarari laguntasun ofiziala eman zekion. Eta, 1830ean, Agustín Pascual Iturriagak, era berean, Gipuzkoako Batzar jeneralari Memoria bat aurkeztu zion. Foruen azken partean, euskaltzale horien asmoak, bide hobekoetatik zijoazten, baina eskubideak galtzeaz gauzak txartotu ziren.

Gure egunokartekoa guztiok ezagutzen dugu. Hain zuzen, egunotan hartu dut Justo Garateren lan bat, *El anillo escolar en la proscripción del euskera* izenez, Bol. del Instituto Americano de Estudios Vascos-en argitaratua. J. Garatek gai hau lehenago ere maiz erabilia du R. S. B. Amigos del País-ko beletinean. Beti bezala agiri zehatzat ematen dizkigu, Kardaberaz, Mogel, P. Iturriaga eta oraingo euskal idazleen testigantzak agerraraziz, eta bereziki Miguel Unamuno-ren joko iluna salatuaz. Izan ere, Unamuno-ren jokoa oso makurra izan zen euskara kontuan, urriaren 27ko artikuluan erakutsi genuen bezala.

Garatek, Arturo Campión-en *Blancos y Negros* (1898) nobelako pasarteak gogorazten dizkigu. Nor ez litzake tristetuko Martiniko gaxoaren larritasunak ezaguturik? Nork ez ditu ezagutu erdararik ez zekiten euskaldunak beren buruak gutietsirik?

Garateren herritar zen T. Aranzadi berak ere hala salatu zuen eskoletako eratzuna, Oinatin 1918an egin ziren batzarretan. Eta hemendik eraman zuen J. Caro Barojak *Los vascos*-era (1949), 317 eta 327 orrialdeetan dakarrenez. Gauza bera edo antzerakoa gertatzen zen bestelako irakaskintza mailetan ere, Apaizen seminarioan bertan ere bai, M. Ugalderekin *Hablando con los vascos*-en J. M. Barandiaranek kontatutakotik ikusten denez.

Zorionez, garai berri baten aurrez aurre gaude. Bueltia datorrela dirudi eta euskarak egun hobeen argia ikusiko duen esperantza ederra dugu. Hala bedi!

El nuevo decreto sobre la regulación del aprendizaje de las lenguas que se vienen llamando vernáculas o regionales, no deja de ser un importante avance. Sabemos que el decreto ha quedado corto para adoptar las medidas necesarias que urgen para la salvación del vascuence, que es lo que se trata en el fondo. Pues si de veras —y así lo creemos— hay una sana intención por su salvación, esperamos continúe una amplia apertura para superar de una vez este problema y establecer los mismos derechos a la lengua natural como las que goza la introducida.

Antonio Tovar, en su obra *La lucha de lenguas en la Península Ibérica* decía bien claramente que “En un mundo moderno sólo los me-

dios modernos (escuela y grados superiores de educación, radio y televisión, etc.) pueden asegurar la conservación de la lengua”.

La discriminación lingüística que nos muestra el panorama histórico no es para recurrir a la cura con remedios menores. Un trabajo reciente del Dr. Justo Gárate sobre “El anillo escolar en la proscripción del euskera” recoge abundante material sobre la represión sufrida por el vascuence desde el siglo XVIII hasta nuestros días.

De todas formas, este decreto es un inicio muy grato y muy favorable, y digamos con el autor del primer libro impreso en vascuence, Bernat Dechepare (1545), “*Debile principivm melior fortuna seqvatur*”.

1975-XII-1.

SAN MILLAN DE LA COGOLLA

Ekainaren hamabostean ospatu zuen Euskaltzaindiak, San Millan de la Cogollan, lehen euskal esaldien mila urtehurrena.

Euskara hain zaharra delarik, hizkuntza idatzi bezala berrienetakoa dugu. Idazteko moldeak, letrak, latinetik hartu ziruen. Latinak kultura idatziaz aurea zeramanez, hemen, bertako ikasiak ere latin hizkuntza erabiltzen zuten idatzitako eginkizunetan. Hau da Errioxan gertatzen zaiguna Erdi-aroko agiritan, eta latinez ez dagoena garaiko erromantzean dago. Eta, erromantze hau, Aragoi-Nafarroan agiri idatzietan erabiltzen zena, gaurko gazteleratik baino katalan hizkuntzatik hurbilago dago.

Erromatarren garaian, Akitania erresuman arkitzen diren oroitarrietan, “ara roma” bezala ezagutzen direnak, zenbait izen eta zenbait hitz arkitzen dira. Inoiz hitz soila edo pertsona izena baino zerbait gehiago ere bai, Lerga-ko harrian bezala, “*ume sahar*” (ume zahar), adibidez. Baina aintzinako idatzi haiek esaldietara ez dira heltzen. Esaldiak, orain mila urte, Donemiliako glossetan hasten dira, eta lehen lehenak “*jzioqui dugu*” (“izotu dugu”, gaur esango genunean eraz) eta “*guc ajutu ez dugu*” (“guk ez dugu aiutu”, egungo joskeraz). Bizkai aldean oraindik erabiltzen den “adiutu” hitza irakurri behar dugu hemen.

NOTA del autor: El citado trabajo del Dr. Gárate sobre el anillo escolar, ampliado, ha vuelto a ver la luz, y esta vez en la prestigiosa revista navarra “*Fontes Linguae Vasconum*”, VIII (1976), pp. 367/387.

Bai erromatarren garaiko oroitarrietan idatzia eta bai Erdi-aroan zehar euskaraz idatzia ezagutzerik nahi baldin badugu, beharrezkoa zaigu Mitxelenak orain hamar urte argitaratu zigun *Textos arcaicos vascos* liburu ezaugarria. Liburu honen 41/44 orrialdeetan dugu "Glosas Emilianenses"i buruzko atala. Alfonso Irigoyen-ek garai horretako izkribu agirieri buruz egin zuen euskaltzain sarrera hitzaldia Kukullako Donemiliagan eta gaiak zehaztasun handiz aztertu zituzenez, aurrerantzean kontuak izan beharko dugu bere ikerketa lana.

Kukullako erromes ohiturak, VI-VII mende inguruko Donemilia bera baino lehenagokoak dira behar bada. "Monasterio de Yuso"n bada oroitarri bat, erromatarren "ara" horietakoa, "*Dergetio*" jartzen duena. Bosgarren mendean, Berceo herri izena "*Vergegio*" bezala agertzen da, eta dena bat dela dirudi. Gainera, erromatarren Tritium Magallum (Tricio) hiria ez dago hain urruti. Pundu hau behar bezala ezagutzeko arkeologoak egin beharko dute lana.

Euskaltzaindiak Instituto de Estudios Riojanos-ekin batean egin zuen batzar ageri hartan, beste zenbait gauzaren artean, Latxagaren *Errioxa'ko San Millan, euskal iturri* izeneko liburu polita aurkeztu zen. Latxagaren orain artekoak bezala, liburu baliosa, jakingarria, txukun egina eta erraz eta atseginez irakurtzekoa. Arte aldetiko adiarazpenetan eta mendeen aipamenetan hutsen bat edo bestez ohartu gara. Suso Monasterioaren parterik zaharrena, Visigotiko zaharra, VI-VII mendeetako da (lurpeko gelari buruz ari gara), eta elizaren arkitektura zaharra X. mendeko Visigotikoa (Latxagak 22garren orrialdean dakartzkin dibujoak X eta XI. mendeetakoak dira), J. E. Uranga eta F. Iñiguez-ek *Arte medieval navarro*-ren lehen tomoaren 185/214 orrialdeetan dakartenez. Erromanikoaren lehen partea, Nafarroako Santxo III-garrenaren aginduz jaso zenez, XI. mendearen lehen partekoa izan behar. Eta, mende honen askenaldera altxatu zena dakar 25garren orrialdean, elizaren Mozarabe partea.

Liburuaren barna, Erdi-aroak eta geroztik inguru haietan jasotzen diren euskal hitz, izen eta esaldiak ere jasotzen ditu, baina lastima da agirieta grafia dagoen bezala ez errezpetatzea. Dena dela, bertan jasotzen da lehen aldiz "*Cella alboheta*" ere, liburuaren 28/29 orrialdeetan dionez, Merino Urrutiak bildua. Hemen baditeke egileari biltzaileak horrela ematea.

X. mende hartan Errioxa Nafarroarena zenez, Gartzia Santxonis Nafarroako erregeak kapera batzuk eman zizkion Donemiliagako monasterioari eta agiri hartan agertzen da "qui vulgo dicitur *Cella alboheta*" (= kela alboheta), eta honek argi ta garbi jartzen digu glossak

idatzi ziren garaian Errioxako inguru haietan herriak euskaraz mintzatzzen zuela.

Geroagokoak ditugu Gonzalo Berzeo-koaren idazkiak (XIII. mendean lehen partekoak), zenbait euskal izen jasotzen direnak.

Lehen euskal esaldi horiez aparte, Kukullako Donemiliagak, agertu dugun bezala, badu besterik ere gure sentimenak bertaratzeko. Historiak anaitasunez lotzen gaitu eta arte zahar paregabeak lehenaren misterioetan lausotzen.

Beheko eliza Nafarroako Garzia IVgarrenak hasi eta Santxo IXgarrenak bukatu zuen lehen zati batean. Gaur, arkitekturaren aldetik gordetzen duen baliozkoena Pizkundean lehen parteko platereskoa du, kalostrea barna delarik. Geroztik barroko gehigarriak ere izan ditu. Baina barroko garaikorik, arkitektura baino garrantzizkoagoak ditu pinturak, eta pinturen artean Rizi-ren lan handi eta bikainak. Baina, denen gainez, marfilezko bi kutxatilla, biak erromanikoak, bata XIgarren mendekoa Donemiliagaren errelikiak gordetzeko egina, eta bestea XIIgarrenaren azkenaldikoa nonbait, San Felizes-en errelikiak gordetzeko egina. Liburutegi eder bat era badu, liburu zaharrez hornitua.

Edergarri guzi hauek bisitagarri egiten digu Kukullako Donemiliaga.

La Academia de la Lengua Vasca y el Instituto de Estudios Riojanos han celebrado recientemente el milenario de las "Glosas Emilianeses" en San Millán de la Cogolla, donde figuran las primeras frases escritas en vascuence. En las antiguas lápidas aquitanas en el Pirineo central y occidental, del período romano, se conocen inscripciones donde figuran nombres e incluso palabras en vascuence, pero ninguna frase completa se conoce hasta las referidas glosas escritas en la Rioja.

Un estudio sintetizado del contenido de estas frases lo hallaremos en la obra *Textos arcaicos vascos* (páginas 41/44) de Luis Mitxelena.

Lo que San Millán representó para los vascos del medioevo lo describe Latxaga en su ameno libro de divulgación, *Errioxa'ko San Millán, euskal iturri*, de reciente publicación y cuya presentación se hizo con motivo de la citada reunión.

Hay en San Millán dos templos monumentales, que en ambos hay reconstrucciones y ampliaciones de diversas épocas. La primera fase del Monasterio de Suso, las cuevas artificiales, son visigóticas de los siglos VI y VII, más hay una primera parte arquitectónica, también de estilo visigótico, del siglo X, que es todo lo que comprende el pórtico y la nave

dividida en dos partes por tres arcos de herradura. Una continuación de la misma nave, con dos arcos semicirculares, de estilo románico, constituyen parte de la reconstrucción llevada a cabo por orden de Sancho el Mayor de Navarra a primeros del siglo XI. Mas tiene otro añadido de estilo mozárabe de la segunda mitad del siglo XI.

En el Monasterio de Suso es admirable el conjunto renacentista con su claustro. La parte barroca tampoco es despreciable, y se pueden admirar las pinturas de Rizi. Pero lo más extraordinario del templo son las arquetas románicas, de marfil iconografiado, que se hicieron para conservar en ellas las reliquias de San Millán y de San Felices.

El lugar guarda un atractivo especial por sus bellezas artísticas y naturales.

1974-VII-15.

ARABAKO EUSKARA

Arabako euskarak bere hondarreraino jo du eta laster ez zaigu euskalki honen lorratzik ere geldituko. Gasteizen bertan Bizkai-Gipuzkoetatik joandako industriak eramán dituzten familiegandik eta gasteiztarrak aspalditik erakutsia duten euskaltzetasunetik sortuak diren ikastola eta alfabetatze taldeetatik indartuaz datorren ekintza girotik ezer sortzekotan ere, ezta izango Arabako euskalkia, Gasteizen orain erakusten diren euskara motak: batuan, gipuzkeran eta bizkaieran oinarritzen dira. Bada hor zer hautaturik. Baina, nere iritzian, Gasteizen, Arabako euskara ez erakustekotan beste inon baino arrazoi handiagoa aurkituko dugu euskara batua erakusteko.

Baina gaurko hontan beste gauza batek nara Arabako euskarari buruz. Irakurri berri dut J. M. de Sasía jaunak Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos deritzan aldizkariaren 105. zenbakian argitaratu duen "En torno al euskera alavés" izeneko lan ederraren lehen partea. Bibliografia osoa biltzen ez badu ere, berri jakingarri asko eskaintzen digu.

Harritzekoa da asken bi mendetan Arabako euskarak izan duen gainbehera bizkorra. Orain, laster suntsitzeko zorian aurkitzen zaigu. Eta arabarrak euskaldun zirenen kontzientzia hartuko badute Sasía jaunaren antzerako lanen premian daude.

Hil honen 28an Arabako Diputazioak eta Euskaltzaindiak Odón de Apraiz jaunari omenaldia eskainiko diote eta ordurako behar bada

kalean izango da O. de Apraizen idazlanen bilduma. Jakingarriak izango dira bere lanok, batez ere Arabako euskara zer izan den eta noiztik nora galduaz joan den ezagutzeko. Gai hontaz zenbat zekien ongi adiarazi zigun Lakarreran "Vasconia medieval" liburuari 1958an Boletín de la Institución "Sancho el Sabio"n eskaini zion aburuzko lan hartan, eta Jon Bilboaren Bibliografiatzko lanen lehen liburuko 198garren orrialdean begiratzan badugu, beste lan askoren berri jakingo dugu. Baina, horrez gainera, beste zenbait lan oraindik argitara gabeak ere izango omen ditu bilduma horrek.

Askok errazegi esan izan dute Araban egiten zen euskara bizkaiera dela, baina hori ezta egia. Behar bada, beste euskalkietatik inoren antzik izatekotan edo inorgandik hurbil egotekotan Bizkaikoa izanen du seniderik hurbilena. Eta, zalantzarik gabe, orain oraindik bizi den tokietan, Bilerreal, Ubidea, Elosu, Olaeta eta inguru hoietakoa.

Bizkaiaren hegoaldetik urak Ebro partera ebakitzen diren aldetik hasten zaigu euskalkien bereizkuntza. Otxandion bertan egiten dena ere ezta Durangaldeko euskara mota zehatza, ezta gutiagorik ere. Honegatik, Andres Iturzaeta otxandiarrak idatzitako "Berbaldiak" Frai Juan Antonio Unzueta abadiñoarrak "Bizcaico eusqueran ibiniac" agertzen zaizkigu 1894an. Argi dago Abadiñoako batentzat Otxandioko euskara ez dela bizkaiera. Sei urte geroago Iturzaetak berak argitaratu zituen "Esaldiac" ordea, egile ber berak bizkaieraz jarriak dira. Hontaz, Otxandion oraindik gordetzen diren Iturzaetaren esku-izkribuak begiratu beharrezkoak dira, Araba aldeko euskararen mota bat direnez gero.

Euskalkiak elkarrengandik urrunduaz hobeto bereizten dira, jakina; baina toki hurbilean aurkitu genezakeen bereizketarik nabarmenena, Arabako kasu honetan, mendiz harandik eta mendiz hemendikoa da, Ebro Alderako hegaletatik Kantabria alderako hegaletara. Igaz, 1975ean, Karmel aldizkariaren 2. zenbakiaren 52/57 orrialdeetan Patxi Uribarrenen lan eder bat argitaratu zen, "Aramaio Araba ote da?", galdez eta adibideak emanez. Eta 4garren zenbakiaren 52/56 orrialdeetan erantzuna eta argibideak emanez Puxanaren lan bat, "Oleta Aramaio ote da?" Geografia politikaz Arabako diren herri eta hauzo hoietan hizkuntzaren morfologiaz dauden bereizketen berri emanez. Honelako lanak behar ditugu euskalkiok non eta zelan mugatzen diren zehazki jakingo badugu.

Hauk hola izanik, Azkueren "Cancionero popular vasco" delako bilduma ederrean aurkitzen diren mendiz harandikoak, Otxandio eta Ubidea barne direla, Arabako euskalkikoak areago dira Bizkaikoak baino. Eta uste hontatik ondo ari zaigu Gorka Knörr kantaria inguru hoietakoak bilduz eta plazetan kantatuz.

Beste gauza bat izango da Federiko Barrenengoak Aiala parteko agiriak erakutsiko digutena. Behar bada Jose Paul Ulibarriren euskaratik hurbil aurkituko dena. Eta zeharo bestelakoa Sabandoko Gamizena, nafar joerazkoa, hurbiltasunagatik eta Iruñian eskolatua eta bizia izan zelako. Pedro Barrutia ordea, Leinz haraneko euskaratik hurbilago dabilena. Hiru idazle arabar hiru mota desberdinez.

Arabak, bestek baino lehen izan du euskararen hiztegia. Hau da, N. Landuchio-ren *Dictionarium Linguae Cantabricae* (1562), M. Agud eta L. Mitxelena jaunek "Julio Urkixo" Mintegiaren babesean 1958an argitaratua.

Oraindik lan asko dugu egiteko Arabako euskara zer zen era zehatzez jakiteko, Odón Apraizen lanok agiri berririk emango digute gai hontaz. Araba bera, batez ere Gasteiz, egoera berri baten aurrez aurre agertzen zaigu, eta lan hoiiek izango aldira gogo. bizkortze baten lagungarri, iratzartze berri batetik Araban euskara berbizteko. Hau opa diogu.

J. M. de Sasía ha publicado recientemente un trabajo titulado "En torno al eúskera alavés" en el Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos. Lo que acabo de leer es la primera parte del trabajo que promete ser una interesante síntesis general sobre el tema. En la documentación, bastante completa, observamos una pequeña laguna de estudios publicados en vascuence en las revistas Euskera, Egan y Karmel.

Este trabajo nos trae a la mente otro próximo a ver la luz. Se trata de las obras completas de Odón de Apraiz, actualmente en prensa y que se espera su presentación el día 28 del presente mes, durante el homenaje que al autor le rendirá la Diputación Foral de Alava con la cooperación de la Real Academia de la Lengua Vasca, de la que el señor Apraiz es miembro de honor.

La variedad dialectal alavesa, muy próxima a la vizcaína en lo que hoy se conoce, en la frontera con Vizcaya se afirma en los municipios y aldeas de la vertiente del Ebro, Ochandiano, Olaeta y Ubidea. Así nos corroboran el criterio seguido por Fr. J. A. de Unzueta de Abadiano y los estudios recientes presentados en los números 2 y 4 de 1975 en la revista Karmel.

Alava vive un momento interesante, por la inmigración guipuzcoana y vizcaína y por el despertar de la conciencia colectiva de la propia provincia. Se puede pensar en la conservación donde aún se habla

euskera e incluso en la recuperación de otros puntos de su geografía. Para esto, Alava cuenta con gente activa dedicada a la literatura, a los estudios, a la enseñanza y a la canción moderna. Que respiran y aspiran un renacer de su primitiva lengua.

Alava cuenta con pocos escritores antiguos en vascuence, pero éstos pocos han contribuido con aportaciones de gran interés: P. Barrutia de Aramayona (1682-1759) autor de una pieza teatral, J. B. Gámiz de Sabando (1696-1773) autor de los poemas "Dabilzentxoak", J. P. Ulibarri de Oquendo (1775-1847) autor de un calendario y de un extenso epistolario. Cuenta además con el Diccionario de Landuchio, del año 1562.

1976-XII-13.

EUSKALTZAINDIA (I)

1918an, Oñatin izan zen Euskal Ikaskuntzaren lehen bilera sortu zen Euskaltzaindia, Euskal Herriko Diputazioen babespean. Bere egintza, hizkuntzaren inguruko estudioak eta hizkuntzaren bizia indartzea, euskaldunak zuzpertzuz. Honetarako, bi sailen beharra adierazi zen, linguistika estudioak eramango zituen eta herriari begira ikastaroak antolatu eta argitaldarkeri lagundu. Horrez gainera, Euskaltzaindiko bulegoak itzulpen laguntzak eskaini, gaztigitzei erantzun eta abar. Handik hilabete gutxira, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko Diputazioak ontzat hartu zuten.

Oñatik bilera haietan lau gizon izendatu ziren euskaltzain, eta beren esku utzi zen Euskaltzaindia antolatzea. Hauek, sortu berri zen Euskal Ikaskuntza elkartearen laguntzarekin, 1919ko irailaren 11rako eratu zuten lehen bilera. Gipuzkoako Diputazioan izan zen eta asmoak aurrera eramateko, beste zenbait gauzaren artean, euskaltzain berri hauek izendatu zituzten: Eguzkitza, Intzagaray, Landerretxe, Lhande eta Olabide.

Urte berean, urrengo bilera batean, Azkue izendatu zuten euskaltzainburu eta Eleizalde idazkari. Ohorezko euskaltzain egin zituzten Schuchardt, Vison eta Uhlenbeck; eta 44 laguntzaile izendatu ziren.

1920an sortu zen *Euskera* aldizkaria, Euskaltzaindiaren boletin bezala, hizkuntzaren ikerketeri leku emateko, eta bertan jasotzen dira elkartearen lan eta agiriak. Aldizkari honek, bere lehen parte bat izan zuen 1920tik 1937ra arte, eta bigarren aldian 1956tik argitaratzen da.

Euskaltzaindiko batzar batean, 1927an. Ezkerretik eskubira, zutik: N. Ormaetxea, J. Elissalde, S. Altube, J. Urkuxo eta R. Olabide; iserita: J. Eguzkitza, B. Etxegai, R. M. Azkue eta G. Lacombe.

Gaur, behar beharrezko dokumentutzat dute euskeraren azterketa lanetan ari direnek. Euskaltzaindiaren historia zehatzago bat ere, neronek gertaturik, urre-eztaietan, aldizkari honetan agertu zen. Ikusi, *Euskera*, XIII. tomoa (1968), 293/299 orrialdeetan.

Euskaltzaindiak bere urte larriak igaro ditu, bere ekintza lana behar bezala burutu ahal izateko. Ikusi besterik ez dugu, berakin batera sortu zen, edo hobeto esan bere gidatzaile nausia zen Euskal Ikaskuntza elkartearen suntsitu zala. Euskaltzaindia, izatez, Euskal Ikaskuntzaren hizkuntzari buruzko sail bat bezala zen, bere nortasun eta jabetasun guziaz bazuen ere, eta elkargo nagusi hura bezala, zenbait urtean galdorian agertu zen. Alde guzietako eta era guzietako eragozpenak izan ditu — inoiz, gainera, euskal hizkuntzaren aldeko direnetatik ere bai, maiz ezinezko ekintzen eskariak eginaz—. Hala ere, giro larrietan zehar, bere lana aurrera eraman du. Ez seguru askok nahiko zuen bezain gartsuki, baina ez eta ere Euskaltzaindiaren barnean gaudenok nahi izan dugun indarrarekin. Gauza bat da nahi izatea, eta beste bat ahal izatea. Baina dudarik ez dago sortzaileak nahi izan zuten izpiritu berarekin jokatu dala,

Urkixok zion eran: indarrak elkartuaz, denok eta bakoitzak, bakarrean eta elkarturik, hizkuntzaren berbizkundearen alde.

Eginak egin ere, Euskaltzaindiko gehienok gaude gure ekintzari gutxi-etsirik. Beraz, ez da harritzekoa ere, kanpotik, egin ahal duguna baino gehiago eskatzea. Baina, era berean esango dugu, kanpotik laguntzen zaigunaren neurrian hobetu eta gehitu ahal izango dugula gure ekintza lana.

Kontu honetan, adierazpen ederra dugu alfabetatze kanpañen bidez egin dugun, eta egiten ari garen, lana. Euskaraz mintzatzen diranei irakurtzen eta idazten erakutsiaz (beharrezko lana hau ere, euskaldunoi eskolan euskararik erakutsi ez digutenez), erakusketa hau ondoren onak ematen ari da eta oraindik gehitu eta indartu beharrean gaude Euskal Herriko txoko guzietara heldu arte. Gainera, irakurtzen eta idazten erakustetik aparte, euskal literaturaren berriak ere ematen dira.

Izan ere, hogeigarren mende honetan, gauzarik lotsagarrienetako bat dugu, zenbait herrik oraindik beren askolarik eza, beren hizkuntzak ofizialtasunik ez izatea. Hau da gurearekin gertatzen dena ere, euskara gure jatorrizko hizkuntza naturala izanik, mintzatzen den herrietan ere ofizialtasunik ez edukitzea. Honek, bere ondorio ditu herri-giroan egonezina eta nahieza sortzea, bizitzaren zenbait parte nahasteko. Herri bati bere izakera naturala ukatzea bai da; eta honek ezin du ekarri ondoren onik.

Bestalde, baita ere, esan beharra dugu, zenbait puntutan hizkuntza eguneroko har-emanetarako elkarren arteko komunikatzea baino zerbait gehiago dala. Zeren, gainera, jatorrizko kulturaren emaitzak dituen iturria dalako. Adibidez, argi dago herri-literaturaren agerpenik bereziena dugula bere bidez; baina honi beste gauza asko gaineratuko genizkioke artikulua honetan bere haritik irtetzea ez balitz. Dena dela, gauza hauek ere zeharo loturik daude Euskaltzaindiaren bizitzarekin eta noizbait ikutuko ditugu. Oraingoz, eta urrengoan elkartearen laneri jarraituko diogu, gainerakoak geroagorako utzirik.

El día 5 de septiembre de 1918, durante el Primer Congreso de Estudios Vascos celebrado en la Universidad de Oñate, bajo el patrocinio de las Diputaciones vascas, se llegó al acuerdo de crear un organismo de investigación y tutela del euskera, dividido en dos secciones: sección de investigación, cuyo objeto sería el estudio de todos los problemas de lingüística euskérica en todas sus facetas; y sección de labor práctica de tutela y restauración del idioma vasco en todos los órdenes sociales,

publicaciones, ayuda a los establecimientos docentes que implanten la enseñanza del vascuence, oficinas de traducción, consultorio de corporaciones, etc. Y a los pocos meses aprobaron el proyecto las Diputaciones de Alava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya.

En la primera reunión celebrada en la Diputación de Guipúzcoa, el 11 de septiembre de 1919, los académicos numerarios designaron en el Congreso de Oñate: R. M. de Azkue, A. Campión, L. de Eleizalde y J. de Urquijo, hicieron la elección de otros miembros de número para componer Euskaltzaindia. En tal ocasión correspondió a Egusquiza, Inzagaray, Landerretche, Lhande y Olavide.

Aquel mismo año 1919, Azkue es elegido presidente por mayoría de votos y Elizalde secretario. Y dentro del mismo año, en reunión del mes de octubre, fueron nombrados honorarios: Schuchardt, Vinsón y Uhlenbeck; más 44 miembros correspondientes.

En 1920 fundó la revista especializada a estudios de la lengua, bajo el título de *Euskera*, órgano que recoge los trabajos y actas de la Academia y que hoy viene a ser una documentación indispensable para cualquier estudio sobre el idioma. Tuvo un primer período desde 1920 a 1937, y en su segunda época se viene publicando periódicamente desde 1956. En esta publicación encontraremos también una historia más detallada de los primeros 50 años de vida de la institución: ved *Euskera*, tomo XIII (1968), páginas 293/299.

La Academia, no hay duda, ha atravesado años muy difíciles, y ha sufrido incomprendiones —y éstas, muchas veces, por parte de personas que precian el idioma vasco—. A pesar de que la trayectoria general seguida haya sido aquella que nos aconsejó el eminente vascófilo que tanto honró a Euskaltzaindia, don Julio de Urquijo, al decir: "...es preciso que los trabajos y esfuerzos existan y que todos y cada uno de nosotros, aislada y colectivamente, coadyuvemos al resurgimiento del idioma".

A este respecto tenemos un buen ejemplo de cooperación y desarrollo incremental con las campañas de alfabetización, organizadas por la Academia, para enseñar a leer y escribir a los vasco parlantes (necesidad imperiosa, porque a los vascos no se nos ha enseñado nuestra lengua en las escuelas), está dando resultados óptimos y es necesario su propagación. Que además de enseñar a leer y escribir se dan nociones de literatura vasca.

Dicho sea de paso que, quizás, uno de los hechos más bochornosos del siglo veinte sea, que aún haya lenguas que no tengan reconocimiento oficial dentro del territorio hablado. Y esta negación a un hecho natural ha provocado un desequilibrio que afecta a diversos órdenes de la vida social. Porque es atentar contra la libertad natural de una comunidad.

Por otra parte, hemos de añadir también, que la lengua es algo más que un instrumento de comunicación entre los que la emplean a diario. Pues es, además, la fuente de donde mana el caudal de la cultura tradicional del pueblo. Para un ejemplo, la literatura popular, es evidentemente una de las manifestaciones más importantes; pero a ésta siguen otras facetas cuya enumeración detallada nos extendería excesivamente de los propósitos del presente artículo, pero que en otra ocasión abordaremos puesto que están ligadas a la vida de la Academia de la Lengua Vasca.

1972-IV-10.

EUSKALTZAINDIA (II)

Lehen partean aipatzen genuen bezala, Euskaltzaindia urte larriak igaroaz doa, bere babeseko hizkuntzaren ofizialtasunik ezak dituen eragozpenak ditu kaltegarri. Guztion gogoetan daude L. Mitxelenaren hitz haiek: gaurko munduan, ofizialtasunik ez duen hizkuntza, nekez biziko da, gorde ahal izateko behar dituen laguntza beharrezkoenak baldin ez baditu. Eta, bestalde, galtze hau ez da izango inorendako probetxugarri eta bai guztiontzako kaltegarri.

Eragozpen hoieri gaineratzen badiogu, diru laguntzarik urri duela bere gainetik dituen aldundegietatik, lanak behar bezala bizkortu ahal izateko; laster konturatuko gara elkartearen ekintza bere lankideen borondatezko indar soilari begira dagoela.

Egoera honek bultzatzen du hizkuntzaren bizibide indarren alde gehiago begiratzea, etorkizuna zuzpertzu dadin.

Hala ere, bere ahalmenok hain neurtuak daudelarik ere, espezialidazko hiztegitxoak osatu ditu; adibidez: Aritmetika, Geometria, Geografia, eta abar. Lehen mailetako ikastaroetarako hiztegi bat ere bai. Arkitektura hiztegia aurrera daroa, "Eusko-Folklore" urtekarietan eta Azkue, Lhande eta Mujikaren hiztegietan oinharriturik. Eta beste zenbait hiztegi txikietatik aparte Euskal-Erdal hiztegi nagusiaren lanak jarraitzen ditu, Azkuerenean onharriturik, gehigarri eta zuzenketaz, L. Mitxelenaren zuzendaritzapean.

Euskara idatziaren batasuna, bere zereginetako bat du Euskaltzaindiak. Irakaskintzak testu bateratuak behar ditu, kultura hizkuntzen bideetatik jarraitu nahi bada behintzat. Diru-galera handiegia litzake

euskalki bakoitzari bere ikas-liburuak egitea; batez ere, euskalkiok enbor batetik sortutako adarrak direla dakigularik. Badakigu lan luzea dela, baina ez ezina. Eta ez dugu zalantzarik behar beharrezkoa dugula literaturaren ugaritze eta indartzerako. Orain arte, batasunerako gomen-datu diren normak, Ortografia, Hiztegia eta Idatz-arauak dira. Bide hestuegiak jarri gabe eta euskalkiak barreiatu gabe egin da. Hobeto esan, euskalkiok elkarregana gehien hurbiltzen diren parteetan.

Euskalduneri euskaraz irakurtzen eta idazten irakasteko alfabetatze kanpainak herriz-herri hedatuak daude eta azken urteotan irakurle asko ugaritu da, batez ere gazteriarren aldetik. Gainera, euskal literaturaren berriak ere ematen dira.

Bi urterik behin egiten ziren bertsolari txapelketak berriz hastekotan dira, beren antolakizunetan era berriak. Honek adierazten digu, Euskaltzaindia. ahozko literaturarekin ere arduratzen dela.

Aurrezki Kutxen laguntzarekin, literatura sariketak ere antolatzen dira. Hauen artean, aspaldi denik, urtez-urte egiten direnak: bi urtetik behin "Txomin Agirre" nobela saria (aurten tokatzen da) eta "Toribio Altzaga" antzerki saria (datorren urtean); urterokoak, "Lizardi" izenez olerkientzat eta "Xenpelar" izenez bertso-paperena.

Bere elkartasunean egiten diren estudioen artean, gaur egun, ikerketetan lagungarri izango diren fitxeroak antolatzen ari da, espezialisten lagungarri, eta bere fruituak luzarora ikusiko dira. Toki-izenen azterketan ari da, herri eta hauzoetatik hasita leku-izenez jarraitzeko. Euskal izenen zerrendak gertatzen ari da, behar bezala dokumentaturik; lan honen lehen parte bat Nafarroako diru-etxe batek argitaratuko du.

Bukatzen ari da gaur euskaraz salgai dauden liburu guzien katalogu bat, egile eta gaien ordanementuz. Milatik gora badira.

"Euskera" du Euskaltzaindiak bere aldizkaria, bereak dituen lanak edo naiz bere lankideenak argitaratzeko; iker-lanak, agiriak eta abar. Beste artikulu batean adieraziko dugu zehatzako "Euskera" zer den. Liburuak argitaratzea bere egitekoa ez bada ere, bere bizitzan zehar asko argitaratu ditu —batzuk aldizkariaren separata bezala, zabalkunde handiagorako—, eta liburu hoietatik garrantzizkoenak dira noski, iker sailean: Azkueren *Morfología vasca* (1925), S. Altuberen *Erderismos* (1930) eta J. Haritschelharren *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun* (1969-1970), eta abar. Literatura aldetik, A. Anabitarteren *Usauri* (1930) eta *Donostia* (1933) nobelak; eta autore zaharragoetakoak: Axularren *Gero* (1954), Arrese-Beitiaren *Olerkiak* (1954), Lardizabalen *Testamentu berriko kondaira* (1957), Azkueren *Cancionero popular vasco*, eraskinekin birargitaratua, (1968), eta abar.

Araba, Gipuzkoa eta Laburdin ordezkariak bulegoak ditu, eta Bilbon bere etxea (C/. Ribera, 6-1°). Etxe honetan bere liburutegia du, linguistika orokorrean, euskal linguistikaz eta euskal literaturaz hornitua, batez ere kanpotik hartzen dituen laguntzori esker, eta "Euskera" aldizkariaren trukez hartzen dituen liburu eta aldizkariarekin aberastuaz datorrena.

Urtearen buruan euskal kulturari dagokion galdera asko jasotzen ditu, batez herbesteetako Unibersidadeetatik, eta bere sekretaritzaren bidez erantzuten dira edo lankideen esku utziaz, galdetzen denaren gora-beheran. Denborarekin, aipatu dugun fixeroa izango da lan honetan gehien lagunduko duena.

Como habíamos apuntado en la primera parte, la Academia de la Lengua Vasca atraviesa años difíciles, originados principalmente por la falta de oficialidad de la lengua que representa. Están en el ánimo de sus miembros aquellas frases de L. Michelena: "Una lengua no oficial difícilmente subsistirá en el mundo de hoy si no dispone del mínimo de medios necesarios para su conservación. En segundo lugar, esta desaparición no supondría un provecho para nadie y sí un empobrecimiento para todos".

Si a esto añadimos que el apoyo material de las corporaciones a que pertenece es muy escaso para un normal desarrollo en las actividades, nos percatamos de que la buena marcha de la institución está condicionada a merced de los esfuerzos voluntarios de sus miembros.

Estas circunstancias especiales impulsan a una dedicación mayor a la tutela de la lengua, atendiendo al fortalecimiento de la supervivencia.

A pesar de sus limitadas posibilidades, ha formado vocabularios de especialidades, por ejemplo: Aritmética, Geometría, Geografía, etc. Un vocabulario para uso correspondiente en primer grado de enseñanza básica. Se está formando un vocabulario técnico de arquitectura, basado en los Anuarios de "Eusko-Folklore". Aparte de otros breves vocabularios de especialidades, se sigue trabajando sobre un Diccionario Vasco-Español-Francés, basado en el de Azkue, con adiciones y correcciones bajo la experta dirección de L. Michelena.

La unificación de la lengua escrita entra dentro de las cláusulas fundacionales de la Academia. La enseñanza necesita de textos unificados, si hemos de seguir el ejemplo de otras lenguas cultas. Es decir, de una lengua escrita común. Pues sería ruinoso pretender que cada dialecto disponga de sus propios textos; sobre todo cuando sabemos que

estos dialectos han partido desde un tronco común. Conscientes de que es una labor larga, no desalentadora. Y no hay duda, que es vital para el desarrollo de la literatura. Por otra parte, hemos de añadir, que hasta la fecha los acuerdos recomendados no afectan a ningún dialecto.

Las campañas de alfabetización, para enseñar a leer y escribir a los vasco parlantes, está dando óptimos resultados. Que además de enseñar a leer y escribir se dan nociones de literatura vasca.

Los campeonatos de bersolaris, celebrados en bienios pasados, volverán a reanudarse en breve, con nuevas estructuras en su organización.

Sus certámenes literarios, con las ayudas de las Cajas de Ahorros, se vienen celebrando normalmente: los concursos bienales "D. Aguirre" de novela y "T. Alzaga" de teatro; anuales, "Lizardi" de poesía y "Xenpelar" de "bertso-paperak" (hojas volantes de bersolaris).

Entre sus diversos estudios en equipo, en los momentos actuales, se lleva a cabo la organización de ficheros de investigación, para consulta de especialistas, cuyos frutos veremos a largo plazo. Estudio sistemático de los topónimos de entidades de población, a la que seguirá de toponimia menor. Un nomenclátor de nombres de pila, debidamente documentados y que un adelanto del mismo publicará una entidad navarra.

Se está ultimando un catálogo general de todos los libros en vascuence que hoy se hallan a la venta, por orden de autores y de materias. Rebasará el millar de títulos.

Publica un boletín bajo el título de "Euskera" desde 1920, donde se recogen los trabajos de investigación y actas de la corporación, y del que nos ocuparemos en el próximo artículo. Aunque no es misión suya la edición de libros, ha publicado muchísimos en el transcurso de su vida — algunos como separatas del referido boletín—, y de entre los mismos descuellan, por su importancia: *Morfología vasca* de Azkue (1925), *Erderismos* de S. de Altuve (1930) y *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun* de J. Haritschelhar (1969-1970), etc. Así como otras obras de valor literario, como son, las novelas *Usauri* (1930) y *Donostia* (1933) de A. Anabitarte, y obras antiguas, como *Gero* de Axular (1954) *Testamentu berriko kondaira* de Lardizabal (1957), *Olerkiak* de Arrese-Beitia (1954), *Cancionero popular vasco*, reedición con apéndice de Azkue (1968), etc.

En su domicilio de Bilbao (C/. Ribera, 6-1º), dispone de una biblioteca especializada a la lingüística general, y lingüística y literatura vasca, que de día en día se enriquece con ayuda de particulares e intercambio del boletín "Euskera",

En el transcurso del año atiende numerosas consultas relacionadas con la cultura vasca, sobre todo formuladas desde las Universidades

extranjeras. Con el tiempo, los aludidos ficheros facilitarán muchísimo esta labor.

1972-V-8.

“EUSKERA”

“Euskera” du izentzat Euskaltzaindiaren aldizkariak eta irten berri dugu bere bigarren aldiko XVI. tomoa, 1971koa. Zenbaki honek, euskaltzainburuaren agurra eta idazkariak gertaturik elkartearen urre-ztaien kronika dakarzki sarrera gisa. Ondoren, urre-ztaietan Euskal Herriko huri nagusietan Euskaltzaindikoak, bere berrogetamar urte betetzean, ospagarri eman zituzten hitzaldiak. Hitzaldietariko gehienak lehengo denboretan hizkuntzaren ikerketan edo euskal literatura ekintzetan lan bereziak eskaini zizkigutenean ohorez eta oroigarri dira. Euskaltzaindiaren barne-antolaketa berritzeaz eta batasuneruntza hartu diren azken erabakiak, elkartearen agiriak (1968 eta 1969, urre-ztaien garaikoak), bibliografia eta euskaltzain guzien zerrenda, elkartea sortu zenetik gaur arte. 256 orrialdeko liburua, zenbait fotografia edergarri dituelarik.

“Euskera”, normalki, hiru hizkuntzaz baliaturik agertzen da (euskera, gaztelera eta frantsesa). Lehen aldi bat izan zuen 1920tik 1937ra bitartean, eta 1956tik gaur arte bigarren aldiz argitaratzen da.

Bere bete beharrak: elkargoaren agiri eta lan bereziak, euskaltzain eta laguntzaileen lanak eta arrotz edo kanpoko euskalarien linguistika lanak.

Lan hauek, gehienetan, hizkuntzaren kidetasun edo senidetasunezkoak, morfologiazkoak, (hizkuntzaren barne-egiturazkoak), hiztegiak, euskalkiz, toki-izenez, testu zahar eta berrien istudioz, ahozko literatura eta gramatiken istudioak, eta abar. Antzinako eskutitzak argitaratzea, testu zaharrak eta arraroak birargitaratzea, bileretako agiri eta erabakiak argitaratzea, euskeraren batasunerako arauak ematea eta hauek irakaskintzara bideratzea, e. abr.

“Euskera”n, kolaboratu zuten eta lagunduaz jarraitzen dutenen artean, euskal letretan hain izen handia edukitzera heldu ziren gizonen lanak agertu dira: S. Altube, A. Arrue, J. Artetxe, R. M. Azkue, A. Irigaray, P. Lhande, M. Lekuona, I. López-Mendizabal, R. Olabide, N. Ormaetxea “Orixe”, L. Villasante, eta abar; eta euskal gaietan ospetsuak direnak: J. M. Barandiaran, A. Campión, L. Dassance, I. M. Etxaide,

Karmelo eta Bonifazio Etxegaray, L. Elizalde, J. Garate, Aita Intza, J.M. Lojendio, G. López de Guereñu, J.M. Satustegui, P. Yrizar, e. abr.; mundu guzian ospe handia duten linguistak: G. Bahr, Ch. Bouda, P. Broussain, H. Gavel, J. Haritschelhar, G. Lacombe, P. Lafitte, P. Lafón, L. Mitxelena, A. Tovar, e. abr. Eta izen hauek, beste gabe, aldizkari honen kultura-hizkuntza balioa adierazten digute, eta honegatik da Euskal Herriko kultura elkarteetan eta Europa eta Ameriketako linguistika elkarteetan eta Unibersidadeetan hain maite eta onetsia izatea.

“Euskera”k neurritz: 300dik 400 orrialde inguru ditu urtero, 21,5 x15,5 zentimetru luze-zabalez. Argitalde bakoitzean 1.100dik 1.500 ale izaten ditu; gaien gora-beheran doa hau, eta inoiz 2.000 ere argitaratu izan dira; eta Euskaltzaindiko, harpidedun eta beste aldizkari batzuen trukez banatzen da. Nahi duten guziak jaso dezake harpidedun bezala, Euskaltzaindira izena ematea aski da (Euskaltzaindia. Ribera, 6-1º. Bilbao - 5).

Euskaltzaindia ahalegintzen da aldizkari hau hobetzeaz eta bere zabalkundea gehitzeaz. Inprimeriara eramana du aurtengo lehen zenbakia (XVII -I, 1972): Iker saila, gai laburrak, berriak, erabakiak eta bibliografia izango ditu bere egituraz. Beste zenbaiten artean Justo Garate, Tx. Peillen, M. Lekuona, J. M. Etxaburu, Aita Intzakoia, P. Lafitte, C. Santamaría, L. Akesolo, R. Lafón, P. Uribarren eta abarren lanak agerreraziko ditu.

Euskaltzaindiaz, alde edo kontra, kanpotik mintzatzen diren guziak hobe lukete lehenbizi bere aldizkari hau ezagutu. Gauzak diren bezala kontatu ahal izateko.

“Euskera”ren kolezioa, garrantziduna izateaz aparte, gaur gaurkoz derrigorrezkoa da euskeraren inguruko edozer iker-lanetarako.

Acaba de salir a la luz “Euskera”, que hace el tomo XVI de la segunda época, correspondiente al año 1971. El mismo, después de una presentación del presidente y una breve crónica de las bodas de oro de la institución, recoge actos y disertaciones que tuvieron lugar en distintas capitales del país por miembros de la Academia en conmemoración del cincuentenario, realzando la memoria de distinguidas personalidades del pasado en las investigaciones y letras vascas. Le siguen los últimos acuerdos sobre la reestructuración interna de la Academia para mayor eficacia en los trabajos, normas a utilizar hacia la unificación escrita,

actas, bibliografía y relación de académicos desde su fundación. Un volumen de 256 páginas, con varias ilustraciones fotográficas.

"Euskera" es el órgano oficial de la Academia de la Lengua Vasca. Normalmente trilingüe (vascuence, castellano y francés). Tuvo un primer período desde 1920 hasta 1937, y en su segundo período se viene publicando desde 1956 hasta nuestros días.

Está destinada a recoger, además de actas de la institución y trabajos propios de la Academia, investigaciones diversas de los miembros que componen la entidad, así como otras colaboraciones de lingüística vasca de personas ajenas a la Academia.

Estos trabajos vienen a ser, en términos generales, estudios de lingüística comparativa, parentescos idiomáticos, morfología del idioma, lexicografía, dialectología, toponimia, estudios sobre textos conocidos y sobre recopilaciones orales, etc. Publicación de antiguos manuscritos, reproducciones en facsímil de algunos textos antiguos y raros del idioma, publicación de los acuerdos tomados en sesiones académicas, normas orientativas para el euskera escrito y su utilización en la enseñanza, etc.

En "Euskera", han prestado y siguen prestando su colaboración relevantes personalidades de las letras vascas, como son: S. Altuve, A. Arrúe, J. de Arteche, R. M. de Azkue, A. Irigaray, P. Lhande, M. Lecuona, I. López-Mendizábal, R. Olavide, N. Ormaechea "Orixe", L. Villasante, etc.; otros investigadores de conocida reputación en temas del país, como son: J. M. de Barandiarán, A. Campión, L. Dassance, I. M. Echaide, C. y B. de Echegaray, L. Eleizalde, Dr. Gárate, R.P. Inza, J. M. Lojendio, G. López de Guereñu, J. M. Satrústegui, P. Irizar, etc.; y lingüistas de renombre universal: G. Bahr, Ch. Bouda, P. Broussain, H. Gavel, J. Haritschelhar, G. Lacombe, P. Lafitte, P. Lafón, L. Michelena, A. Tovar, etc. Y estas firmas de prestigiosa autoridad, sin más, garantizan la calidad lingüístico-cultural de esta publicación, y hace que sea solicitada con gran estimación por los centros culturales del país y los centros lingüísticos y Universidades de Europa y América.

La extensión de "Euskera" es de 300 a 400 páginas anualmente, en formato de 21,5 x 15,5 cm. El número de ejemplares por cada tirada es de 1.100 a 1.500 normalmente, depende del tema; y se distributen entre sus miembros y suscriptores, así como en intercambio de otras publicaciones. Pueden recibir como suscriptores todas las personas que deseen, basta con dirigirse a su domicilio social: Academia de la Lengua Vasca, Ribera, 6 1º. Bilbao - 5.

La Academia se interesa en reactivar la publicación en mejora de la misma en sí y en conseguir su máxima difusión. Ha entrado en prensa el primer número del volumen XVII (de 1972), que se comprondrá de:

sección de investigación, breves aportaciones de investigación, noticiario, acuerdos y actas, y recensión de libros. En la misma, colaboran entre otros: Dr. Gárate, D. Peillen, M. Lecuona, J. M. Echaburu, R. P. Inza, P. Lafitte, C. Santamaría, L. Aquesolo, R. Lafón, F. Uribarren, etc.

A los que desde fuera hablan en pro o en contra sobre la Academia, en primer lugar, más les valiera conocer esta publicación.

La colección de "Euskera", además de importante, hoy por hoy es indispensable para toda clase de investigación en torno a la lengua vasca.

1972-V-29.

EUSKALTZAINDIAREN NORTASUNEZ

Joan zen ostiralean, Gobernua Barcelona-n bildurik, Euskaltzaindia dekretuz onhartzea erabaki zuen, euskeraren instituzioa mailan. Askorentzat harritzekoa izango da 1918an sortutako Euskaltzaindiak oraindik nortasun ofizialik ez izatea, baina ezta hori egia zehatza. Euskaltzaindia, 1919an onhartu zuten lau Diputazioak eta geroztik hoiien babespean iraun du. Gertatu dena hau da: geroztik etorri diren lege berrien aurrean ez zela behar bezala ezarria izan. Alde batetik Diputazioen eskubideak eurak ere ez ziren lehengoak eta bestetik 1964an elkarte edo bazkunerik buruz zortu zen lege berriaren aurrean agertu zitzaizkion zalantzak. Baina izatezko nortasunik inork ez zion ukatu.

Urtetxoak dira lege kontuko arazo batetik gertatu zitzaionak erabakiren bat hartzera behartu zela, eta 1970eko urtarrileko batzarrean Euskaltzaindiko lege-gizonen esku utzi zen gure garaiko legeak eskatzen zuten araura jartzeko behar ziren bideak estudiantzea, eta urte bereko maiatzeko batzarrean mintzatu zen Arrue jauna lehen argitasunak emanez eta ondoko urteetan etengabeko eskariak eta jesticioak egin dira, bera Arrue aurren dela.

Hainbeste ahaleginen ondorean, eta etsipenik aski ere izan ondoren, esperantza berri bat sortu zitzaigun Robles Piquer jauna heziketa ministro izendatu zenean, zeren hau izan bai zen lehenago gailegoentzat Rosalia de Castro, katalanentzat Jacinto Verdaguer eta euskaldunontzat José María Iparragirre izeneko literatura sariak sortu zituena. Bestalde, Gobernu berri irekiago baten aurrean ginen eta horrez gainera 1918an Oinatiko Euskal-Ikaskuntza batzarrak irikitzean hain promesa ederrak egin zituen errege Alfonso XIII.aren biloba, errege. Promesa ederrak diogu, bere hitzak bai ziren: "*Consagraos al estudio y fomento de todo*

cuanto pueda contribuir al adelanto y progreso del País, cultivad vuestra lengua, el milenar y venerable euskera, joya preciadísima del tesoro de la humanidad que habéis recibido de vuestros padres y debéis legar, incólume, a vuestros hijos", batzar haretan esanak.

Gora-behera hoiegatik Euskaltzaindia inoiz ez zen gelditu, bere lema "Ekin eta Jarrai"ri itsatsia eraman du bere bizitza. Urte batzuk besteak baino hobekak izan baditu ere, ez du izan loak hartzerik. Lehen partean gerokoetan baino laguntza gehiago izan zuen eta Azkue buru zela aldi luze on bat igaro zuen, ekintza ederrez beterik. Gudatean izan zuen geldidune bat, eta behar bada berakin batera sortu zen Eusko-Ikaskuntza bezala suntsituko zen. Baina 1941ean, Bizkaiko Diputazioaren Junta de Cultura de Vizcaya-ko burugokoak ziren J. M. Areilza (gaur Ministro dena), J. B. Merino Urrutia (gaur euskaltzain ohorezko dena) eta Igartua (orduan Bizkaiko Diputazioko idazkari-ordezko zena) jaun hoiek eskatu zien Azkue zenari Euskaltzaindiaren lanetan jarraitzeko. Azkuek berriz altxatu zuen lena, "Ekin eta Jarrai". Eta laster hasi zen elkargoari odol berria sartzen, euskalari eta euskal idazle berriak izendatuaz.

Ez ziren haiek euskararentzat urterik egokienak, baina ilunian ere bazen langilerik. Hiru edo lau Kixoteren lanak zeramaten, baina zori onez Kixoteak gehituaz etorri zirenez, errealitatearen egoera haizeak aldatuaz etorri ziren. Gaur egun, euskara, beste arpegi batekin azaltzen zaigu. Euskaltzaindiaren frutuak agerian daudelako ikusten dira gauzak argiago eta itxaroperentsuago, baita ere, arrazoi honegatik eginen dute batuaren etsaiak zaunka. Baina lehen guti garenok batasuna behar.

Dena dela, eskerrak Robles Piquer jaunari berak aspalditik Espainiako hizkuntzen alde erakutsi zuen gogo ona mamitzen lagundu digulako. Orain Euskaltzaindiaren nortasuna Gobernuak legez onhartu du euskararen instituziotzat. Lehendik zituen egitekoak, iker sailean eta jagon sailean aritzeko, finkatuagoak gelditzen dira bere arautegi osoa aldakuntzarik gabe onhartu den ezkerero.

Eta Euskaltzaindiak badu lanik egiteko, bere arautegi horren lehen artikuluak agintzen duena betetzen: euskararen gramatika legeak ikertu eta mamitu; hizkuntza honen idazlangintzarako argibideak eta arauak ematea; hiztegia biltzea; bai hiztegian eta bai gramatika eta grafian ere, literatur hizkera batura heltzeko lan egitea; euskararen enplegua aitzinatzea; hizkuntzaren eskubideak zaintzea; hizkuntza, gizarte maila guztietan gai bihurtzeko, lan egitea; literatur eta ikas lehiaketak eragitea; filologia eta linguistikako estudioak sustatzea, euskara eta euskal literaturaren irakas-aulkiak sortuaz; hartarako titulu eta ageriak ematea.

Lehen ekintzetariko bat, Mitxelena gureganatzea nahi genuke holako jakintsurik urri dugun ezkerero, eta hau ere posible dela ikusi dugu.

En el Consejo de Ministros celebrado en Barcelona en viernes día 20 se reconoció la Academia de la Lengua Vasca, que en lo sucesivo se denominará Real Academia de la Lengua Vasca, "Euskaltzaindia", y se aprueban los estatutos de esta Academia.

Algunos se extrañarán de este hecho, porque la Academia de la Lengua Vasca fue fundada en 1918 y reconocida por las cuatro Diputaciones vascas en 1919. Tuvo una primera etapa brillante bajo la dirección de R. M. de Azkue. Pero la nueva Ley de Asociaciones promulgada en 1964 le afectó a su forma constitucional y era de rigor la puesta al día de su personalidad jurídica. En enero de 1970 se encomendó a los juristas de la corporación el estudio para la normalización por los cauces legales, y que en mayo del mismo año, en sesión ordinaria, el señor Arrúe presentó un plan al respecto. Hubo que actualizar los estatutos, sin alterar en lo esencial y confrontando con los de la Real Academia de la Lengua y la Real Academia Gallega, y que fueron aprobados definitivamente en abril de 1972. Desde cuya fecha se ha venido gestionando ininterrumpidamente.

El señor Robles Piquer, actual ministro de Educación y Ciencia, quien en su día creó los premios literarios nacionales Rosalía de Castro, Jacinto Verdaguer y José María Iparraguirre, para las lenguas gallega, catalana y vasca respectivamente, tomó conciencia del caso tan pronto como ocupó su cargo y ha puesto los medios necesarios para la regulación de Euskaltzaindia, para los fines y naturaleza para los que fue creada en 1918.

Estos fines son la investigación y tutela del idioma vasco, cuyos estatutos, aprobados en el consejo ministerial del pasado viernes, en su primer artículo, dicen: "investigar y formular las leyes gramaticales del idioma vasco, dar orientaciones y normas para el cultivo literario del mismo, inventariar su léxico, laborar por la formación de un lenguaje literario unificado en léxico gramática y grafía, promover su uso, velar por los derechos de la lengua, trabajar en la capacitación de la lengua a fin de que ésta pueda ser medio de expresión de la comunidad a todos los niveles, fomentar la celebración de concursos literarios y didácticos, promover los estudios de filología y lingüística con la creación de cátedras de lengua y literatura vascas y expedir los oportunos títulos y certificados".

1976-II-23.